

**COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE GELİŞİMSEL YETERSİZLİĞİ OLAN
ÇOCUĞA SAHİP EBEVEYNLERİN GEREKSİNİMLERİ VE PSİKOLOJİK
DURUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

Yüksek Lisans Tezi

Ashcan SERÇE

Eskişehir 2022

**COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE GELİŞİMSEL YETERSİZLİĞİ OLAN
ÇOCUĞA SAHİP EBEVEYNLERİN GEREKSİNİMLERİ VE PSİKOLOJİK
DURUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ**

Ashcan SERÇE

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Özel Eğitim Anabilim Dalı
Zihin Engelliler Eğitimi Programı
Danışman: Prof. Dr. İbrahim H. DİKEN**

**Eskişehir
Anadolu Üniversitesi
Eğitim Bilimleri Enstitüsü
Temmuz 2022**

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

ÖZET

COVID-19 PANDEMİ SÜRECİNDE GELİŞİMSEL YETERSİZLİĞİ OLAN ÇOCUĞA SAHİP EBEVEYNLERİN GEREKSİNİMLERİ VE PSİKOLOJİK DURUMLARI ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ

Aslıcan SERÇE

Özel Eğitim Anabilim Dalı
Zihin Engelliler Eğitimi Programı

Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temmuz, 2022

Danışman: Prof. Dr. İbrahim H. Diken

Bu araştırmanın amacı, 0-6 yaş aralığında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin aile gereksinimleri, ebeveyn öz yeterlikleri ve anne-baba tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Araştırma modeli ilişkisel tarama modeli olan bu araştırmaya, 87 anne katılmıştır. Araştırmada ebeveynlere ilişkin bilgi toplamak amacıyla “Kişisel Bilgi Formu”, “Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı (AGBA)”, “Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği (EÖYÖ)” ve “Anne-Baba Tükenmişlik Ölçeği (ATÖ)” kullanılmıştır.

Araştırma bulgularına göre; ebeveyn öz yeterliği, aile gereksinimi ve tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Araştırmadaki katılımcıların öz yeterliliklerinin, aile gereksinimlerinin ve anne-baba tükenmişlik düzeyinin çocukların yetersizlik türü göre farklılaşmadığı görülmüştür. Araştırmada annelerin ebeveyn öz yeterlikleri yüksek, aile gereksinimleri ve tükenmişlikleri orta düzeyde olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler, Ebeveyn öz yeterliği, Aile gereksinimleri, Ebeveyn tükenmişliği, COVID-19

ABSTRACT

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN THE FAMILY NEEDS AND PSYCHOLOGICAL STATUS OF PARENTS WITH A CHILD WITH DEVELOPMENTAL DISABILITY DURING THE COVID-19 PANDEMIC PROCESS

Aslıcan SERÇE

Department of Special Education
Programme in Education of Individuals with Intellectual Disabilities

Anadolu University, Graduate School of Education Sciences, July 2022

Supervisor: Prof. Dr. İbrahim H. Diken

The purpose of this study is to examine the relationship between family needs, parental self-efficacy, and parental burnout levels of parents of children with developmental disabilities in the 0-6 age range, according to various demographic variables. 87 mothers participated in this study, whose research model is relational screening model. In the study, "Personal Information Form", "Family Needs Identification Tool (AGBA)", "Parental Self-Efficacy Scale" and "Parental Burnout Scale" were used to collect information about parents.

According to the research findings, a significant relationship was found between parental self-efficacy, family needs and parental burnout level. It was observed that the self-efficacy, family needs, and parental burnout levels of the participants in the study did not differ according to the type of disability of the children. In the study, it was found that mothers had high parental self-efficacy, and moderate family needs and burnout.

Keywords: Parents of children with developmental disabilities, Parental self-efficacy,
Family needs, Parents burnout, COVID-19

TEŞEKKÜR

Lisans eğitimim, öğretmenlik uygulamalarım, yüksek lisans eğitimim ve tez sürecim boyunca değerli bilgilerini benimle paylaşan, destekleyen, rehberlik eden, tecrübeleri ile bana ışık olan değerli danışmanım sayın Prof. Dr. İbrahim Halil DİKEN'e saygı, minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Tez jürimde yer alarak, değerli bilgilerini benden esirgemeyen, önerileri ile tezime katkı sunan sevgili hocalarım Prof. Dr. Macid Ayhan Melekoğlu ve Doç. Dr. Veysel Aksoy'a teşekkürlerimi sunarım.

Verilerin analizi sürecinde bilgilerini benden esirgemeyen, lisans ve yüksek lisans sürecim boyunca her zaman desteğini hissettiğim canım hocam Arş. Gör. Uğur Onur Günden'e, kongrede tanıştığım günden bu yana yalnızca gülmeyip beraber de ağlayabilme şansı yakaladığım ve hayatımda çok önemli bir yeri olan hocam, fahri dayım Arş. Gör. Ahmet Turan Acungil'e teşekkürlerimi sunarım.

Bu tezin bitmesinde çok önemli destekleri olan sevgili dostlarım... Uzak veya yakın fark etmeksizin bazen ağlamalarım bazen gülmelerime eşlik edip, beni her zaman daha çok motive eden, düştüğümde kaldıran ve her anımda yanımda olan canım dostum Özenç Tümer Polat ve değerli eşi canım dostum Cemal Orhan Polat'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Lise yurdunda küçük bir odayı yuva yapan canım dostlarım Fadime Ural, Büşra Ünsal ve Ebru Eryiğit'e teşekkürlerimi sunarım. Sizler bana uzakları yakın etmeyi öğreten en güzel insanlarsınız.

Üniversite hayatım ve tez sürecim boyunca desteklerini benden esirgemeyen canım arkadaşlarım Gizem Bildik, Gamze Çimen, Ali Cenk Akılevi'ne teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans eğitimim ve tez dönemim boyunca ne zaman zorlansam ve ihtiyacım olsa yanımda olan ya da bana evini açan canım Göksu Tatar'a, iş yerinde tanıştığımız günden bu yana hayatın bizi hep benzer zorluklarla karşılaştırdığı ve bu zorluklarda sayısız ve süresiz şekilde akıl danıştığım, dertlerimi ve üzüntülerimi paylaştığım, canım arkadaşım Ömer Faruk Gönen'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Kıymetli birçok öğrenci ve aileleri ile tanışıp hayatlarına dokunmama fırsat veren, yüksek lisans dönemimde anlayış göstererek hayatıma kolaylıklar sağlayan, beraber

çalışmaktan keyif aldığım Özel Büyük Gökkuşuğu Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi kurucu müdürü İlker Köseoğlu ve tüm çalışma arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım.

Her zaman yanlarında çok eğlendiğim, bazen bir mesaj bazen bir arama bazen de yan yana olduğumuzdaki sohbetleri ile beni her zaman cesaretlendiren, panik ve stres dolu günlerimde ve yaşadığım zorluklar karşısında güçlü olmamı sağlayan, en iyi ve en kötü günlerimi paylaşabildiğim canım dostlarım Hande Can Altın ve değerli eşi Yücel Altın'a, Büşra Yavuz'a, Gamze Şenel Aydın'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Ve en büyük destekçilerim canım ailem... Liseden itibaren yanlarında olmasam da varlıklarını her zaman bana hissettiren, her koşulda beni destekleyen, özveri ve fedakarlıkları ile beni bugünlere getiren, annem Sevgi Serçe'ye, babam Yaşar Serçe'ye ve ablam Atike Serçe'ye destek, anlayış ve emekleri için sonsuz minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Erken yaşta kaybettiğim canım kuzenim, abim Nihat Ayrancı'nın aziz ve kıymetli hatırasına ...

Aslıcan SERÇE
Uşak, 2022

04/07/2022

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Aslıcan SERÇE

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
BAŞLIK SAYFASI.....	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar DİZİNİ.....	xi
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
1. GİRİŞ.....	1
1.1. Problem Durumu	1
1.2. Amaç.....	4
1.3. Önem	4
1.4. Varsayımlar.....	5
1.5. Sınırlılıklar	6
1.6. Tanımlar	6
2. ALANYAZIN.....	7
2.1. Gelişimsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Aileler ve Gereksinimleri.....	7
2.1.1. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri ile ilgili alan yazında yapılan araştırmalar	8
2.1.1.1.İlgili Araştırmalar	9
2.2. Öz Yeterlik	15
2.2.1. Ebeveyn öz yeterliği.....	16

2.2.2. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterliği ile ilgili alan yazında yapılan çalışmalar	17
2.2.2.1.İlgili Araştırmalar	18
2.3. Tükenmişlik.....	26
2.3.1. Tükenmişliğin belirtileri	27
2.3.2. Tükenmişliğin alt boyutları.....	28
2.3.3. Ebeveyn tükenmişliği	29
2.3.3.1. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ve tükenmişlik	30
2.3.3.2. COVID-19 pandemi sürecinde gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip anne-baba tükenmişliği.....	30
2.3.4. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin tükenmişliği ile ilgili alan yazında yapılan çalışmalar.....	31
2.3.4.1.İlgili Araştırmalar	31
3. YÖNTEM.....	41
3.1. Araştırma Modeli.....	41
3.2. Çalışma Grubu	41
3.3. Bağımlı Değişkenler ve Veri Toplama Araçları	42
3.3.1. Kişisel bilgi formu	42
3.3.2. Aile gereksinimleri belirleme aracı.....	43
3.3.3. Ebeveyn öz yeterlik ölçeği	44
3.3.4. Anne baba tükenmişlik ölçeği	44
3.4. Verilerin toplanması ve analizi	45
4. BULGULAR.....	46
4.1. Ebeveyn Öz Yeterliğine İlişkin Bulgular.....	46

	<u>Sayfa</u>
4.2. Aile Gereksinim Düzeyine İlişkin Bulgular.....	46
4.3. Anne-Baba Tükenmişlik Düzeyine İlişkin Bulgular	49
4.4. Ebeveyn Öz Yeterliği, Aile Gereksinimleri ve Tükenmişlik Değişkenleri Arasındaki İlişki	51
4.5. Gelişimsel Yetersizliği Olan Çocukların Yetersizlik Türüne Göre Ebeveyn Öz Yeterliği, Aile Gereksinimleri ve Tükenmişlik Bulguları	53
5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER.....	55
5.1.Sonuç	55
5.2. Tartışma	56
5.3. Öneriler	62
5.3.1. Uygulamaya yönelik öneriler	62
5.3.2. İleri araştırmalara yönelik öneriler	62
KAYNAKÇA	64
EKLER	
ÖZ GEÇMİŞ	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 3.1. Katılımcıların demografik özellikleri.....	42
Tablo 4.2. Aile gereksinimine ilişkin bulgular.....	47
Tablo 4.3. Anne-Baba tükenmişliğine ilişkin bulgular.....	50
Tablo 4.4. Ebeveyn öz yeterliği, aile gereksinimleri ve tükenmişlik değişkenleri arasındaki ilişkiye dair bulgular	52

KISALTMALAR DİZİNİ

AGBA	: Aile Gereksinimlerini Belirleme Aracı
ATÖ	: Anne-Baba Tükenmişlik Ölçeği
EÖYÖ	: Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği
OSB	: Otizm Spektrum Bozukluğu
ZY	: Zihinsel Yetersizlik

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler, farklı bir çocuk dünyaya getirmeleri ile birçok psikolojik sorun yaşamaktadır. Ebeveynler karşılaştıkları gelişimsel yetersizlik ve beklentileri arasındaki fark sonucunda güçlükler yaşamakta ve bu güçlüklerle baş etmekte zorlanmaktadır (Özsoy vd., 2006). COVID-19 pandemi sürecindeki kısıtlamalar, okulların uzaktan eğitime geçmesi ile çocukların aileleri ile evde geçirdiği zaman artmıştır. Ebeveynler pandemi uygulamaları ve kısıtlamaları ile yeni rol ve sorumluluklar üstlenmişlerdir (Bozkus-Genc ve Sani-Bozkurt, 2022).

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler günlük yaşantılarındaki zorluklara ek olarak ekonomik, sağlık, sosyal, duygusal ve psikolojik birçok alanda güçlük ile de karşı karşıya kalmaktadır (Özen, 2015). Ailelerin karşılaştıkları bu güçlükler nedeni ile gereksinimleri de farklılaşmaktadır. Aile gereksinimlerinin belirlenmesindeki temel amaç, ailenin gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip olduklarında yaşadıkları olumsuz sürecin en aza indirilmesi için; çocuğun gelişimi ve ailenin gereksinimlerini en yüksek düzeyde karşılamaktır (Durualp vd., 2015; Kaytez, 2015; Toker vd., 2019). Aile gereksinimlerini karşılamak çocuğun gereksinimlerini karşılamak kadar önemlidir (Kaner, 2004). Gelişimsel yetersizliği olan çocuk ve aile için hazırlanan programlardan en yüksek düzeyde fayda sağlanabilmesi için çocuk ve ailenin gereksinimlerinin programın gereksinimleri ile örtüşmesi gerekmektedir (Bailey ve Simeonsson, 1988). Gelişimsel yetersizliği olan çocuk ve ailesini merkeze alarak hazırlanan müdahale programlarının içeriğinin planlanması için çocuğun gereksinimleri kadar ailenin gereksinimlerini de belirlemek öncelikli bir durumdur (Sucuoğlu, 2001).

Gelişimsel yetersizliği olan çocukların ailelerinin psikolojik durumları hakkında bilgi sahibi olunması ve çözüme ilişkin önerilerin olması çok önemlidir (Akmeşe vd., 2007). Ebeveyn öz yeterliği de ebeveynlerin yaşadığı psikolojik sorunlar ile ilişkilidir (Heath vd., 2014). Ebeveyn öz yeterliği ile ilgili inançları yüksek olan anne-babaların olumlu ebeveynlik davranışları sergiledikleri (Coleman ve Karraker, 2000) ve çocuklarının gelişimine aktif katılan ve bilgi sahibi olan ebeveynlerin öz yeterliklerinin yüksek olduğu belirtilmiştir (Hessa ve ark., 2004). Buradan yola çıkılarak gelişimsel yetersizliği olan çocuğun gelişiminde

önemli faktörlerden birinin ebeveyn öz yeterliği olduğunu söylemek mümkündür. Yapılan araştırmalar yüksek öz yeterliğe sahip ebeveynlerin daha duyarlı, cezalandırıcı olmayan, çevreden gelen sorunları fark edip çözüm üreten ve başa çıkabilen özellikler gösterdiğini belirtmiştir (Coleman, 1998; Weaver vd., 2008) . Buradan yola çıkarak COVID-19 sürecinde ebeveyn öz yeterliğinin, ebeveyn – çocuk etkileşiminin sosyal hayatta yapılan kısıtlamalar ve uzaktan eğitime geçilmesi ile artması ile nasıl değiştiğini öğrenmek için araştırılması hedeflenmiştir.

Ebeveyn olmak fazla stres ve sorumluluklardan kaynaklı olarak fiziksel ve zihinsel iş yükü içermektedir (Verjus ve Boisson, 2005). Anne ve babalar çocuklarının gelişimsel yetersizliğe sahip olduğunu öğrendiklerinde yaşadıkları psikolojik süreci anlatmakta güçlük çekmekte ve bu da anne ve babalarda kaygıya ve strese yol açmaktadır (Cavkaytar, 2010). Yaşanılan kaygı ve stresin artması veya birikmesi, gelişimsel yetersizliği olan çocuk ile ilgili yetersiz bilgi düzeyi (Duygun, 2003), çocuğun bakımından sorumlu olma ve değişen hayat rutinleri (Atagün ve ark., 2011), çocuğun eğitim ve diğer hizmetlere ulaşılabilirliği anne babalarda tükenmişliğe neden olmaktadır (Arslan ve ark., 2002; Weiss, 2002; Ardiç, 2013). Araştırmalar incelendiğinde yetersizlik düzeyi arttıkça ebeveynlerdeki tükenmişliğinin arttığı, normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerine göre gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir (Shearn ve Todd, 1997; Duygun, 2001; Benderix ve ark., 2007; Norberg, 2007; Arman, 2009; Temel, 2015).

Gelişimsel yetersizliği olan bir çocuğun ebeveyni olmak, ebeveynleri psikolojik, sosyal ve ekonomik alanlarda etkilemektedir. COVID-19 virüsü tüm dünyayı etkileyen bir küresel bir salgın olmakla birlikte bireylerin psikolojik durumlarını da etkilemiştir (Zhu vd., 2020). COVID-19 pandemi sürecinin yayılmasını önlemek için birçok ülke karantina önlemleri almıştır (Robin, 2020). Alınan bu önlemlerden biri de farklı eğitim düzeylerindeki okulların kapatılması ve uzaktan eğitime geçiş olmuştur. COVID-19 pandemi süreci ile ülke çapında okul öncesi kurumların ve diğer eğitim seviyelerindeki kurumların uzaktan eğitime geçmesi, sokağa çıkma kısıtlamaları gibi sosyal kısıtlamalar sonucunda ebeveynlerin ev hayatlarında çocukları ile geçirdikleri süre artmış ve zor bir süreç ortaya çıkmıştır (Cluver ve ark., 2020). Uzaktan eğitime geçiş ile normal gelişim gösteren çocuk ve ailelerine kıyasla gelişimsel

yetersizliği olan çocuk ve aileleri daha çok zorlukla karşı karşıya kalmıştır (Sani-Bozkurt vd., 2021). Getirilen kısıtlamalar ile gelişimsel yetersizliği olan çocukların evde kalmaları ve bu süreçte becerilerinde yaşanabilecek gerilemelere, uyku ve davranış problemlerine karşı mücadele etme konuları aileleri olumsuz etkilemiştir (Asbury vd., 2020; Stankovic vd., 2020).

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler karantina önlemleri nedeni ile akraba ve arkadaşları ile sosyal izolasyon yapmaları, değişen iş ve okul ortamları nedeni ile kendilerini yalnız ve çaresiz hissettikleri ve kaygılarının arttığı belirtilmektedir (Asbury vd., 2020; Witt vd., 2020). Ailelerin uzaktan eğitim ile evde çocuklarına destek olma süreci, ebeveynlerin rol ve sorumluluklarında artma ve değişiklikler meydana getirmiştir (Garbe vd., 2020). Ebeveynlerin COVID-19 döneminde çocuklarının bakımı, sağlığı, kendilerinin uzaktan çalışmaları ya da işten ayrılmaları, çocuklarının eğitim sürecinde uzaktan eğitim ile aktif rol almaları ebeveynlerin rol ve sorumluluklarında değişiklikler meydana getirmiştir (Cluver ve ark., 2020; Stanković ve ark., 2020; Bozkuş-Genç, Sani-Bozkurt, 2022). Ebeveynler kısıtlamalar nedeni ile ilgili personele ulaşmakta güçlük çektiklerini ve bunun sonucunda ebeveynlik rollerinde eğitimci, sağlık personeli ve bakıcı gibi değişiklik meydana geldiğini belirtmişlerdir (Asbury vd., 2020, Toseeb vd., 2020; Yıldırım-Parlak vd., 2022).

Bu çalışma tüm dünyayı ve Türkiye'yi de etkisi altına alan COVID-19 pandemi sürecinde yürütülmüştür. COVID-19 pandemi sürecinin gelişimsel yetersizliği olan çocuklar ve aileleri üzerindeki etkisine yönelik yapılan yeterli sayıda çalışma bulunmamaktadır. Ayrıca, gelişimsel yetersizliği olan çocuklar ve ebeveynlerinin psikolojik durumları ile ilgili yapılan çalışmalarda öz yeterlik, anne-baba tükenmişlik ve aile gereksinimlerini belirleme değişkenlerinin ayrı ayrı incelendiği görülmektedir. Yapılan alanyazın taramasında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri ile ebeveyn öz yeterliği ve anne-baba tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi birlikte inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. COVID-19 pandemi sürecinde gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin gereksinimlerinin, ebeveyn öz yeterliğinin ve anne-baba tükenmişliğinin bu süreçte nasıl değiştii ve demografik bilgilere göre farklılaşıp farklılaşmalarını ile aralarındaki ilişkinin belirlenmesine yönelik olarak bu araştırmayı gerçekleştirme gereksinimi duyulmuştur.

1.2. Amaç

Bu araştırmada, COVID-19 pandemi sürecinde, erken çocukluk dönemindeki (0-6 yaş) gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin aile gereksinimleri, öz yeterlik ve ebeveyn tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin aile gereksinim düzeyi nasıldır?
2. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin ebeveyn öz yeterliği düzeyi nasıldır?
3. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin anne-baba tükenmişlik düzeyi nasıldır?
4. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin aile gereksinimleri, ebeveyn öz yeterliği ve tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki var mıdır?
5. Gelişimsel yetersizliği olan çocukların yetersizlik türüne göre aile gereksinimleri, ebeveyn öz yeterliği ve tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık var mıdır?

1.3. Önem

Gelişimsel yetersizliği olan çocuklar ve ebeveynlerinin psikolojik durumları ile ilgili yapılan çalışmalarda öz yeterlik, anne-baba tükenmişlik ve aile gereksinimlerini belirleme değişkenlerinin ayrı ayrı incelendiği görülmektedir. Yapılan alan yazın taramasında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri ile ebeveyn öz yeterliği ve anne-baba tükenmişlikleri arasındaki ilişkiyi birlikte inceleyen başka bir çalışmaya rastlanmamıştır. Gelişimsel yetersizlik türlerinden ağırlıklı olarak otizm spektrum bozukluğu ve zihin yetersizliğini ele alan çalışmalar olduğu görülmektedir. Bu çalışmada farklı gelişimsel yetersizlik türlerinden çocuğa sahip ebeveynler çalışmaya dahil edilmiştir.

Bu çalışmanın bulguları gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin maddi, bilgi, çevreye açıklama, genel destek ve toplumsal hizmetler konularındaki gereksinimlerini belirleyerek, aileler için hazırlanacak programlara ışık tutabilecektir. Diğer bir yandan aileler için hazırlanan programlar ile aile gereksinimleri en aza indirilmesi hedeflenebilecek, bu da

doğrudan veya dolaylı yolla ebeveynlerin öz yeterliklerini destekleyebilecek ve anne baba tükenmişliğinin azalmasına katkı sunabilecektir. Ebeveyne sunulan doğrudan ya da dolaylı katkılar hem ebeveynin psikolojik durumunun daha olumlu olması hem de çocuğun gelişimine destek sunulması açısından çok önemlidir.

Yapılan bu çalışma farklı gelişimsel yetersizlikleri olan erken çocukluk dönemindeki çocuğa sahip ebeveynlerin aile gereksinimleri ve psikolojik durumları ile ilgili bilimsel bilgiler verebilecektir. Bu bilimsel bilgiler ailelerin aldığı sosyal ve psikolojik desteklerden daha fazla yararlanmasına katkı sağlayacak ve sağlanan psikolojik ve sosyal desteklerin sürekli hale gelmesine kaynak oluşturabilecektir. Ayrıca, bu çalışma COVID-19 pandemi sürecinde yapılmıştır. COVID-19, tüm dünyayı ve Türkiye’yi etkisi altına alan, toplumdaki her bireyi farklı düzeyde sosyolojik, ekonomik ve psikolojik olarak etkileyen bir salgındır (Bozkurt ve ark., 2020). COVID-19 salgının dünyada pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de sokağa çıkma kısıtlaması, yüz yüze eğitim kurumlarının kapatılıp evden uzaktan eğitime geçilmesi, anne ve babaların uzaktan çalışma uygulamalarına geçilmiştir. Bu uygulamalar, anne-babaların çocukları ile evde geçirdikleri süreyi artırmış olmakla birlikte aile işlevleri ve aile rol ve sorumluluklarının değişmesine ve sorumluluklarının artmasına yol açmıştır (Bozkurt vd., 2020; Asbury vd., 2021; Stankovic vd., 2021; Bozkus-Genc ve Sani-Bozkurt, 2022; Rose vd., 2022) . Anne ve babalar çocuklarının okullarının uzaktan eğitime geçmesi ile eğitici rolünü üstlenmişlerdir (Bozkurt vd., 2020; Toseeb vd., 2020; Bozkus-Genc ve Sani-Bozkurt, 2022).

Bu çalışmanın, COVID-19 vb. salgın süreçlerinde gelişimsel yetersizliği olan çocuk ve ailenin gereksinimlerini, ailenin psikolojik durumlarını (öz yeterlik ve tükenmişlik düzeyi) inceleyerek, aile gereksinimi ve psikolojik durumların nasıl ve ne düzeyde değiştiğine ilişkin önemli bilgiler sunacağı ve çocuk ve aile için hazırlanacak eğitim programlarına yol göstereceği ve alan yazına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1.4. Varsayımlar

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin kendilerinden bilgi almak amacıyla gönderilen “Kişisel Bilgi Formu”na, aile gereksinimlerini belirlemek amacıyla “Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı”na, öz yeterliklerini belirlemek amacıyla “Ebeveyn Öz

Yeterlik Ölçeği”ne ve ebeveynlerin tükenmişliklerini belirlemek amacıyla “Anne Baba Tükenmişlik Ölçeği”ne içtenlikle cevap verdikleri, kendileri ile ilgili en gerçek bilgi, duygu ve düşünceleri paylaştıkları varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

Bu araştırma, araştırmaya katılan 0-72 ay aralığında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 87 anne katılımcı ile sınırlıdır.

Araştırmaya katılan gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin demografik bilgileri “Kişisel Bilgi Formu”, aile gereksinimleri “Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı”, ebeveyn öz yeterlikleri “Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği”, anne baba tükenmişlikleri için “Anne Baba Tükenmişlik Ölçeği” ölçü araçlarından toplanan veriler ve yapılan analizler sonucu elde edilen puanlar ile sınırlıdır.

1.6. Tanımlar

Aile Gereksinimleri: Aile gereksinimi, ailenin sunulan hizmetlere katılımı için ailenin taleplerinin belirtilmesi ve ailenin başarıya ulaşması olarak tanımlanmıştır (Bailey ve Blasco, 1990).

Ebeveyn Öz Yeterliği: Ebeveyn öz yeterliği, anne ve babaların çocuklarına yaptıkları ebeveynlik sürecini düzenleme, süreçteki rol ve sorumluluklarını organize etme ve bu süreci yürütmedeki sahip oldukları inanç ve yargılar olarak tanımlanmıştır (Montigny ve LaCharite, 2005, s. 390).

Anne-Baba Tükenmişliği: Anne- baba tükenmişliği, anne ve babanın ebeveynlik süreçlerinde yıpranmışlık yaşamaları, düşük öz-benlik, enerjide ve hareket etmede güçlük, isteklere karşı alınan yanıtlardaki tatminsizlik sonucunda ebeveynin içten tükenmesi ve ebeveynlerin yaşadığı başarısızlık duygusu olarak tanımlanmaktadır (Jordan ve Dooley, 2002; Kaner, 2007; Aydoğan ve Kızıldağ, 2017).

Gelişimsel Yetersizlik: Bireylerin özbakım, alıcı ve ifade edici dil, maddi yeterlilik, sosyal-duygusal gelişim, motor beceriler gibi bağımsız yaşam için gerekli alanların en az üç ya da daha fazlasında anlamlı sınırlılıklar yaşaması olarak tanımlanmaktadır (State of Delaware Developmental Disabilities Council, 2007).

2. ALANYAZIN

2.1. Gelişimsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Aileler ve Gereksinimleri

Aile gereksinimi, ailenin sunulan hizmetlere katılması için ailenin taleplerinin belirtilmesi ve ailenin başarıya ulaşması olarak tanımlanmaktadır (Bailey ve Blasco, 1990). Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin aile gereksinimleri ile aile eğitim programlarına kaynak olacak gereksinimlerden bahsedilmektedir (Blackhurst, 1992). Aile gereksinimlerinin belirlenmesi, gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileye hazırlanacak programlar ve sağlanacak hizmetin türü, niteliği, içeriği açısından çok önemlidir (Sucuoğlu, 2001). Aile gereksinimlerinin belirlenmesi, aile gereksinimlerinin en üst düzeyde karşılanması, gelişimsel yetersizliği olan çocuk ve ailenin karşılaştıkları problemlerin en aza indirilmesi ile aile ve çocuğun gelişimi doğrudan etkilemektedir.

Turnbull ve Turnbull (1990) yaptıkları çalışmada aile gereksinimlerini; kendine güven, sevgi, sosyalleşme, bilgi, maddi ve destek gereksinimleri olarak belirtmişlerdir. Bailey ve Simeonsson (1988) yaptıkları çalışmada aile gereksinimlerini; bilgi gereksinimi, maddi gereksinim, destek gereksinimi, toplumsal hizmetler/destekler, çocuğu ile ilgili bilgileri diğerlerine açıklayabilme gereksinimi ve ailenin işleyişi ile ilgili toplumsal gereksinimler olarak belirtmişlerdir.

Bilgi Gereksinimi: Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler, çocuklarının yetersizlik türü, çocuklarının gideceği okul türleri, çocukları ile kuracakları iletişimin nasıl olması gerektiği, şu an ve gelecekteki hizmetlerden nasıl ve ne düzeyde faydalanabilecekleri, toplumda karşılaştıkları olumsuz tutumlar ile nasıl mücadele edilebileceği, çocuklarının davranış problemleri ile nasıl mücadele edebilecekleri konularında bilgi gereksinimleri olduklarını belirtmişlerdir (Bailey ve Simeonsson, 1988; Mert, 1997; Durualp ve ark., 2011; Öztürk, 2011; Kaytes ve ark., 2015).

Maddi Gereksinim: Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler, çocuklarının sağlığı ve bunun için gerekli olan tıbbi araçları, eğitimi, ulaşımı, beslenmesi, giyim ve ev giderleri vb. alanlarda maddi gereksinimleri olduklarını belirtmişlerdir (Bailey ve Simeonsson, 1988; Walker ve ark., 1989; Sucuoğlu, 1995; Heiman ve Berger, 2008). Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin, tipik gelişim gösteren çocuğa sahip

ailelere göre daha fazla maddi gereksinimlerinin olduğu ve bu gereksinimin ailedeki bireylerde daha fazla strese sebep olduğu belirtilmektedir (Küllü; 2008; Güler, 2010; Toker ve ark., 2019)

Destek Gereksinimi ve Toplumsal Hizmetler: Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin, eş, geniş aile, komşu ve arkadaşlar, inandıkları dine ilişkin din görevlileri vb. kişilerden gelecek desteklere ihtiyaçları vardır (Bailey ve Simeonsson, 1988).

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler yaşadıkları problemler ve karşılaştıkları güçlükler nedeni ile psikolojik desteğe veya din görevlisi ile konuşmaya ihtiyaç duymaktadırlar (Akçamete ve Kargın, 1996; Karadağ, 2009)

Çocuğunun Durumunu Diğerlerine Açıklama Gereksinimi: Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin çevrelerine çocuklarının yetersizlik durumu ve yetersizliğine ilişkin bilgiler verme gereksinimlerinin olduğunu belirtilmiştir (Bailey ve Simeonsson, 1988). Yapılan çalışmalar gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin, çocuklarını çevrelerine anlatamama ile ilgili yaşadıkları problemlerin kendilerinde duygusal ve psikolojik sıkıntılara neden olduğunu belirtmişlerdir (Karadağ, 2009; Turan, 2009).

Aile İşleyişi: Diğer gereksinimlere göre daha az ihtiyaç duyulmakla beraber aile işleyişi, ailelerin özellikle annelerin yaşadıkları ve karşılaştıkları sorunları anlatmak ve çözüm bulabilmek için ailedeki diğer bireylere ihtiyaç duymaktadırlar (Akçamete ve Kargın, 1996).

Aile gereksinimleri, çocuğun yetersizlik türüne, ailenin sosyo-ekonomik düzeyi, kültürü ve yapısı gibi özelliklere göre farklılık göstermektedir (Xu, Filler, 2005; Sola, 2008). Alan yazına bakıldığında farklı gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi için birçok çalışma yapıldığı görülmüştür (Akçamete ve Kargın, 1996; Sola ve Diken, 2008; Selimoğlu ve ark., 2013; Kaytez ve ark., 2015; Saygı ve ark., 2015; Toker ve ark., 2019).

2.1.1. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri ile ilgili alan yazında yapılan araştırmalar

Alan yazında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri ile ilgili çalışmalara bakıldığında; aile gereksinimi ile sosyal destek algısı, iyi oluş algısı, başa çıkma

tarzları, aile yükü, stres düzeyi, umutsuzluk düzeyi, destek kaynakları değişkenleri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmalara rastlanmıştır. Aynı zamanda alan yazına bakıldığında zihin yetersizliği, Down sendromu, otizm spektrum bozukluğu, işitme yetersizliği, görme yetersizliği, gelişim geriliği, serabral palsili ve genel olarak yetersizliği olan çocukların ailelerinin gereksinimlerini belirlemeye yönelik çalışmalar karşımıza çıkmaktadır. Bu bölümde araştırmalara ilişkin bilgiler verilecektir.

2.1.1.1.İlgili Araştırmalar

Bailey ve Simeonsson (1988), 35 maddeli olan bilgi, destek, maddi, çocuğunun durumunu başkalarına açıklama, toplumsal hizmetler ve ailenin işleyişi alt başlıklarının içeren “Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı (Family Need Survey)”nı geliştirmiş ve gelişimsel yetersizliği olan bebeğe sahip 34 aile ile gerçekleştirdiği çalışmada ailelerin gereksinimlerini belirlenmiştir. Yapılan çalışmada, annelerin babalara göre daha çok gereksinimleri olduğu hem annelerin hem de babaların çocuklarının eğitimi, mevcut hizmetler ve gelecekteki hizmetler hakkında bilgi almak istedikleri belirtilmiştir. Ayrıca annelerin çocuklarının gelişimsel yetersizliği ile ilgili bilgi alma, diğer gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile iletişim kurma, kendilerine zaman ayırma gereksinimleri oldukları belirtilmiştir.

Sucuoğlu (1995), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 44 anne ve 45 baba ile Bailey ve Simeonsson tarafından geliştirilen “Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı (Family Need Survey)”nı Türkçeye uyarlanmıştır. Anne-babaların gereksinimlerinin belirlenmesi için yapılan çalışmada, annelerin babalara göre daha çok olmakla birlikte en çok bilgi gereksinimleri olduğu, annelerin babalara göre daha çok destek ve psikolojik destek gereksinimi olduğu, babaların annelere göre daha çok oyuncak almak için maddi gereksinimlerinin olduğu, annelerin babalara göre daha çok çocukları ile ilgili başkalarına açıklama yapma gereksinimi ve aile işleyişi gereksinimine göre annelerin babalara göre daha çok gereksinimi olduğu belirtilmiştir.

Akçamete ve Kargın (1996), Bailey ve Simeonsson’un (1988) geliştirdiği ve Türkçeye Sucuoğlu’nun (1995) çevirdiği “Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı’nın, 221 işitme yetersizliği olan çocuğa sahip anne ile geçerlik ve güvenirlik çalışmasını yapmıştır.

Araştırmada annelerin en çok bilgi gereksinimi olduğu ve bununla birlikte maddi, toplumsal hizmetler, psikolojik destek ve aile işleyişi gereksinimlerinin olduğu belirlenmiştir.

Evcimen (1996), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 190 anne ve 188 baba ile gereksinim belirlemek için yaptığı çalışmada, anne ve babaların maddi ve destek gereksinimlerinde anlamlı bir farklılık olmadığını, zihin yetersizliği olan çocuğun yaşı büyüdükçe ebeveynlerin de bilgi gereksiniminin arttığı belirtilmiştir. Ebeveynlerin zihin yetersizliği olan çocuk dışında gelişimsel yetersizliği olan farklı bir çocuğa daha sahip olmalarının anne-babaların maddi ve destek gereksinimlerinin farklılaştırdığı belirtilmektedir.

Mert (1997), farklı yetersizlik türlerinde çocuğa sahip 400 ebeveynin gereksinimlerini karşılaştırdığı bu çalışmasında, zihin yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin aile işleyişi, çocuklarının durumu ile ilgili diğerlerine açıklama yapma ve toplumsal hizmetler gereksinimlerinin diğer yetersizlik türlerine göre daha fazla olduğunu belirtmiştir. Ebeveynlerin genel gereksinimlerine bakıldığında olduğunda çocuğunun yetersizliği ile ilgili çocuğunun şu anda ve gelecekte gidebileceği eğitim kurumları ile ilgili, çocuklarına bilgi ve beceri öğretimi ile ilgili bilgi gereksinimi olduğu belirlenmiştir.

Çetinkaya ve Öz (2000), serabral palsili çocuğu olan 45 deney ve 43 kontrol grubunda yer alan toplam 88 annenin bilgi gereksinimlerinin karşılaması için planlı bilgi sunmanın etkisini incelenmiştir. Çalışma sonucunda annelerin çocuklarının tedavi ve rehabilitasyonları hakkında bilgi gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çocuklarının yetersizliği ve eğitimi hakkında bilgi gereksiniminin yanı sıra maddi ve destek gereksinimlerin olduğu belirtilmiştir.

Wong ve arkadaşları (2004), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin gereksinimlerini belirlemek amacı ile Çinli 23 aile ile yaptığı çalışmada, ailelerin problem davranışlar ile mücadele ve davranış yönetimi konusunda gereksinimi olduğu belirtilmiştir. Ayrıca ebeveynlerin çocuğa daha iyi bakım ve hizmet verebilmesi için psikolojik desteğe ihtiyacı olduğu rapor edilmiştir. Ebeveynler yetersizlik ile ilgili bilgi edinme, anne-baba rol ve sorumlulukları ve tutumu, aile işlevleri ve destek gereksinimleri olduğunu belirtmiştir.

Darling ve Gallagher (2004), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip Afrikalı ve Avrupalı bakıcıların gereksinimlerini karşılaştırmak amacıyla 120 bakıcı ile yaptığı

çalışmada, Afirka kökenli Amerikalı bakıcılar ve Afrika kökenli Amerikalı bakıcıların gereksinimleri arasında önemli farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Kentsel ve kırsal gereksinim düzeyleri arasında ise bakıcıların yaşadıkları coğrafi konum ve etnik kökeninin anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir.

Kerns ve Siklos (2006), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 56, down sendromlu çocuğu olan 32 ailenin gereksinimlerini karşılaştırdığı bu çalışmada, ailelerin gereksinimlerinin farklılaşmadığını, OSB'li ailelerin uzmanlardan eğitim ve terapi gereksinimleri ve Down sendromlu ailelerin okul, arkadaşlık ilişkileri konusunda gereksinimleri olduğunu belirtmiştir.

Van der Spuy ve Pottas (2008), işitme yetersizliği olan çocuğa sahip 10 aile ile yaptığı odak grup görüşmeleri sonucu ailelerin tanı aldıkları süreçte psikolojik destek gereksinimlerinin olduğunu ve sonrasında güncel bilgilere ulaşmak için odyolog vb. uzmanların desteğine gereksinimleri olduğunu belirtmişlerdir. Aileler sürekli ve tek bir odyolog desteğine ihtiyaç duyduklarını ve bilgilerin anlaşılır ve dürüst olmasına gereksinim duyduklarını belirtmişlerdir. Ayrıca ailelerin diğer işitme yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile iletişim kurma gereksinimlerinin olduğu rapor edilmiştir.

Sola ve Diken (2008), prematüre ve düşük doğum ağırlıklı gelişimsel risk taşıyan çocuğa sahip 146 anne ile yapılan çalışmada, annelerden Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı (AGBA) kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, annelerin bilgi gereksinimi olduğunu ve anneye ilişkin yaş, eğitim düzeyi, ekonomik durum vb. demografik bilgiler göre gereksinimlerin farklılaşmadığı belirtilmiştir. Buna ek olarak, prematüre ve düşük doğum ağırlıklı çocukların yaş ve cinsiyet gibi bilgilerine göre gereksinimlerin farklılaşmadığını rapor edilmiştir.

Wang ve Michales (2009), farklı yetersizlikleri olan çocuğa sahip 368 ebeveyn ile yaptığı çalışmada aile gereksinimleri, yararlanılan destekleri ve anne-baba arasında algıladıkları desteklerdeki farklılıkları incelemiştir. Araştırmanın bulgularında çocuklarının geleceği gibi konularda bilgi, aile üyelerine nasıl anlatacakları konusunda destek, maddi ve psikolojik gereksinimleri olduğu belirtilmiştir.

Şanlı (2012), özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine devam eden, zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 443 ebeveyn ile yaptığı çalışmada, anne ve babaların diğer gereksinimlere

göre en çok bilgi gereksinimlerinin olduğu rapor edilmiştir. Ailelerin çocuklarının gelişimi, gidebileceği eğitim kurumları ile ilgili bilgi, maddi gereksinimleri ve düşük sosyo-ekonomik düzeye sahip ailelerin çocuğunun durumunu başkalarına anlatma gereksiniminin yüksek olduğu belirtilmiştir. Anne-babanın yaşı, eğitim seviyesi, çocuğun cinsiyetine göre aile gereksinimlerinin farklılaşmadığı belirtilmiştir.

Cavkaytar, Ardıç ve Aksoy (2014), 1995 yılında Sucuoğlu tarafından Türkçe'ye uyarlanan Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı'nın (Family Need Survey) geçerlik ve güvenilirliği için yeniden 214 ebeveyn ile yapılan çalışmada, AGBA'nın madde sayısının 24 iken 29 olduğu, dört faktörlü bir yapı ortaya çıktığı belirtilmiştir. Yapılan çalışma sonucunda ölçeğin gelişimsel yetersizliği olan çocukların ailelerinin gereksinimlerinin belirlenmesi için geçerli ve güvenilir bir araç olduğu belirtilmiştir.

Kaytez ve arkadaşları (2015), engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimleri ve stres düzeylerini belirlemek için 200 ebeveyn ile yaptığı çalışmada, eğitim düzeyi düşük ailelerin aile işleyişi, maddi, çocuğun durumunu başkalarına açıklama ve destek gereksinimlerinin yüksek olduğunu, sosyo-ekonomik düzeyi düşük olan ailelerin maddi, çocuğun durumunu başkalarına açıklama, destek ve aile işleyişi gereksinimlerinin yüksek olduğu, sosyo-ekonomik düzeyi yüksek ailelerin bilgi gereksinimlerinin diğer gereksinimlere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Kahraman ve Çetin (2015), gelişimsel geriliği olan çocuğa sahip 8 anne ile yapılan çalışmada annelerin tanıdan sonraki süreçle ilgili görüşleri ve annelerin gereksinimlerinin belirlenmiştir. Çalışmanın bulgularında, annelerin bebeklerinin sağlığı, beslenmesi ve eğitimi konusunda güçlükler yaşadığı ve uzmanlardan daha pozitif yaklaşımlar görmek istediği rapor edilmiştir. Annelerin bebeklerin yetersizlikleri ile ilgili bilgi gereksinimi, maddi ve psikolojik gereksinimi olduğu belirtilmiştir.

İçyüz (2016), kaynaştırma eğitimi alan ve işitme yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile yaptığı ve ebeveynlerin gereksinimlerini, sorunlarını belirlemeye yönelik yürüttüğü çalışmada 14 ebeveyn ile yarı yapılandırılmış görüşme ve 52 ebeveyn ile anket yapılmıştır. Çalışma sonucunda ailelerin eğitim süreçleri ve yasal hakları, işitme teknolojileri ile ilgili bilgi gereksinimi oldukları rapor edilmiştir. Ailelerin eğitim ve işitme teknolojileri ile ilgili

maddi gereksinimi ve yaşadıkları problemlerle mücadele ile ilgili psikolojik destek gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir.

Ersoy- Quador ve Temiz (2018), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin gereksinimleri ve annelerin demografik bilgileri arasındaki ilişkinin incelenmesi için Konya ilindeki 122 anne ile yürüttükleri araştırmada, annelerin gereksinim puanlarının orta düzeyde olduğu belirtilmiştir. Çalışma sonucunda, ailenin ekonomik düzeyi, eğitim düzeyi, çocuk bakımı için devletten ve ailelerinden aldıkları maddi ve sosyal destekler ile annelerin gereksinimlerinin ilişkili olduğu belirtilmiştir. Ayrıca, bakım desteği almayan gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin gereksinimlerinin daha fazla olduğu rapor edilmiştir.

Çetingöz ve arkadaşları (2018), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip İzmir’de yaşayan 21 aile ile yapılan çalışmada, ailelerin diğer aile üyeleri ile iletişim problemi yaşadıkları, çocuklarının bakım, sağlık ve eğitim masrafları için maddi gereksinimleri olduğu belirtilmiştir. Ailelerin çocukları ile nitelikli zaman geçirme, problem davranışlar ile mücadele, çocuklarına beceri öğretimi konularında bilgi gereksinimi olduğu ve diğer gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ile bir araya gelme vb. konularda psikolojik ve sosyal destek gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir.

Çiftçi- Tekinarslan ve arkadaşları (2018), kaynaştırma eğitimi alan gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 70 anne, 55 baba olmak üzere toplam 125 ebeveyn ile yürüttükleri çalışmada, annelerin babalara göre daha çok gereksinimlerinin olduğu ve ebeveynlerin sırası ile sosyal destek, bilgi, uyarılma gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir. Çalışmada ebeveynlerin sosyo-ekonomik düzeylerine göre bilgi ve yardım, çocuğun yetersizlik türüne göre sosyal destek, yardım ve bilgi gereksinimlerinde farklılıklar olmaktadır.

Kumcağız ve arkadaşları (2018), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 199 anne-babanın gereksinimlerinin belirlenmesi için yapılan bu çalışmada, ebeveynlerin en çok bilgi gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir. Aileler çocuklarına becerilerin nasıl öğretileceği, gelişimi hakkında bilgi gereksinimi olduğunu, çocuklarının eğitim ve sağlık giderleri için maddi gereksinimleri olduğunu ve çevreye açıklama gereksinimleri olduğu rapor edilmiştir. Ebeveynlerin eğitim düzeyleri, anne ya da baba olmalarına göre gereksinimlerinin farklılaşmadığı belirtilmiştir.

Bekar (2019), işitme yetersizliği olan çocuğa sahip 11 anne ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yaparak annelerin gereksinimlerini ve destekleri incelemiştir. Annelerin işitme cihazları, koklear implant markaları, çocuklarının gelişimi ve eğitimi ile ilgili bilgi ve maddi gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir. Annelerin çocuklarının aldığı tanı ile beraber psikolojik güçlükler yaşadıkları ve aile bireyleri ya da uzmanlar tarafından sunulacak psikolojik desteğe ihtiyaç duydukları belirtilmiştir.

Toker ve arkadaşları (2019), down sendromlu çocuğu olan 20 anne ile annelerin gereksinimleri ve sosyal destek algılarına yönelik görüşlerin incelenmesi amacıyla yaptığı bu çalışmada, annelerin bilgi, maddi, sosyal ve psikolojik destek gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir. Annelerin yetersizlik türü, çocuklarının gelişimi ve davranış yönetimi vb. alanlarda bilgi gereksinimi olduğu rapor edilmiştir. Annelerin eğitim masrafları için maddi gereksinimi, çevreden gelen olumsuz tutum ve davranışlar ile mücadele için destek gereksinimi ve toplumsal servisler ile ilgili gereksinimleri olduğu belirtilmiştir.

Taşdemir ve Özbekler (2019), hafif düzey zihin yetersizliği olan çocuğa sahip ve Ankara'da yaşayan 96 aile ile yapılan çalışmada, ailelerin maddi, bilgi ve psikolojik gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarının eğitimi ve bakımı için maddi ve yaşadıkları güçlükleri nedeni ile psikolojik destek gereksinimlerinin olduğu rapor edilmiştir. Ailelerin çocuklarının şu anda ve gelecekte gideceği eğitim kurumları, davranış problemleri ile başa çıkma yöntemleri, yararlanabilecekleri sosyal hizmetler konularında bilgi gereksinimleri olduğunu belirtilmiştir.

Küçüközyiğit ve arkadaşları (2021), görme yetersizliği olan çocuğa sahip Ankara'da yaşayan 15 ailenin, aile gereksinimlerinin incelendiği çalışmada, ailelerin akademik ve öz bakım becerilerin kazandırılması, davranış kontrolü, bilgi edinme, psikolojik destek vb. gereksinimlerinin olduğu belirtilmiştir. Ailelerin akademik beceriler, öz bakım becerileri ve davranış kontrolü sağlama konularında daha çok gereksinimleri olduğu rapor edilmiştir. Ailelerin cinsel eğitim, sosyal beceri, psikolojik destek gibi gereksinimlerinin de olduğu belirtilmiştir.

Yıldırım- Parlak ve arkadaşları (2022), COVID-19 pandemi sürecinde 2-20 yaşları arasındaki özel gereksinimli çocukların ailelerin gereksinimlerini belirlemek için 273 ebeveyn ile yürüttükleri çalışmada, ebeveynlerin pandemi sürecinde eğitim, maddi,

psikolojik destek, sosyal destek, çocuk bakımı ve sağlık konularında desteğe gereksinim duydukları belirtmiştir. Ailelerin özel gereksinimli çocukları yeni pandemi rutinlerine alıştıırma, gelişimleri ve yeni öğrenme ortamları hakkında bilgi gereksinimlerinin olduğu rapor edilmiştir. Çalışan ve yakın çevresindeki bireylerden destek alamayan ebeveynlerin pandemi sürecinde bakım desteğine gereksinim duydukları belirtilmiştir.

2.2. Öz Yeterlik

Öz yeterlik kavramı, 1977 yılında ilk defa Albert Bandura tarafından kullanılmış ve bireyin bir performansı ortaya koymak için gösterdiği, ilgili eylemleri organize etme ve yürütme becerilerine karşı olan inancı olarak tanımlanmıştır (Bandura, 1977). Öz yeterlik kişinin herhangi bir duruma karşı motivasyonunu ve davranışlarını etkilediği gibi, kendine ilişkin duygu ve davranışları etkilemektedir (Bandura, 1994).

Öz yeterlik algılarının kaynakları Bandura tarafından dört kategoriye ayrılmıştır. Bunlar; sözle ikna, doğrudan başarılı deneyimler ve dolaylı deneyimler ile fizyolojik ve duygusal durumlardır (Bandura, 1977).

Sözle ikna; bireyin çevresindeki kişiler tarafından cesaretlendirilerek bir işe karşı başarı inancını artırmak olarak tanımlanmaktadır (Aksoy ve Diken, 2009).

Doğrudan başarılı deneyimler, bireylerin olumlu sonuçlar aldıkları işleri sonucu bir sonraki işlerinde de başarılı olacaklarına karşı geliştirdikleri algı olarak tanımlanmaktadır (Çattık, 2018). Olumsuz sonuçlanan deneyimlerde bireylerin bir sonraki işlerine karşı geliştirdikleri algıları olumsuz etkilemektedir. En etkili kaynak olan doğrudan başarılı deneyimler, başkaları ile ilgili duydukları başarı hikayeleri ile kişilerin öz yeterlik inançlarını güçlendirmektedir (Çorbacı Serin ve Girli, 2012).

Dolaylı deneyimler, bireylerin kendilerine benzer başka kişilerde gördükleri zorluklara karşı mücadele sonrası kendilerinde de zorluklarla mücadele için buldukları gücü belirtmektedir. (Çattık, 2018). Bu nedenle bireylerin kendilerine başarılı deneyimleri olan ve benzer özellikler gösterdikleri kişileri model alabilecekleri çevrelerde bulunmaları önemlidir (Bandura, 1999).

Fizyolojik ve duygusal durumlar, bireylerin yaptıkları iş sırasına yaşadıkları olumlu duygu ve fizyolojik deneyimlerin bireyin yaptıkları işin olumlu ya da olumsuz sonuçlar

getireceğine ilişkin algıları için önemli ipuçları sunmaktadır (Çattık, 2018). Bireylerin olumsuz duygulardan kaçınmalarının sağlanması ve verdikleri fiziksel durumları güçlendirmek ya da düzenlemek öz yeterlik algılarını değiştirmektedir (Bandura, 1999).

Bireyin öz yeterlik algısının güçlü olması, karşısına çıkan güçlüklerle karşı mücadelelerinde ısrarlı ve sabırlı oldukları belirtilmiştir (Cavkayar ve ark., 2014). Öz yeterlik algısı yüksek olan bireyler, güçlüklerle karşı daha sabırlı mücadele gösterdikleri, ısrarlı ve sabırlı bir şekilde işi başarmak için daha fazla çaba gösterdikleri belirtilmiştir (Aşkar ve Umay, 2001). Bugenthal, öz yeterliği yüksek olan bireylerin bir işte başarılı olmak için ısrarcı ve sabırlı bir şekilde çaba gösterdiklerini ve bu süreçte yaptıkları iş ile ilgili kendilerini geliştirdiklerini belirtmiştir (Bugenthal, 1987). Öz yeterliği zayıf olan bireyler, birçok fırsat sunulsa bile kendilerini yetersiz hissedebilmektedirler (Bandura, 1986).

2.2.1. Ebeveyn öz yeterliği

Ebeveyn öz yeterliği, ebeveynlerin çocukların gelişimlerine olumlu katkılar sunabilmek için kendilerini bu rolde yeterli görmeleri olarak tanımlanmaktadır (Coleman, 1998; Hassall ve ark., 2005). Bir başka tanımda ise ebeveynlerin, ebeveynlik rol ve sorumluluklarını yerine getirmek için kendilerini yeterli kadar bilgili bulma algıları olarak tanımlanmıştır (Teti ve Gelfand, 1991).

Bandura ve Wood ise 1989 yılında ebeveyn öz yeterliğini, ebeveynlerin yaşamda karşılaştıkları ve onları etkileyen durumlara karşı gösterdikleri kontrol gücü olarak tanımlamışlardır. Bir diğer tanımda ise ebeveyn öz yeterliği, çocukları dünyaya geldikten sonra çocukların bakım ve yetiştirilmesi için ilgili ebeveyn rol ve sorumluluklarını yürütmeleri ve yönetmelerine ilişkin yargı ve inançlarıdır (Montigny ve Lacharite, 2005).

Ebeveyn öz yeterliği yüksek olan anne babaların çocukları ile kurdukları iletişimin ve çocuklarının bakımında gösterdikleri özelliklerin daha yüksek nitelikte olduğu belirtilmektedir (Aksoy ve Diken, 2009). Diğer bir çalışmada ise annelerin öz yeterliğinin artması ile yaşanan depresyon düzeyinin azaldığı belirtilmiştir (Balat ve Yılmaz, 2014). Düşük ebeveyn öz yetersizliğinin, ebeveynlerin çocuklarının problem davranışları ile mücadele, çocukların annelerinin gözünde problemliler olarak görülmesi ile ilişkili olduğu belirtilmiştir (Coleman, 1998).

Yapılan çalışmalar ailenin çocuk sayısı ile ebeveyn öz yeterliğinin ilişkili olduğunu belirtmiştir. Örneğin Öztürk (2015) yaptığı çalışmada, ebeveynlerin üç ve daha fazla çocuğunun olmasının ebeveynlerin rol ve sorumlulukları karşı daha ilgili olduğunu belirtmiştir. Diğer bir çalışmada ise 3 ve daha fazla çocuğu olan ebeveynlerin ile zayıf öz yeterlik algısı ile ilişkili olduğunu belirtmiştir (Özdemir, 2019). Buna karşın, yapılan çalışmalardan bazıları da çocuk sayısının fazlalığı ile ebeveyn öz yeterlik algısının artması ile ilişkili olduğunu (Hamamcı, 2005) ya da ebeveynlik öz yeterliğinin çocuk sayısı ile ilişkili olmadığını göstermiştir (Feliciana, 2005).

Ülkemizde öz yeterlik kavramı, öz yetkinlik, öz yeterlik algısı, öz yeterlik inancı, yetkinlik beklentisi gibi farklı isimlendirilmekte olup ebeveyn öz yeterliği, gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin öz yeterlik algılarının geliştirilmesi ve hazırlanacak aile eğitim programları açısından temel öneme sahiptir (Benzies ve ark., 2013).

Yapılan çalışmalar annelerin öz yeterliğin ile gelişimsel yetersizliği olan çocukların bilişsel, dil gelişiminde etkili ve önemli olduğunu, gelişimlerini etkileyecek eğitim süreçlerinde etkili bir faktör olduğunu göstermiştir (Coleman ve Karraker, 2003; Hassal ve ark., 2005; Diken ve Diken 2008).

Gelişimsel yetersizlik riski bulunan ya da gelişimsel yetersizlik tanısı almış çocuğa sahip ailelerin öz yeterlik düzeyinin, çocuğun risk altında ya da tanı almış olması ile ilişkili olduğu, ebeveyn öz yeterliği arttıkça psikolojik güçlüklerin belirtilerinin azaldığı belirtilmiştir (Aksoy ve Diken, 2009; Telef, 2013).

2.2.2. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterliği ile ilgili alan yazında yapılan çalışmalar

Alan yazında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterlikleri ile ilgili çalışmalara bakıldığında; ebeveyn öz yeterliği ile yılmazlık düzeyi, davranış problemleri ile ilişkisi, psikolojik belirtiler (stres, kaygı ve depresyon), yaşam doyumu düzeyi, sosyal destek arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara rastlanmıştır. Aynı zamanda alan yazına bakıldığında, gelişimsel yetersizliği, zihin yetersizliği, gelişimsel riski olan bebekler, otizm spektrum bozukluğu, dil ve konuşma bozukluğu, dikkat eksikliği ve hiperaktivite ve normal gelişim gösteren çocukların ebeveynlerinin öz yeterliğine ilişkin çalışmalar karşımıza

çıkılmaktadır. Covid-19 pandemi sürecinde ebeveyn öz yeterliğini inceleyen herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu bölümde araştırmalara ilişkin bilgiler verilecektir.

2.2.2.1. İlgili Araştırmalar

Coleman ve Karraker (2000), 7-12 yaş aralığına çocuğu olan 145 anne ile genel öz yeterlik algısı, ebeveyn öz yeterliği, annelerin ebeveynlik memnuniyet düzeyleri ve anne-çocuk özellikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma sonucunda, ebeveyn öz yeterliği yüksek annelerin eğitim seviyelerinin ve ekonomik durumlarının daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ebeveyn öz yeterliği yüksek olan annelerin çocuklarının sosyal becerilerinin daha iyi olduğu belirtilmiştir. Çocuğun cinsiyeti ile ebeveyn öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki olmadığı rapor edilmiştir.

Hasting ve Brown (2002), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 26 anne ve 20 baba ile OSB çocukların davranış problemleri ve ebeveyn öz yeterliği ile ruh sağlığı arasındaki ilişkiyi incelediği bu çalışmada, babaların öz yeterliği ile çocukların problem davranışları arasında bir ilişki olmadığı belirtilmiştir. Buna karşın, annelerin öz yeterliğinin çocukların problem davranışlarını yordayıcı olduğu ve kaygı ve depresyon düzeyleri ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Coleman ve Karraker (2003), 19-25 ayları aralığında 35 kız ve 33 erkek çocuk ve 68 anne ile çocukların gelişimi ve ebeveyn yeterliği ile anne öz yeterliği arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, annelerin öz yeterliği ile çocukların gelişimi arasında bir ilişki olduğu ve annelerin öz yeterliğinin çocukların gelişimini yordadığı belirtilmiştir. Buna karşın ebeveyn öz yeterliği ile ebeveyn yeterliği arasında anlamlı ilişki olmadığı belirtilmiştir.

Hess, Teti ve Hussey- Gardner (2004), risk grubundaki bebeği olan 65 anne ile ebeveyn öz yeterliği ile annenin çocuk gelişimine ilişkin bilgisi ve yeterliği arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, ebeveyn öz yeterliği yüksek olan annelerin ebeveyn yeterliği ve bilgisinin de yüksek olduğu belirtilmiştir. Araştırma bulguları, çocuğun gelişimine ilişkin bilgisi düşük olan ebeveynin, ebeveyn öz yeterliği ve ebeveyn yeterliği arasında negatif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Kendall ve Bloomfield (2005), ebeveynler ve ebeveynlik programına katılan 12 odak grup, toplam 63 katılımcı ile yaptığı çalışmada ebeveyn öz yeterliğini ölçmek bir araç

geliştirmiştir. Araştırma sonucunda, ebeveyn öz yeterliğinin anne ya da baba arasında anlamlı farklılık oluşturmadığı fakat anne-babanın eğitim seviyesi ile ilişki olduğu belirtilmiştir. Ebeveynlerin yaşı ile ebeveyn öz yeterliği arasında anlamlı bir farklılık olmadığı rapor edilmiştir.

Sanders ve Woolley (2005), 2-8 yaşları aralığındaki 124 anne ile çocukların gösterdiği problem davranışlar, verimsiz öğretim uygulamaları ile ebeveyn öz yeterliği arasındaki ilişkiyi incelediği bu çalışmada, çocuklarda yaşanan problem davranışlara müdahale konusunda ailelerin çektiği güçlükler nedeni ebeveyn öz yeterliğinin düşük olduğu belirtilmiştir.

Maniadaki, Sonuga-Barke, Kakouros ve Karaba (2005), dikkat eksikliği ve hiperaktiviteye yönelik annelerin duygusal tepkileri, öz yeterlikleri ve çocukların cinsiyetine göre etkisinin incelendiği bu çalışmada, erkek çocukları olan annelerin öz yeterliğinin düşük olduğu belirtilmiştir. Normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin dikkat eksikliği ve hiperaktivitesi olan çocuğa karşı öz yeterlik algısının düşük olduğu belirtilmiştir. Hem erkek hem de kız çocuğu olan annelerin genel olarak ebeveyn öz yeterliklerinin düşük olduğu belirtilmiştir.

Holloway ve arkadaşları (2005), 116 Japon anne ile öz yeterlik ve kaynaklarını belirlemek için yapılan bu çalışmada, yüksek ebeveyn öz yeterliği ile çocuk ilişkilerinde olumlu tutum, eş ve akrabalarından alınan destek kaynakları ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Annelerin eğitim düzeyi ve ebeveyn öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki olduğu fakat çocuğun cinsiyeti, yaşı ve ailedeki çocuk sayısı ile ebeveyn öz yeterliği arasında bir ilişki olmadığı rapor edilmiştir. Annelerin ebeveyn öz yeterliği ile arkadaşları tarafından annelere sunulan destek arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilmiştir.

Kuhn ve Carter (2006), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 170 annenin ebeveyn öz yeterliği ile ebeveynliğe ilişkin farklı değişkenler arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, annelerin öz yeterlikleri ile çocuğun cinsiyeti, anne olma yaşı ve çocuğun dünyaya gelen kaçıncı çocuk olması ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın bulguları, annelerin öz yeterlikleri ile suçluluk duyguları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğunu göstermiştir.

Guimond ve arkadaşları (2005), “Early Intervention Parenting Self-Efficacy Scale” (Erken Müdahale Ebeveynlik Öz-Yeterlik Ölçeği- EIPSES) ölçeğinin psikometrik özelliklerini belirlemek için erken müdahale alan 117 ebeveyn ile yaptıkları bu çalışmada, ölçeğin ebeveyn öz yeterliğini değerlendirmede geçerli ve güvenilir olduğunu belirtmiştir.

Weaver ve arkadaşları (2008), davranış problemleri açısından risk altında olan çocuğa sahip 652 anneler ve çocukları ile yapılan bu çalışmada, öz yeterlik ve çocukların davranış problemleri arasındaki ilişki, öz yeterlik ve annelerin depresyonunun çocukların problem davranışlarındaki aracı rolünü incelemiştir. Çalışma sonucunda, ebeveyn öz yeterliği ile problem davranışlarının ilişkili olduğu ve yüksek ebeveyn öz yeterliği olan annelerin depresyon seviyesinin düşük olduğu belirtilmiştir. Çalışmada iki ve dört yaşları arasında annelerin öz yeterliklerinin arttığı ve annelerin iki yaşındaki çocuklarında ortaya çıkan problem davranışlara müdahale edebildikleri için çocukları dört yaşa geldiğinde daha az problem davranış ile karşılaştıkları rapor edilmiştir.

Diken ve Diken (2008), dil ve konuşma bozukluğu olan çocuğa sahip 33 annenin çocukları ile olan sözlü etkileşim davranışları ve annelerin öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, annelerin öz yeterliklerinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Çalışmada annelerin çoğunun çocukları ile iletişim kurarken kendilerini yeterli hissettikleri rapor edilmiştir. Annelerin öz yeterliği ile çocuklarına uyguladıkları etkileşim davranışları ile arasında yüksek bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Aksoy ve Diken (2009), erken çocukluk döneminde olan çocukların gelişimi ile anneler çoğunlukta olmak üzere ebeveynlerin öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmaların gözden geçirilmesi amacıyla yapılan bu çalışmada, ebeveyn öz yeterliği ile çocukların bilişsel, dil ve sosyal gelişimi ile ilişkili olduğu belirtilmiştir. Yüksek ebeveyn öz yeterliğine sahip annelerin çocuklarının gelişimlerine katkı sunacak ebeveynlik davranışları gösterdikleri rapor edilmiştir. Gözden geçirilen çalışmalar sonucunda ebeveyn öz yeterliğinin, annenin yaşı ve medeni durumu, aldığı sosyal destekler, sosyo-ekonomik düzey gibi değişkenlerden etkilendiği ve çocukların problem davranışları, annenin depresyon ve stres düzeyi ile annelerin ebeveyn öz yeterliği ile ilişkili belirtilmiştir.

Beral (2010), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 411 ebeveynin öz yeterliklerini belirlemek için yaptığı çalışmada, aynı zamanda Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği

Türkçe Versiyonunun otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ebeveynler için geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Araştırmanın bulgularında; otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterliklerinin genel ortalamasının üstünde olduğu rapor edilmiştir. Ebeveyn öz yeterliğinin, çocuğun yaşı, cinsiyeti, tanı aldığı yaşı, eğitim süresi ve ebeveynlerin yaşı, aile tipi, ailedeki toplam çocuk sayısına göre anlamlı farklılık göstermediği belirtilmiştir.

Çorbacı – Serin ve Girli (2012), zihin yetersizliği olan 161 ergen, 126 anne ve 59 baba ile zihin yetersizliği olan ergenleri problem davranışları ve sosyal beceri düzeyleri ile ebeveynleri genel öz yeterlikleri incelediği bu çalışmada, davranış problemi çok olan zihin yetersizliği olan ergenlerin ebeveynlerinin genel öz yeterliğinin düşük olduğu belirtilmiştir. Sosyal beceri düzeyi yüksek olan zihin yetersizliği olan ergenlerin ebeveynlerinin genel öz yeterliğinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Zihin yetersizliği olan ergenlerin öz denetimleri ile anne babaların öz yeterlikleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Telef (2013), engelli çocuğu olan 105 anne ve 60 baba ile ebeveyn öz yeterlikleri ile psikolojik belirtileri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, ebeveyn öz yeterliği yüksek olan ebeveynlerin daha az psikolojik belirtiler gösterdiği belirtilmiştir. Çalışma sonucunda, ebeveynlerin öz yeterlikleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı, genel ebeveyn öz yeterliği ile psikolojik belirtiler ve kaynaklara ulaşmada anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Lise ve üzeri eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin genel ebeveyn öz yeterliğinin diğer eğitim düzeyindeki ebeveynlere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Cavkaytar, Aksoy ve Ardıç (2014), ağır ve orta derece zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 151 anne, 63 baba, 3 bakım veren birey ile yapılan çalışmada, 2005 yılında Guimond, Moore, Aier, Maxon ve Diken tarafından geliştirilen “Yetersizliği Olan Çocukların Ebeveynleri için Öz Yeterlik Ölçeği’nin (Parental Self- Efficacy Instrument for Children with Disabilities- PSICD)” Türkçe ‘ye uyarlamasının güncellenme ve ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları yapılmıştır. Çalışma sonucunda ölçeğin ebeveyn öz yeterliklerini belirlemede geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirtilmiştir.

Ogelman ve Topaloğlu (2014), 4-5 yaş aralığındaki 227 çocuk ve anne- baba ile ebeveyn öz yeterliği ile çocukların saldırganlık, sosyal yetkinlik ve kaygı düzeyleri

arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, ebeveyn öz yeterliği ile çocukların cinsiyeti ve anne babaların eğitim düzeyi arasında bir ilişki olmadığı belirtilmiştir. Annelerin ebeveyn öz yeterliğinin çocukların kaygı ve saldırganlık değişkenlerini yordamadığı rapor edilmiştir. Ebeveyn öz yeterliği ile annelerin meslekleri arasında anlamlı bir ilişki bulunurken babaların meslekleri arasında bir ilişki bulunmamıştır.

Yılmaz ve Balat (2014), erken çocukluk döneminde çocuğu olan 135 anne ile annelerin öz yeterlikleri ve depresyonu arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, ebeveyn öz yeterliği düşük olan annelerin depresyon düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Annelerin çocuklarına karşı en az tercih ettikleri tutumun demokratik tutum olduğu ve en fazla aşırı koruyucu, baskıcı ve disipliner tutumu tercih ettikleri rapor edilmiştir. Baskıcı ve disipliner tutum gösteren annelerin ebeveyn öz yeterliklerinin yüksek olduğu belirtilmiştir.

Cindioğlu (2015), 3-6 yaş aralığında çocukların depresyonu olan 40 ve depresyonu olmayan 40 anne ile çocukların mizah algıları ve duygu sosyalleştirme tepkileri ile ebeveynlerin öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi incelediği bu çalışmada, her iki anne grubunun da öz yeterlikleri ile çocukların mizah algıları ve duygu sosyalleştirme tepkileri arasında bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Depresyonu olan annelerin ebeveyn öz yeterliklerinin daha düşük olduğu, depresyonu olmayan annelerin mizaç algılarının daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Araştırma bulgularına göre, annelerin öz yeterlik puanları ile sebatkarlık ve ritmiklik alt ölçekleri arasında pozitif yönlü bir ilişki, tepkisellik alt ölçeği ile negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Özkul (2015), 48-60 ay aralığın çocuğu olan 100 babanın öz yeterlik algılarının incelendiği bu çalışmada, anne-baba olarak birlikte yaşayan çocukların babalarının öz yeterliklerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Babaların öz yeterlikleri ile toplam çocuk sayısı, ekonomik durum, yaş, çocuğun yaşı arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilmiştir. Lise ve üstü eğitim düzeyine sahip babaların öz yeterliklerinin, lise ve altı eğitim düzeyine sahip babalara göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Gözübüyük (2015), 1-3 yaş aralığındaki çocuğa sahip 91 anne ile yapılan araştırmada, çocukların gelişimi ile annelerin öz yeterlikleri ve çocukları için kullandıkları sözel etkileşim uygulamaları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma sonucunda, annelerin öz yeterliklerinin orta düzeyde olduğu belirtilmiştir. Annelerin kullandığı sözel etkileşim

uygulamaları ve öz yeterlikleri arasında bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Yüksek öz yeterlik algısına sahip annelerin çocuklarının ince motor becerilerinde daha iyi gelişim gösterdikleri, günlük işlere yönelik öz yeterlik algıları düşük olan annelerin çocuklarının sosyal beceri ve öz bakım gelişim puanlarının daha düşük olduğu rapor edilmiştir.

Buluş ve Samur (2017), 5-6 yaşlarında 208 çocuk, 208 anne ve 208 baba ile çocukların sosyal duygusal gelişimi üzerinde ebeveynlerin öz yeterlikleri, benlik saygıları ve temel ihtiyaçları arasındaki ilişkiyi belirlemek için yaptığı çalışmada, çocukların sosyal yetkinlikleri ile ebeveynlerin öz yeterlikleri, benlik saygısı ve hayatta kalma, aidiyet, özgürlük, eğlenme gibi temel ihtiyaçları arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Çalışmada çocukların anksiyete-içe dönüklükleri ile saldırganlık düzeyleri ile ebeveynlerin öz yeterliği, benlik saygısı ve temel ihtiyaçları arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Çattık ve Aksoy (2018), 0-6 yaş aralığındaki gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 139 anne, 86 baba ile ebeveynlerin sosyal destek, öz yeterlik ve yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, ebeveynlerin öz yeterlikleri ile çocukların yetersizlik türüne göre değiştiği, yaşam doyum düzeyi ile ebeveyn öz yeterliği ve sosyal destek arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ebeveyn öz yeterliğinin ebeveynlerin cinsiyetine ve yaşlarına göre farklılaşmadığı rapor edilmiştir. Çalışmada zihin yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin diğer gelişimsel yetersizlik türlerine sahip çocuğu olan ebeveynlere göre ebeveyn öz yeterliklerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Altındağ-Kumaş ve Sümer (2019), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 150 annenin öz yeterlikleri, yılmazlık ve stres düzeyini arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, annelerin öz yeterlik, stres ve yılmazlık düzeylerinin düşük olduğu belirtilmiştir. Annelerin öz yeterlik ve stres düzeyi arasında tüm alt ölçekler ve toplam puanlar arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilmiştir. Çalışma bulgularına göre, annelerin eğitim düzeyi ve öz yeterlikleri arasında, annelerin ekonomik düzeyi ile öz yeterlik, stres ve yılmazlık düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirtilmiştir.

Karlıoğlu ve Yıldırım-Sarı (2019), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 100 babanın öz yeterlik ve algılanan sosyal desteğin aile yükü ile ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, ebeveyn öz yeterliği, algılanan sosyal destek ve aile yükünün ekonomik alt boyutunun ilişkili

olduğu belirtilmiştir. Babaların algıladığı sosyal destek ve aile yükü arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu rapor edilmiştir. Algılanan sosyal destek ve babaların öz yeterlikleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Kıvrak – Kurt (2019), 5-6 yaş aralığında çocuğu olan 402 annenin öz yeterliklerini incelediği bu çalışmada, annelerin ebeveyn öz yeterlik algılarının yüksek olduğu belirtilmiştir. Annelerin ebeveyn öz yeterliğinin, çocuğun cinsiyeti, yaşı ve sayısı, annenin yaşı, eğitim seviyesi, çalışma durumu, medeni durumu, sosyal medya uygulamalarında geçirdiği süre, ocuk yetiştirme sürecine yönelik bir eğitim alıp almadıklarına göre anlamlı farklılıklar göstermektedir.

Polattimur (2019), 1-3 yaş aralığında serabral palsili çocuğu olan 187 annenin öz yeterliği ile sosyal destek düzeylerinin bakım yüküne olan etkisini incelemek için yapılan bu çalışmada, annelerin yüksek öz yeterliğe sahip oldukları belirtilmiştir. Annelerin z yeterlik ile sosyal destek düzeyleri ile bakım yükü arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Algılanan bakım yükü az olan annelerin yüksek ebeveyn öz yeterliğine sahip oldukları rapor edilerek, annelerin çocuklarının bakım ve tedavilerinde destekleyici davranışlar gösterdikleri belirtilmiştir.

Baş (2019), 60-72 ay aralığındaki 251 ocuk ve annelerinin katıldığı, annelerin çocukları ile etkileşimleri ve öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, genel öz yeterliği yüksek olan annelerin ebeveyn öz yeterliklerinin de yüksek olduğu belirtilmiştir. Annelerin z yeterlikleri ile ocuk sayısı, eş desteği, çocuğun cinsiyeti ve sayısı, eğitim düzeyi, bir işte çalışma durumu ve aile türü gibi değişkenler arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir.

Kurnaz (2019), 60-66 ay aralığında 224 kız, 212 erkek çocuğun kendilik algıları ve annelerinin öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu araştırmada, çocukların kendilik algısı toplam puanı ve annelerin öz yeterliği arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Annelerin z yeterlikleri ve akademik yeterlik, sosyal yeterlik, anne kabul alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı rapor edilmiştir. Annenin yaşı, eğitim düzeyi, çalışıp çalışmama durumu, yaşı ve çocuğun doğum anı ile annenin öz yeterliği arasında anlamlı farklılıklar bulunmaktadır.

Uzun (2019), engelli çocuğu olan 121 anne ile annelerin bakım yükü, öz yeterlikleri, depresyon düzeyleri ve fiziksel aktivite düzeyi arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmada annelerin aktivite düzeyi ile depresyon ve bakım yükü arasında anlamlı bir ilişki olmadığı fakat aktivite düzeyi ile ebeveyn öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Öz yeterliği yüksek olan annelerin çocuklara bakım sunmaya bağlı yaşadıkları stresin daha az olduğu ve annelerin düşük öz yeterliğinin olmasının annelerin depresyon düzeyi ile ilişkili olduğu belirtilmiştir.

Kurt ve Aslan (2020), 2-6 yaş aralığında çocuğu olan 297 anne ile ebeveyn tutumları, psikolojik sağlamlık ve ebeveyn öz yeterliğini incelediği çalışmada, annelerin ebeveyn öz yeterliği ve psikolojik sağlamlıklarının ilişkili olduğu belirlenmiştir. Annelerin psikolojik sağlamlıkları ile eğitim seviyesi, ekonomik durum ve çocuk sayısı arasında anlamlı farklılıklar olduğu rapor edilmiştir. Çalışmada ebeveynlerin tutumlarının ekonomik durumları ve eğitim düzeyleri arasında bir ilişki olduğunu ve aynı şekilde ebeveyn öz yeterliği ile ekonomik düzey ve eğitim düzeyi arasında bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Aydın ve Buğa (2020), özel yetenekli çocuğa sahip 147 anne ve 126 baba ile ebeveyn öz yeterliği ile ebeveynlerin akıldi olmayan inançları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, ebeveyn öz yeterliği ile ebeveynlerin akılcı olmayan inançları arasında düşük ve pozitif bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ebeveyn öz yeterliği ile ebeveynlerin çalışma durumları ve cinsiyetleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Çalışan anne babaların çalışmayan anne babalara göre daha öz yeterliklerinin daha düşük olduğu belirtilmiştir.

Karadağ ve Güzel (2020), 14-17 yaşları arasında dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısı olan 46 ergen ve 42 ebeveyni ile herhangi bir tanısı olmayan 43 ergen ve 43 ebeveynin, ebeveyn öz yeterliği, ergenlerin öz yeterliği ve dikkat eksikliği ve hiperaktivite belirtilerinin karşılaştırmıştır. Çalışmanın sonucunda, dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanısı almış ergenlerin tanısı olmayan ergenlere göre genel ve akademik öz yeterliklerinin daha düşük olduğuna ulaşılmıştır. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanılı ergenlerin ebeveynlerinin öz yeterliklerinin, tanısı olmayan ergenlerin ebeveynlerin öz yeterliklerine göre daha düşük olduğu belirtilmiştir.

Kıvanç (2020), 24-36 aylık çocuğu olan 200 anne ile annelerin öz yeterliği ve çocuk yetiştirme tutumları ile çocukların motor gelişimi arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada,

çocukların motor gelişimi ile annelerin öz yeterliği ve çocuk yetiştirme algıları arasında ilişki olduğu belirtilmiştir. Ebeveyn tutum ölçeği ve ebeveyn öz yeterliği arasında anlamlı bir ilişki olduğu rapor edilmiştir. Araştırma bulgularında çocuğun cinsiyeti, yaşı ve doğum sırası ile ebeveynlerin ekonomik düzeyi, eğitim düzeyi, bir işte çalışma durumu ve yaşları ile ebeveyn öz yeterliği ve çocuk yetiştirme tutumu arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Ceran ve Ceylan (2021), serabral palsili çocuğu olan 106 anne ve 47 baba ile ebeveyn öz yeterliği ve anne baba arasındaki öz yeterliğin karşılaştırılması amacıyla gerçekleştirdiği bu çalışmada, çekirdek ailelerin ve kız çocuğu sahibi olan ailelerin ebeveyn öz yeterliğinin daha yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Diğer bir yandan çalışmada, anne-babaların yaşadıkları öfke ve üzüntü, ev dışı sorumluluk ve diğerlerine ayrılan zaman ile ortalama ebeveyn öz yeterliği puanı arasından anlamlı bir farklılık olduğu ve anne-babaların öz yeterlik puanlarının benzer olduğu belirtilmiştir. Serabral palsili çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterliklerinin yüksek olduğu belirtilmiştir.

Koyaş (2021), 4-6 yaş aralığındaki çocukların 100 ebeveyninin ve öğretmenin katıldığı çalışmada, çocuğun gösterdiği saldırgan davranışların ebeveyn öz yeterliği ve çocuğun mizaç özelliklerine göre incelenmesi hedeflenmekte olup, ebeveyn öz yeterliği ile sosyal davranışın alt faktörlerinden olan fiziksel ve ilişkisel şiddetle negatif ve yüksek ilişki olduğu belirtilmiştir. Annelerin öz yeterlikleri ile çocukların sosyal becerileri arasında anlamlı bir ilişki olduğu rapor edilmiştir. Annelerin öz yeterlikleri ve ailedeki toplam çocuk sayısı arasında anlamlı bir farklılaşma olmadığı belirtilmiştir.

2.3. Tükenmişlik

Tükenmişlik kavramı, 1974 yılında Freudenberger tarafından kullanılmış ve “başarısız olma, yıpranma, aşırı yüklenme sonucu güç ve enerji kaybı veya karşılanamayan istekler sonucu bireyin iç kaynaklarında tükenme” şeklinde tanımlamıştır.

Diğer bir yandan 1981 yılında Maslach ve Jackson’ın yaptığı tanıma göre tükenmişlik, kişilerde görülen uzun süreli yorgunluk ve bitkinlik, çaresizlik ve umutsuzluk durumu, yaptığı işe ve diğer her şeye karşı negatif tutumlar içeren fiziksel ve zihinsel bir sendrom olarak tanımlamıştır.

Cardinell (1981) tükenmişlik kavramını, bireyin yaşadığı yoğun stres ve doyumsuzluk nedeni ile yapılan bir eylemden uzaklaşma ile gösterilen ve yoğun şekilde bağlılık ile ortaya çıkan bir rahatsızlık olarak tanımlamıştır. Chermis (1985) ise tükenmişliği, psikolojik olarak geri adım atmaya neden olan, kişinin yaşamdaki motivasyon, performans ve yaşam kalitesinin olumsuz etkileyen, kişinin problemler ile mücadele edemediği ve çaresiz hissettiği ve kontrolü dışında gelişen, strese neden olan bir tepki olarak açıklamıştır. 1988 yılında Pines ve Aranson'un yaptığı tanıma göre ise tükenmişlik, fizyolojik, psikolojik ve zihinsel süreçler açısından tükenmeye neden olan, uzun süreli etkisinde kalınan duygusal beklentiler içeren ve güçlük yaşanan durumlar olarak tanımlanmıştır.

Tükenmişlik, bireylerin karşılaştığı stres ile başa çıkamaması sonucu psikolojik, duygusal ve fizyolojik olarak kendini gösterme olarak tanımlanmıştır (Tuğrul ve Çelik, 2002). Şahin ve Şahin (2012) ise tükenmişliği, kişiyi depresyona sürükleyen, bireylerin yaşadığı başarısızlık, güç kaybı, yerine getirilmeyen istekler ve isteksizlik sonucunda ortaya çıkan durumlar olarak tanımlamaktadır.

2.3.1. Tükenmişliğin belirtileri

Tükenmişliğin belirtileri; psikolojik, fiziksel ve davranışsal belirtiler olmak üzere 3 ana kategoride toplanmaktadır (Ardıç ve Polatçı, 2008).

a) Psikolojik Belirtiler

İlk ortaya çıkan ve daha kolay anlaşılabilir belirtilerdir. Duygusal yorgunluk, sinirlilik, kaygı, huzursuzluk hissi, umutsuzluk, özgüvende azalma, güç kaybı, enerji kaybı, tatminsizlik, düşüncelerde karmaşıklık, depresyon, saygı, sevgi hoşgörüsü gibi pozitif duygularda azalma belirtileri ile kendini göstermektedir (Perlman ve Hartman, 1998; Dinç, 2008; Göktepe, 2016).

b) Fiziksel Belirtiler

Bireyin hastalıklara karşı bağışıklığının daha düşük olması, baş, kas ve bel ağrısı, uyku bozuklukları, yorgunluk, istem dışında kilo değişimleri, bulantı, sindirim sistemi ile ilgili

rahatsızlıklar olarak kendini göstermektedir. Fark edilmesi oldukça kolaydır (Pines ve Aranson, 1981; Maslach ve Jackson, 1981; Kaçmaz, 2005; Dinç, 2008).

c) Davranışsal Belirtiler

Bireyin normale göre daha çabuk ağlama, öfkelenme, alınganlık gösterme, başarısız olma hissi, konsantre olamama, öz güvende azalma, iş yerine geç kalma, utanma, alay etme, yeme bozuklukları, yasak madde kullanımı olarak kendini göstermektedir (Çam, 1992; Potter, 1998; Perlman ve Hartman, 1998; Kaçmaz, 2005).

2.3.2. Tükenmişliğin alt boyutları

Maslach'a göre tükenmişliğin, duygusal tükenme, kişisel başarısızlık ve duyarsızlaşma olmak üzere 3 alt boyutu vardır.

a) Duygusal Tükenme

En belirleyici boyut olmakla birlikte, içsel bir boyut olarak ifade edilmektedir (Arı ve Bal, 2008). Bireyin yaptığı herhangi bir işe, yaşama ve çalışmaya karşı olan enerjisi oldukça düşüktür. Belirtileri net olan ve önemli bir aşamayı temsil eden duygusal tükenme, bireylerde yorgunluk, duygusal yıpranma, enerji kaybı ve isteksizlik olarak belirti göstermektedir (Dursun, 2015; Arı ve diğ., 2008).

b) Kişisel Başarısızlık

Kişinin kendini negatif değerlendirdiği, yetersiz ve başarısız hissettiği ve bu negatif düşüncelerden dolayı çevresi ile sorunlar yaşadığı, sorumluluklarını gerçekleştirmede zorlandığı ve suçluluk duygusu hissettiği belirtilmiştir (Arı ve diğ., 2008; Üngüren ve diğ., 2010). Bireyler düşük motivasyon, üretkenlikte azalma, karşılaşılan problemlerle mücadele etmede güçlük, kişiler ile olumsuz ilişkiler ve öz benlikte azalma vb. belirtiler göstermektedir (Baysal, 1995).

c) Duyarsızlaşma

Duygusal tükenme ile ilişkili olan ve bireyin duygusuz bir şekilde, çevresinde ilişkisi olan kişilere karşı umursamaz ve alaycı davranışlar sergilemesidir (Gündüz, 2005). Birey çevresindeki diğer kişileri cansız bir varlık olarak görmekte ve onlardan kötü şeyler

geleceğine inanmaktadır (Demirkol, 2006). Bireyler, duyarsızlaşma ile yaşadıkları hayal kırıklıkları ve tükenmişlik duygusuna karşı savunma mekanizması olarak duyarsızlaşmayı geliştirmektedir (Türkçarpar, 2011).

2.3.3. Ebeveyn tükenmişliği

Ebeveyn tükenmişliği, aile gereksinimleri ile aile bireylerinin devam eden ihtiyaçlarının bir arada olması ile ailenin devam eden ihtiyaçları karşılamak için yaşadığı stres sonucu motivasyon ve enerji kaybı yaşaması olarak tanımlanmıştır (Procaccini, Kiefaber, 1983).

Ebeveynlik, anne-babalara yüklenen fazla sorumluluklar ve fazla stresten kaynaklı fiziksel ve zihinsel bazı sorumluluklar içerir (Verjus ve Boisson, 2005). Ebeveynlerin zamanla aile içerisindeki rol ve sorumlulukları değişmekte ve artan sorumluluklar nedeni ile ebeveynlerde tükenmişlik görülmektedir (İçmeli ve diğ., 2008).

Ebeveynlik birçok faktörden kaynaklı olarak tükenmişliğe neden olurken anneler gibi birincil bakıcıların daha yüksek seviyede stres yaşadıkları ve tükenmişlik için riskli bir grupta oldukları belirtilmiştir (Baruch ve diğ., 1987). Anneler, çocuklarının gelişimi için bakımları, gereksinimleri vb. sorumlulukların büyük bir oranını kendilerinin olarak kabul etmişlerdir. Anneler bu sorumluluklara ve yaşadıkları aşırı strese karşı durmakta güçlük çekmekte ve tükenmişlik hissi yaşamaktadırlar (Duygun, 2001). Toplumsal olarak anneye yüklenen sorumluluklar ve gerçek olmayan beklentiler tükenmişlik seviyesinin artmasına yol açmaktadır (Kendall- Tackett, 2001).

Ebeveyn tükenmişliği ile ilgili yapılan bir araştırmada, ailede bulunan kronik rahatsızlık ya da özel gereksinim durumunda aile bireylerinde daha fazla stres yaşandığını ve bunun sonucu olarak da aile bireylerinin daha fazla tükenmişlik yaşadıkları belirtilmiştir (Norberg, 2007). Özel gereksinimli bireylere sunulan bakım daha güç ve maddi gereksinimler daha fazla olduğu için tipik gelişim gösteren çocukların ailelerine kıyasla, gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerde daha yüksek düzeyde tükenmişlik görülmektedir (Norberg, 2010; Tunçel ve diğ., 2018).

2.3.3.1. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip aileler ve tükenmişlik

Alan yazına bakıldığında stres ve tükenmişlik arasında yüksek ve olumlu yönde ilişki olduğunu gösteren birçok çalışmaya rastlanmıştır (Çengelci, 2009; Biçki, 2016; Kurşun, 2018). Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin çocuklarının yetersizlik türüne ve becerileri bağımsız gerçekleştirememesi ve bir ebeveyne ihtiyaç duyma durumundan kaynaklı daha fazla stres yaşadıkları bilinmektedir (Topal, 2021). Ailelerin gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip olmaları ile beraber yaşadıkları; stres, uykusuzluk, sosyal ortamlardan uzaklaşma, çocuğu için duyduğu gelecek kaygısı, çocuğunun gelişimine katkı sunmak için vaktinin çoğunu çocuğuna harcama, dinlenmek için kısıtlı zamanın olması, çevredeki insanlardan beklenen empatinin yoksunluğu ve çocuğun yetersizlik türü ve düzeyine ilişkin durum ebeveynlerde tükenmişliğe yol açmaktadır (Reyman ve Kucyper, 1994; Buluş ve Ersoy, 2019; Topal, 2021).

Yapılan araştırmalar göstermiştir ki, gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynlere göre tükenmişlikleri daha yüksektir (Pisula ve Kossakowska, 2010). Duygun ve Sezgin (2003), normal gelişim gösteren çocuğa sahip anneler ve zihin yetersizliği olan çocuğa sahip anneler ile yaptığı çalışmada, zihin yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin stres ve duygusal tükenmişlik düzeylerinde normal gelişim gösteren çocuğu olan annelere göre anlamlı farklılıklar olduğunu belirtmiştir.

2.3.3.2. COVID-19 pandemi sürecinde gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip anne-baba tükenmişliği

Ülkemizde Sağlık Bakanlığı'nın 2019 yılında yayınladığı Ulusal Pandemi Hazırlık Planı'na ve 2020 yılında yayınladığı Covid-19 Enfeksiyonunda Kimler Daha Fazla Risk Altında adlı raporuna göre Covid-19 pandemi sürecinde, gelişimsel yetersizliği olan bireyler dezavantajlı grupta oldukları belirtilmiştir. Gelişimsel yetersizliği olan bireylerin sosyal mesafe, kişisel temizlik vb. unsurlara ebeveynlerinin desteklerine ihtiyaç duydukları için dikkat edemiyor olması ve bunun yanı sıra COVID-19'a ilişkin eğer yaşarlarsa hastalık semptomlarının belirtilerini ifade edememe durumlarından dolayı daha riskli bir durum yaşamakta oldukları belirtilmiştir (Kara ve Alsancak, 2020; Sevimli, 2022). Yaşanan böylesi

riskli durumların COVID-19 pandemi sürecinde ailelerin üzerindeki rol ve sorumlulukları artırarak daha yoğun stres yaşamaları ve başa çıkamama durumunda daha yüksek seviyede tükenmişlik yaşayacakları öngörülebilir.

COVID-19 pandemi sürecinde ailelerin yaşadığı tükenmişlik düzeyi ile ilgili ülkemizde yapılan yalnızca 1 çalışmaya rastlanmıştır (Sevimli, 2022). Bu çalışmada gelişimsel yetersizliği olan ailenin tükenmişlik düzeyi ile aile işlevselliği arasındaki ilişki incelenmiş olup, çalışmada 201 gelişimsel yetersizliği olan çocuk annesi ile çalışılmıştır. Çalışma sonuçlarına bakıldığında tükenmişliğin aile işlevselliğini negatif yönde etkilediği belirtilmiştir. Çalışmada annelerin tükenmişlik düzeyi, gelişimsel yetersizliği olan çocuğun yaşı, cinsiyeti, yetersizlik türü ve aile işlevselliği arasında anlamlı farklılık olduğu, annenin yaşı, eğitim düzeyi, maddi durumu, bir işte çalışıp çalışmaması, var olan çocuk sayısı ile tükenmişliğin ilişkili olduğu belirtilmiştir.

2.3.4. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin tükenmişliği ile ilgili alan yazında yapılan çalışmalar

Alan yazında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin tükenmişlikleri ile ilgili çalışmalara bakıldığında; ebeveyn tükenmişliği ile aile yükü, başa çıkma stratejileri, psikolojik dayanıklılık, yaşam kaliteleri, anksiyete düzeyleri, öz duyarlık, öznel iyi oluş, sosyal destek, stres, algılanan yaşam doyumu, depresyon, umutsuzluk arasındaki ilişkilerin incelendiği çalışmalara rastlanmıştır. Bunun yanı sıra yapılan çalışmalara bakıldığında, gelişimsel yetersizlik, serabral palsi, down sendromu, otizm spektrum bozukluğu, zihinsel yetersizlik, dikkat eksikliği ve hiperaktivite ve tipik gelişim gösteren çocukların ebeveynleri ile çalışıldığı görülmektedir. Bu bölümde yapılan çalışmalara ilişkin bilgiler verilecektir.

2.3.4.1. İlgili Araştırmalar

Duygun (2001), 6-12 yaş aralığında zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 118 anne ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip 121 annenin stres belirtileri ve başa çıkma tarzları ve sosyal desteğin tükenmişlik ile ilişkisini incelediği çalışmada, tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenmişlikte zihin yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin daha fazla tükenmişlik yaşadığı ve kişisel başarı alt boyutunda anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Kişisel

başarı alt boyutu ile duygusal tükenmişlik alt boyutu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Kişisel başarı alt ölçeği ile stres belirtileri alt ölçeği olan bilişsel-duyuşsal ve fizyolojik belirtiler arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Weiss (2002), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 40 anne, zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip 40 anne ve tipik gelişim gösteren çocuğa sahip 40 annenin sosyal destek ve dayanıklılığının stres düzeyleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Annelerin tükenmişlik düzeyi ile ilgili üç grup arasında anlamlı farklılıklar olduğu rapor edilmiştir. Otizmlili çocuğu olan annelerin tükenmişlik düzeyinin en yüksek, normal gelişim gösteren çocuğu olan annelerin tükenmişlik düzeyinin en düşük olduğu belirtilmiştir.

Duygun ve Sezgin (2003), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 118 anne ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip 121 annenin stres belirtileri ve başa çıkma tarzları ile algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine etkisinin incelendiği çalışmada, zihin yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenmişliği, kişisel başarı, çaresiz yaklaşım, sosyal destek aramanın yordadığı belirtilmiştir. Kişisel başarı alt boyutu ile duygusal tükenmişlik alt boyutu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu rapor edilmiştir.

Verep (2005), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 45 kontrol ve 45 deney grubu olmak üzere toplam 90 anne ile çocukların annelerine verilen eğitimin tükenmişlik düzeyine etkisini araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, tükenmişlik alt boyutlarından olan duygusal tükenmişliğin annelere verilen eğitim sonucunda azaldığı, kişisel başarı alt boyutunun da arttığı belirtilmiştir. Çalışma bulgularına göre eğitimi düzeyi ilkökul düzeyinde olan, sağlık güvencesi olan, şehir merkezi ya da ilçe /köy vb. yerleşim yerlerinde yaşayan, orta düzeyde ekonomik duruma sahip olan ve çalışmayan annelerin duygusal tükenmişlik seviyesi daha fazla azaldığı belirtilmiştir.

Çengelci (2009), otizm spektrum bozukluğu ve down sendromu olan çocuğa sahip 92 annenin tükenmişlik düzeylerini incelediği çalışmada, çalışan annelerin çalışmayan annelere göre tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğunu ve annelerin eğitim seviyeleri ile tükenmişlik arasında anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Çalışma bulgularına göre OSB ya da Down sendromu tanısı almış çocuğu olan annelerin, tükenmişlik, umutsuzluk ve

kaygı puanları arasında anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Annelerin kişisel başarı alt boyutu ile çocuğun eğitim aldığı yıl arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Arman (2009), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 181 anne ve 69 baba ile ebeveyn tükenmişlik ve kaygı düzeyi ile algılanan sosyal destekleri arasındaki ilişkiyi incelemiş olup, çocuğun cinsiyeti ve yaşını ile ebeveyn tükenmişliği arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Çalışma bulgularına göre; çocuğun yetersizlik derecesi ile tükenmişliğin duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma alt boyutlarının pozitif yönde ilişkili olduğunu belirtmiştir. Anne-baba cinsiyeti ile duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutları arasında bir ilişki olduğu ve annelerin tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Kurt (2010), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 300 annenin tükenmişlik düzeylerinin sosyal desteği, yaşam doyumunu ve benlik saygısını ne düzeyde yordadığını inceleyen bu çalışmada, annelerin benlik saygısı, yaşam doyumunu ve aile desteğinin tükenmişliği alt boyutu olan duygusal tükenmişlik düzeyini yordadığı belirtilmiştir. Kişisel başarı alt boyutunu sosyal destek ölçeğinin alt boyutu olan aile desteği boyutunun yordadığı rapor edilmiştir. Zihin yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin kişisel başarı puanlarının düşük olduğu belirtilmiştir.

Altıntaş (2011), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 96 annenin tükenmişlik, yaşam kalitesi ve stres düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelediği bu çalışmada, otizimli çocuğu olan ailelerin tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu belirtilmiştir. Otizimli çocuğu olan annelerin eğitim seviyesi ve ekonomik düzeyi ile tükenmişlik arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Ebeveynlerin çocuklarında OSB olmasının duygusal tükenmişliği yordadığı ve anne-babaların eşleri ve çocukları ile zaman geçirmekte güçlük çektikleri belirtilmiştir.

Bolat (2013), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 265 baba ve 308 annenin tolerans düzeyleri ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, anne-babaların toleranslarının artması ile tükenmişlik düzeylerinin azaldığı belirtilmiştir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin eğitim seviyesi ve duygusal tükenmişlikleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu, babaların eğitim seviyesi ve duygusal tükenmişlikleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Çalışma bulgularında

gelişimsel yetersizliği olan çocuğun yaşı ve anne-babanın duygusal tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir ilişki olmadığı rapor edilmiştir.

Duran ve Barlas (2014), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 101 ebeveynin tükenmişlik, öznel iyi oluş ve öz duyarlılık arasındaki ilişkiyi inceledikleri bu çalışmada, ebeveynlerin eğitim seviyeleri ve tükenmişlikleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirtilmiştir. Zihin yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin yüksek seviyeye yakın olduğu belirtilmiştir. Çalışma bulgularında öznel iyi oluş ile ebeveynlerin duygusal tükenmişlikleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ebeveynlerin öz duyarlılıkları ve duygusal tükenmişlik düzeyleri arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Yıldız (2015), 6-12 yaş aralığında zihinsel yetersizliği olan çocuğa sahip 220 ebeveynin yaşam doyumları ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, yaşam doyum ve tükenmişlik düzeyi arasında herhangi bir ilişki olmadığı belirtilmiştir. Ebeveynlerin tükenmişlik düzeyinin ebeveynlerin eğitim düzeyi, toplam çocuk sayıları, ekonomik düzeylerine ve çocuğun yaş aralığına göre farklılaşmadığı rapor edilmiştir. Buna karşın, ebeveynlerin yaşı ile anne baba tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Çalışmada ağır düzey zihin yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin daha fazla tükenme yaşadıkları rapor edilmiştir.

Mutlu (2015), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 66 annenin tükenmişlik düzeyleri ve çocukla ilgili evdeki iş bölümü arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin genel tükenmişlik düzeyleri, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutlarındaki tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu belirtilmiştir. Tükenmişliğin kişisel başarı alt boyutu ile iş bölümü düzeylerinin yüksek olduğu çalışma bulgularında rapor edilmiştir. Ekonomik düzeyi düşük annelerin tükenmişlik düzeylerinin yüksek olduğu, annelerin tükenmişlik düzeyi ile çocuğun yaşı, yetersizlik türüne, kardeş sayısı ve annelerin eğitim seviyesi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir.

Temel (2015), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 203 anne ve tipik gelişim gösteren çocuğa sahip 153 annenin tükenmişlik düzeyi ve psikolojik dayanıklılıklarının incelendiği bu çalışmada, gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin tükenmişliğin

alt boyutu olan duygusal tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu, duyarsızlaşma düzeylerinin yüksek olduğu, kişisel başarı düzeylerinin daha düşük olduğu belirtilmiştir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin tipik gelişim gösteren ailelere göre gelecek kaygısının ve aile uyumu düzeylerinin daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ebeveynlerin yaşı, eğitim seviyesi, çalışıp çalışma durumu ve tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir.

Sevinç ve Babahanoğlu (2016), gelişimsel yetersizliği olan 104 ebeveyn ile aile yükü değerlendirme durumlarının tükenmişlik düzeyine etkisini incelediği bu çalışmada, aile yükü ile tükenmişliğin duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma alt boyutları arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Çalışma bulgularında aile yükü ile kişisel başarı alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki olduğu rapor edilmiştir. Ebeveynlerin cinsiyeti ile duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma arasında anlamlı bir farklılık yokken, kişisel başarı alt boyutu ile kadın ebeveynler arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur.

Tahincioğlu (2016), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 54 annenin anksiyete ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, annelerin ekonomik düzeyi, eğitim seviyesi ve çalışıp çalışmama durumu ile tükenmişlikleri arasında anlamlı farklılık olduğu belirtilmiştir. OSB olan çocuğun yaşı arttıkça annelerin tükenmişlik düzeyinin arttığı rapor edilmiştir. OSB olan çocuğa sahip annelerin duygusal tükenmişlik alt boyutu ile anksiyete düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Aslan Aydın (2017), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 107 ebeveyn ile yapılan bu çalışmada, ebeveynlerin tükenmişlik, yaşam kalitesi ve aile işlevleri arasındaki ilişki incelenmiş olup, ebeveynlerin çocuklarının yetersizlik türüne göre tükenmişliklerinin değiştiğini, yetersizliğin derecesi ile tükenmişlik arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Çalışma bulgularında ebeveynlerin eğitim seviyeleri düştükçe tükenmişlik düzeylerinin arttığı rapor edilmiştir. Devletten ekonomik ve sosyal destek alan ebeveynlerin fiziksel tükenmişlik düzeyleri almayan ebeveynlere göre daha düşük bulunmuştur.

Şahin (2017), otizm spektrum bozukluğu ya da özgül öğrenme güçlüğü olan çocukların annelerinin tükenmişlik belirtileri ve başa çıkma stratejileri ile normal gelişim gösteren çocuğa sahip annelerin tükenmişlik belirtileri ve başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkiyi incelemek için 155 annenin katıldığı bu çalışmada, otizm ya da özgül öğrenme güçlüğü olan

annelerin tükenmişlik belirtileri ile başa çıkma stratejileri arasında anlamlı bir farklılık çıkmamış ve herhangi bir ilişki olmadığı belirtilmiştir. Çalışma bulguları öğrenme güçlüğü ve OSB olan çocuğa sahip ailelerin tükenmişlik düzeylerinin demografik değişkenlere göre farklılaşmadığını rapor etmişlerdir. OSB olan çocuğa sahip annelerin duyarsızlaşma alt boyutları ile duygusal odaklı başa çıkma arasında negatif yönlü ilişki olduğu belirtilmiştir.

Cin, Aydın ve Arı (2017), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 107 ebeveynin tükenmişlik düzeylerinin incelendiği çalışmada, ebeveynlerin tükenmişliği ile çocuklarının yetersizlik türü, yetersizlik derecesi ve ebeveynin eğitim seviyesi arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Ebeveynlerin eğitim seviyesi düştükçe ve çocukların yetersizlik derecesi arttıkça ebeveynlerin tükenmişliğinin arttığı rapor edilmiştir. İlköğretim düzeyinde eğitim düzeyi olan ebeveynlerin diğer eğitim düzeylerindeki ebeveynlere göre duygusal tükenmişlik düzeyleri daha yüksek bulunmuştur.

Tunçel (2017), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 194 annelerin depresyon, tükenmişlik ve umutsuzluk düzeyleri ile otizm ağırlık düzeyleri arasındaki karşılaştırma yapılan bu çalışmada, annelerin tükenmişlik, umutsuzluk ve depresyon düzeyleri ile otizm indeksi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. OSB ağırlık indeksi yüksek olan annelerin duygusal tükenmişlik düzeylerinin de yüksek olduğu rapor edilmiştir. Kişisel başarı ve duyarsızlaşma alt boyutları ile çocukların OSB ağırlık derecesi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir.

Çelik (2017), zihin yetersizliği olan çocuğa sahip 100 annenin tükenmişlik, yalnızlık ve yaşam doyumları arasındaki ilişkiyi inceleyen bu çalışmada, annelerin yaşı ile tükenmişlik düzeyi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Üç ve üzeri çocuk sahibi olan annelerin tükenmişlik düzeylerinin tek çocuğu olan annelere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Annelerin tükenmişlik düzeyi ile yaşam doyumu arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Kwiatkowski ve Sekulowicz (2017), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 69 annenin tükenmişlik düzeylerinin incelediği çalışmada, OSB ve SP olan çocukların ebeveynlerinin tükenmişlikleri arasında herhangi anlamlı bir farklılık olmadığını belirtmiştir. Çalışma bulguları annelerin tükenmişlik düzeyi ile çocukların yaşı arasında anlamlı bir ilişki

olduğunu ve yaşı büyük olan çocuğa sahip annelerin tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğunu rapor edilmiştir.

Açar (2018), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 72 annenin psikolojik dayanıklılığı ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, yüksek psikolojik dayanıklılığı olan annelerin düşük tükenmişlik seviyelerinin olduğu belirtilmiştir. Annelerin medeni durumu ile tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığı rapor edilmiştir. Annelerin çalışma durumu ile tükenmişlik toplam puanı ve alt ölçekleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Annelerin eğitim düzeyi ile tükenmişlik toplam puanı ve alt ölçekleri arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirtilmiştir.

Buluş ve Ersoy (2019), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 12 annenin tükenmişlik düzeyini inceleyen nitel çalışmada, annelerin çocuklarının bakımı sürecinde stres olacakları ek nedenlerin olduğunu ve bu sürecin onlarda tükenmişliğe neden olduğunu, çocuklarının yetersizlikleri ile ilgili kabul yaşayan annelerin tükenmişliğe yakalanma risklerinin daha az olduğu belirtilmiştir. Çocukların yetersizlik dereceleri ile annelerin stres ve tükenmişlik düzeyi arasında bir ilişki olduğu rapor edilmiştir. Buna ek olarak, annelerin çevreden gördüğü destek, çocuğuna ve kendisine karşı gösterilen empati ile tükenmişlik ve stres arasında bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Kurban (2019), otizm spektrum bozukluğu olan ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip 300 ebeveynin tükenmişlik düzeyleri ve yaşam kaliteleri açısından incelendiği çalışmada, otizmlili çocuğu olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin daha yüksek olduğu, otizmlili çocuğu olan annelerin babalara kıyasla daha yüksek düzeyde tükenmişlik yaşadıklarını belirtmiştir. Çalışmanın sonucunda tükenmişlik düzeyi ile ebeveynlerin eğitim düzeyi, toplam çocuk sayısı, çalışıp çalışmama durumu, çocuğun cinsiyeti, yaşı ve yetersizlik derecesi ile anlamlı farklılıklar içerdiği rapor edilmiştir. Buna karşın, ebeveynin ekonomik düzeyi, yaşı, çocuğun yaşı ile anlamlı bir farklılık içermediği belirtilmiştir.

Karacasu (2019), 3-18 yaş aralığında otizm spektrum bozukluğu tanısı olan çocuğa sahip 180 ebeveynin tükenmişlik ve anksiyete ile baş etmeleri arasındaki ilişkinin incelendiği çalışmada, ebeveynlerin tükenmişlikleri ile otizmlili çocuğun yaşı, ebeveynin evlilik sayısı, evdeki toplam çocuk sayısı, ebeveynlerin hastalık öyküleri ile arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir. OSB olan çocuğa sahip annelerin tükenmişliğin alt boyutu olan

duygusal tükenmişlik ve anksiyete düzeyi pozitif ve güçlü yönde bir ilişki olduğu belirtilmiştir. Ebeveynlerin tükenmişlik düzeyi ile özel eğitim alma süresi, ebeveynlerin eğitim düzeyi, çocukların tanı aldığı yaşa göre farklılaşmadığı belirtilmiştir.

Ardıç ve Olçay (2019), Kaner tarafından geliştirilen “Anne-Baba Tükenmişlik Ölçeği (ATÖ)” nin otizm spektrum bozukluğu gösteren çocuklar üzerinde psikometrik özelliklerinin belirlenmesi amacıyla 237 ebeveyn ile gerçekleştirdiği çalışmada, ölçeğin otizm spektrum bozukluğu gösteren ailelerin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi için geçerli ve güvenilir bir ölçek olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın sonucunda, Kaner’in 2007’de geliştirdiği ölçeğe göre madde sayılarında azalma olduğu ve ölçeğin 45 maddeye düşürüldüğü rapor edilmiştir. Ölçeğin; olumsuz eş ve evlilik, duygusal tükenmişlik, eşe ve çocuklara duyarlılık, evlilikten doyum alma olarak dört faktörlü yapısını koruduğu belirtilmiştir.

Kandaş (2019), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 106 annenin umutsuzluk, tükenmişlik ve depresyon düzeylerinin çocuğun otizm ağırlık derecesine göre karşılaştırılmasını inceleyen bu çalışmada, çocukların otizm davranışı gösterme düzeyleri ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Çalışma bulgularında annelerin genel olarak duygusal tükenmelerinin olduğunu rapor edilmiştir. Çocuğun sağlık kurulu raporuna göre özel gereksinim oranı ve annelerin duyarsızlaşma alt boyutu arasında anlamlı farklılık olduğu belirtilmiştir.

Adıgözelova (2019), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 54 ebeveyn ve normal gelişim gösteren 40 ebeveyn ile gerçekleştirdiği bu çalışmada, anne babaların tükenmişlik düzeyi ve tükenmişlik düzeylerine etki eden değişkenleri belirlemiştir. Çalışma sonucunda, kronik rahatsızlığı olan ve OSB çocuğu olan ebeveynlerin duygusal tükenmişliklerinin yüksek olduğu, OSB çocuğu olan ebeveynlerin yaşı, eğitim düzeyi, medeni durumu, cinsiyeti ile tükenmişlik arasından anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir. Tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenme ve stres belirtiler arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Boru (2020), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 140 anne ve 20 babanın tükenmişlik ve yaşam doyum düzeylerini inceleyen bu çalışmada, ebeveynlerin duygusal tükenmelerinin olduğu belirtilmiştir. Anne-baba arasında yaşanan problemler nedeni ile duygusal tükenmişliğin arttığı, drama eğitimi alan ebeveynlerin kişisel başarı alt boyutunun

yüksek olduğu belirtilmiştir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin çalışıp çalışmama durumu, çocuğun cinsiyeti ile tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmamıştır.

Kenan (2020), 7-12 yaş aralığında dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanımlı çocuk ve 120 anne ile normal gelişim gösteren çocuk ve 100 anne ile yapılan, algılanan sosyal destek ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmada, duygusal tükenmişlik alt boyutu düzeyinin, dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanımlı çocuğu olan ebeveynlerde daha yüksek olduğu, kişisel başarı alt boyutu düzeylerinin düşük olduğu belirtilmiştir. Dikkat eksikliği ve hiperaktivite tanımlı çocuğu olan ebeveynlerin algılanan sosyal destek düzeylerinin azaldıkça tükenmişlik düzeylerinin arttığı belirtilmiştir. Evli olmayan annelerin duygusal tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğu, kişisel başarı alt boyutu ve medeni durum arasında anlamlı bir fark olmadığı belirtilmiştir.

Ardıç ve Olçay (2020), otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 273 ebeveynlerin tükenmişlik düzeyi, otizm belirtileri ve aile gereksinimleri arasındaki ilişkinin incelendiği bu çalışmada, otizm belirtilerinden olan iletişim ve sosyal etkileşimdeki güçlükler ile depresyon ve tükenmişlik düzeyleri arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu belirtilmiştir. OSB belirtileri alt ölçeklerinden olan stereotipik davranışlar ile ebeveyn tükenmişliği arasında anlamlı bir farklılık olmadığı rapor edilmiştir. Aile gereksinimi alt ölçekleri ile ebeveyn tükenmişliği arasında anlamlı bir ilişki olduğu belirtilmiştir.

Şener (2021), 6-18 yaş aralığında otizm spektrum bozukluğu olan çocuğa sahip 345 ebeveynin tükenmişlik düzeyi ve algılanan sosyal destek düzeylerine adil dünya inan düzeyi aracının etkisinin incelendiği bu çalışmada, tükenmişlik arttıkça adil dünya inancının arttığı ve algılanan sosyal desteğin azaldığı belirtilmiştir. Bakım veren kişinin tükenmişlik düzeyi ile çocuğun cinsiyeti, yaşı ve yetersizlik düzeyi, çocuğun okula devam edip etmemesi ile arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Çalışmada, ilkokul eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin diğer eğitim düzeyinde yer alan ebeveynlere göre daha yüksek tükenmişlik gösterdikleri belirtilmektedir.

Total (2021), gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 50 anne ve normal gelişim gösteren çocuğa sahip 50 anne ile yaptığı çalışmada, annelerin tükenmişlik, anksiyete, yaşam kaliteleri ve etkilenmişlik düzeylerini karşılaştırmıştır. Çalışma sonucuna göre, gelişimsel

yetersizliği olan annelerin tükemişlik, yaşam kalitesi, etkilenmiş düzeyleri ve anksiyete düzeyleri arasında anlamlı farklılıklar olduğu belirtilmiştir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin, tipik gelişim gösteren çocuğu olan annelere göre daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Sevimli (2022), 6-18 yaş aralığında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 201 annelerin, pandemi sürecinde aile işlevselliği ve tükemişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelendiği, tükemişlik düzeyi ile aile işlevselliğinin ilişkili olduğu belirtilmiştir. Annelerin tükemişlik düzeyi ile çocuğun yaşı, cinsiyeti, yetersizlik türü arasında anlamlı farklılık olduğu belirtilmiştir. Annelerin tükemişlik düzeyi ile ebeveynin yaşı, eğitim seviyesi, toplam çocuk sayısı, maddi durumu, bir işte çalışıp çalışmama durumu ile arasında ilişki olduğu belirtilmiştir.

3. YÖNTEM

3.1. Araştırma Modeli

Bu araştırmada, COVID-19 pandemi sürecinde gelişimsel yetersizliğe sahip çocuğu olan ebeveynlerin gereksinimleri ile psikolojik durumları (öz yeterlik, anne-baba tükenmişliği) arasındaki ilişkinin incelenmesi için ilişkiisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkiisel tarama modelleri, iki ve daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve/veya derecesini belirlemeyi amaçlayan araştırma modelidir (Karasar, 2012).

3.2. Çalışma Grubu

Araştırmada ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden biri olan ölçüt örnekleme ile bu araştırmanın katılımcı grubunu erken çocukluk döneminde gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler oluşturmaktadır. Ölçüt örnekleme yöntemi, katılımcı grubun araştırma problemi ile ilişkili özelliklere sahip kişiler, nesnelere, olaylar ve durumlardan oluşturulmasıdır (Büyüköztürk, 2014). Buradan yola çıkarak araştırmaya, Eskişehir ilinde Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü’den daha önce eğitim hizmeti almış ya da alıyor olan, gelişimsel yetersizlik tanısı almış ve erken çocukluk döneminde (0-72 ay) çocukları olan ebeveynler dâhil edilmiştir.

Araştırmaya toplam 90 ebeveyninden veri toplanmıştır. Üç katılımcı yaş sınırını aştığı için çıkarılmıştır. Bu nedenle araştırmaya toplam 87 ebeveyn dâhil edilmiştir. Ayrıca zihin yetersizliği grubu içerisinde Down sendromu ve zihin yetersizliği tanıları birleştirilmiştir. Araştırmanın örneklemini oluşturan 87 katılımcının demografik bilgileri aşağıdaki Tablo 3.1. ‘de verilmiştir.

Araştırmaya katılan gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ortalama yaşları 34,3 olup, yaş dağılımları 25-46 yaş arasında değişmektedir. Katılımcıların çocuklarının ortalama yaşları 4,2 olup, yaş aralıkları ise 1-7 yaş arasındadır. Tablo 3.1. ‘de görüldüğü gibi katılımcıların %100 (n=87) annelerden oluşturmaktadır. Annelerin öğrenim durumuna bakıldığında ise; %6,9’unun (n=6) lise ve altı eğitim düzeyine, %35,6’sının (n=31) lise seviyesinde eğitim düzeyine, %49,4’ünün (n=43) önlisans ve lisans eğitim seviyesine ve %8’inin (n=8) lisansüstü eğitim seviyesine sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3.1. Katılımcıların demografik özellikleri

	<i>Frekans</i>	<i>Yüzde (%)</i>
<i>Yakınlık</i>		
Anne	87	100
<i>Öğrenim durumu</i>		
Lise altı	6	6,9
Lise	31	35,6
Önlisans ve Lisans	43	49,4
Lisansüstü	8	8
<i>Tanı</i>		
Otizm spektrum bozukluğu	28	32,2
Zihin yetersizliği	29	33,3
Diğer	30	34,5
	<i>Ortalama</i>	<i>SS</i>
<i>Katılımcı yaşı</i>	34,3	5,1
<i>Çocuğun yaşı</i>	4,2	1,33

Tablo 3.1.'de yer aldığı gibi araştırmaya katılan çocukların yetersizlik türüne bakıldığında; %32,2'sinin ($n=28$) OSB tanılı, %33,3'ünün ($n=29$) ZY tanılı ve %34,5'inin ($n=30$) diğer yetersizlik türlerine ilişkin tanılı çocuklar olduğu görülmektedir.

3.3. Bağımlı Değişkenler ve Veri Toplama Araçları

Bu araştırmanın üç bağımlı değişkeni bulunmaktadır. Bunlar; “Gelişimsel yetersizliğe sahip çocuğu olan ebeveynlerin gereksinimleri” bağımlı değişkeninin ölçümünde, “Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı (AGBA; Cavkaytar, Aksoy ve Ardıç, 2014) kullanılmıştır. “Gelişimsel yetersizliğe sahip çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlikleri” bağımlı değişkeninin belirlenmesinde; “Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği” (EÖYÖ; Cavkaytar ve ark., 2014) kullanılmıştır. “Gelişimsel yetersizliğe sahip çocuk olan ebeveynlerin tükenmişlikleri” bağımlı değişkenini belirlemede, “Anne-Baba Tükenmişlik Ölçeği” (ATÖ; Ardıç ve Olçay, 2019) kullanılmıştır.

3.3.1. Kişisel bilgi formu

Bu form araştırmacı tarafında geliştirilmiş olup, gelişimsel yetersizliği olan çocuklar ve ebeveynleri ile ilgili bilgi toplamayı amaçlamaktadır. Kişisel bilgi formu erken çocukluk döneminde gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlere ilişkin bilgiler ve çocuklarına ilişkin bilgiler olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Ebeveynlerin

bilgilerini içeren birinci bölümde ebeveynlerin yaşı, eğitim durumu, çocuk ile olan yakınlığına ilişkin sorulara yer verilmiştir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuklara ilişkin bilgi edinmeyi amaçlayan ikinci bölümde ise çocuğun yaşı, çocuğun tanısı, çocuğun COVID-19 pandemi döneminde eğitime devam edip etmediğine ilişkin sorulara yer verilmiştir.

3.3.2. Aile gereksinimleri belirleme aracı

Aile gereksinimlerinin belirlenmesi amacı ile Bailey ve Simeonsson (1988) tarafından geliştirilen “Aile Gereksinimlerini Belirleme Aracı (Family Need Survey)”, ilk defa 1995 yılında Sucuoğlu tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Bailey ve Simeonsson tarafından geliştirilen ölçekte 35 madde bulunurken, Sucuoğlu tarafından uyarlanan ölçek dini içerikli bir maddenin çıkarılması ile 34 maddeye düşürülmüştür. Sucuoğlu tarafından yapılan uyarlama çalışmasında zihinsel yetersizliği ve otizm spektrum bozukluğu olan bireylerin ebeveynlerinden veri toplanmış olup faktör analizi ile analiz edilmiştir. Bu analiz sonucu AGBA'nın özgün formunda da olduğunu gibi altı faktörlü yapıda olsa da madde sayısı 24'e düşürülmüştür (Sucuoğlu, 1995). Sucuoğlu'nun yaptığı uyarlama çalışmasında tüm maddeler için Cronbach Alfa iç tutarlık sayısı .90 olarak belirlenmiştir.

AGBA, farklı yetersizlik türleri üzerinde de incelenmiş ve aracın geçerli ve güvenilir olduğu belirtilmiştir. Akçamete ve Kargın (1996), işitme yetersizliği olan bireylerin anneleri ile gerçekleştirdikleri çalışmada aracı oluşturan faktörlerin her birinin Cronbach Alfa kat sayıları ayrı ayrı hesaplanmış ve (a) Ailenin işleyişi faktörü için .79, (b) maddi gereksinimler faktörü için .78, (c) bilgi gereksinimi faktörü için .82, (d) diğerlerine açıklama gereksinimi faktörü için .83, (e) toplumsal servisler faktörü için .60 ve (f) destek gereksinimi faktörü için .43 bulunmuştur.

AGBA'nın 2014 yılında, Cavkaytar, Ardıç ve Aksoy tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının güncellenmesi yapılmıştır. Araç 29 maddeden oluşmakta ve “kesinlikle hayır (1), emin değilim (2) ve kesinlikle evet (3)” şeklinde 3'lü Likert tipindedir. AGBA, dört alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar; “maddi gereksinim”, “çevreye açıklama gereksinimi”, “bilgi gereksinimi”, “genel destek ve toplumsal hizmet gereksinimidir”. Maddi gereksinim alt boyutu 6 maddeden oluşmaktadır ve Cronbach Alfa sayısı 0,86 olarak hesaplanmıştır. Çevreye açıklama gereksinimi alt boyutu 7 maddeden oluşmaktadır ve

Cronbach Alfa sayısı 0,90 olarak hesaplanmıştır. Bilgi gereksinimi alt boyutu 10 maddeden oluşmaktadır ve Cronbach Alfa sayısı 0,87 olarak hesaplanmıştır. Genel destek ve toplumsal hizmet gereksinimi alt boyutu 6 maddeden oluşmaktadır ve Cronbach Alfa sayısı 0,83 olarak hesaplanmıştır (Cavkaytar ve ark., 2014).

3.3.3. Ebeveyn öz yeterlik ölçeği

Anne babaların öz yeterlik algılarını ölçme amacı ile Guimond, Moore, Aier, Maxon ve Diken (2005) tarafından geliştirilen Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği, ilk defa 2007 yılında Diken tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek 17 maddeden oluşmakta ve “kesinlikle katılmıyorum (1), katılmıyorum (2), kısmen katılmıyorum (3), kararsızım (4), kısmen katılıyorum (5), katılıyorum (6), kesinlikle katılıyorum (7) “şeklinde 7’li Likert tipindedir.

EÖYÖ’nün 2014 yılında Cavkaytar, Ardıç ve Aksoy tarafından geçerlik ve güvenirlik çalışmasının güncellemesi yapılmıştır. Yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmasının analiz sonuçlarına göre ölçeğin tek boyutlu olarak kullanılabileceği belirtilmiştir. Ölçeğin test-tekrar test güvenirliği için Pearson korelasyon katsayısı, $r = 0.70$, $p < 0.0001$ olarak bulunmuştur. EÖYÖ’nün tüm maddeleri için Cronbach Alpha iç tutarlık kat sayısı .98 olarak bulunmuştur (Cavkaytar ve ark., 2014).

3.3.4. Anne baba tükenmişlik ölçeği

Anne babaların tükenmişlik düzeylerini ölçme amacı ile Kaner (2007) tarafından geliştirilen Anne – Babalık Tükenmişliği Ölçeği, Ardıç ve Olçay (2019) tarafından otizm spektrum bozukluğu gösteren çocuklar üzerinde geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılarak güncellenmiştir. Ölçek 45 maddeden oluşmaktadır. Ölçekte, “Beni çok iyi tanımlıyor (1), beni iyi tanımlıyor (2), beni biraz tanımlıyor (3), beni pek tanımlamıyor (4), beni hiç tanımlamıyor (5)” şeklinde 5’li Likert tipindedir.

Yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmasının analizinin sonuçlarına göre ölçeğin dört faktörlü yapısını koruduğu belirtilmiştir. ATÖ, 4 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu alt boyutlar; Olumsuz Eş ve Evlilik İlişkisi, Duygusal Tükenmişlik, Eşe ve Çocuğa Duyarlılık ve Evlilikten Doyum almadır. Bu alt ölçekler için Cronbach alfa katsayıları Olumsuz Eş ve Evlilik İlişkisi için .95, Duygusal Tükenmişlik için .94, Eşe ve Çocuğa Duyarlılık için .84 ve

Evlilikten Doyum Alma için .90 olarak bulunmuştur. ATÖ'nün güvenilirliği için test- tekrar test güvenilirliği ve iç tutarlık açısından güvenilir olduğu belirtilmiştir (Ardıç ve Olçay, 2019).

3.4. Verilerin toplanması ve analizi

Araştırmanın veri toplama süreci, Google Formlar üzerinden katılımcılara gönderilen linkler ile online şekilde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılması hedeflenen katılımcılar önceden aranarak, araştırmaya gönüllü katılımları için rızaları alınmış ve kabul edenlere veri toplama formu online şekilde ulaştırılmıştır. Her bir linkten yalnızca bir katılımcının ölçeği doldurması sağlanmıştır. Ölçeklerin katılımcılara ulaştırılması ve verilerin toplanması yaklaşık 2 ay sürmüştür. Analizler toplam 87 form üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmada veriler online ortamda toplanmıştır. Veriler toplandıktan sonra görsel olarak kontrol edilmiş, anahtar kodlama formu hazırlanmış ve ardından ters maddeler çevrilmiştir. Ölçeklere ilişkin toplam puan ve alt ölçek puanları alındıktan sonra veriler analizler için hazır hale getirilmiştir. İlgili analizler öncesinde ön şartları test edilmiştir. Verilerin normal dağılım özelliklerinin sağlanabilmesi açısından iki kritere bakılmıştır. Bunlar; a) Shapiro Wilks ve Kolmogorov Smirnov anlamlılık değerleri ($p > .05$) ve Skewness (çarpıklık) ve Kurtosis (basıklık) değerlerinin standart hata değerlerine bölünmesi ile elde edilen değerlerin -1,96 ile +1,96 aralığında olmasıdır (Tabachnick ve Fidell, 2007). Gözlem sayısının 30 üstü olduğu değişkenler için Kolmogorov-Smirnov kullanılırken, 30 altı olduğu durumlarda Shapiro-Wilk anlamlılık değerleri dikkate alınmıştır. Ayrıca kayıp değerler kontrol edilmiş ve ortalama yöntemi ile kayıp değerler atanmıştır. Verilerin normal dağılımı açısından önemli olan uç değerler ise gözden geçirilmiş ve analizlere göre gerekli olduğu durumlarda bir kısmı analizden çıkarılmıştır (Pallant, 2011). Gruplar arası karşılaştırmaların yapıldığı ANOVA analizlerinde ise varyansların eşleşliği şartına göre bulgular aktarılmıştır. Anlamlı çıkan bulguların büyüklüğünü göstermek için de etki büyüklükleri rapor edilmiştir (Büyüköztürk, 2016).

4. BULGULAR

Bu bölümde çeşitli istatistiksel yöntemler kullanılarak araştırma sorularına ilişkin verilerin analiz edilmesi sonucu ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

4.1. Ebeveyn Öz Yeterliğine İlişkin Bulgular

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin öz yeterliğine ilişkin ölçek toplam puan dağılımları Tablo 4.1.'de verilmiştir. Katılımcıların öz yeterlik puanları alınabilecek minimum ve maksimum puanlara göre kategorize edilmiştir. Ardından %25'lik dilimlere göre puan aralıkları bulunarak frekans ve yüzdelere yer verilmiştir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 17 iken maksimum puan ise 119'dur.

Tablo 4.1. Ebeveyn öz yeterliğine ilişkin bulgular

Puan	Yüzdellik Dilim	F	%	$\bar{X}$	ss
17-42	%25	0	0	98,8	11,2
43-68	%26-50	0	0		
69-94	%51-75	30	34,5		
95-119	%76-100	57	65,5		

Tablo 4.1. incelendiğinde katılımcıların öz yeterlik puanlarının en düşük 69 ve en yüksek 199 olduğu görülmektedir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin aldıkları puanların tümünün %51'lik dilim ve üzerinde yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların aldıkları puanların aritmetik ortalaması 98,8 ve standart sapması 11,2'dir. Katılımcı puanları %25 ve %26-50'lik dilimler içerisinde hiç yer almazken; 30 katılımcı %51-75'lik dilimde ve 57 katılımcı ise %76-100'lük dilimde yer almıştır. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin 30'unun (%34,5) 69-94 arasında, 57'sinin (%65,5) 95-119 arasında puan aldığı görülmektedir. Puanlarının dağılımına bakıldığında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin öz yeterlik puanlarının yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

4.2. Aile Gereksinim Düzeyine İlişkin Bulgular

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveyn gereksinimlerine ilişkin ölçek toplam puan dağılımları Tablo 4.2.'de verilmiştir. Katılımcıların aile gereksinim

puanlarından alınabilecek minimum ve maksimum puanlara göre kategorize edilmiştir. Ardından %25'lik dilimlere göre puan aralıkları bulunarak frekans ve yüzdelere yer verilmiştir.

Tablo 4.2. Aile gereksinimine ilişkin bulgular

	Puan	Yüzdellik Dilim	F	%	$\bar{X}$	ss
AGBA	29-43,5	%25	9	10,3	58,9	11,99
Toplam	43,6-58	%26-50	32	36,8		
	58,1-72,6	%51-75	35	40,2		
	72,7-87	%76-100	11	12,6		
AGBA	6-9	%25	37	42,5	10,33	3,91
Maddi	9,1-12	%26-50	19	21,8		
Gereksinim	12,1-15	%51-75	22	25,3		
	15,1-18	%76-100	9	10,3		
AGBA	7-10,5	%25	46	52,9	10,33	3,71
Çevreye	10,6-14,1	%26-50	21	24,1		
Açıklama	14,2-17,7	%51-75	13	14,9		
Gereksinimi	17,8-21	%76-100	7	8		
AGBA Bilgi	10-15	%25	6	6,9	26,05	4,55
Gereksinimi	15,1-20	%26-50	4	4,6		
	20,1-25	%51-75	27	31		
	25,1-30	%76-100	50	57,5		
AGBA	6-9	%25	28	32,2	12,08	3,89
Genel	9,1-12	%26-50	19	21,8		
Destek ve	12,1-15	%51-75	17	19,5		
Toplumsal Hizmet Gereksinimi	15,1-18	%76-100	23	26,4		

Tablo 4.2 incelendiğinde annelerin aile gereksinim düzeylerinde ilişkin puanlarının en düşük 29 ve en yüksek 87 olduğu görülmektedir. AGBA Toplam puanlarına bakıldığında katılımcıların aldıkları puanların ortalaması 58,9 ve standart sapması 11,99'dur. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin AGBA Toplam puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 9 katılımcının (%10,3) 29-43,5 arasında, %26-50 diliminde 32 katılımcının (%36,8) 43,6-58 arasında, %51-75 diliminde 35 katılımcının (%40,2) 58,1-72,6 arasında ve %76-100 diliminde 11 katılımcının (%12,6) 72,7-87 arasında puan aldığı görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin AGBA Toplam puanlarının orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.'deki AGBA-MG (Maddi Gereksinim) alt ölçeğine ilişkin puanlara bakıldığında; en düşük puanın 6 ve en yüksek puanın 18 olduğu görülmektedir. AGBA maddi gereksinim alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 10,33 ve standart sapması 3,91'dir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin AGBA maddi gereksinim alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 37 katılımcının (%42,5) 6-9 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 19 katılımcının (%21,8) 9,1-12 puanları arasında, %51-75'lik dilimde 22 katılımcının (%25,3) 12,1-15 puanları arasında, %76-100'lük dilimde 9 katılımcının (%10,3) 15,1-18 puanları arasında olduğu görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin AGBA-Maddi Gereksinim alt ölçeğinden aldıkları puanların orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.'deki AGBA-ÇAG (Çevreye Açıklama Gereksinimi) alt ölçeğine ilişkin puanların en düşük 7 ve en yüksek 21 olduğu görülmektedir. AGBA çevreye açıklama gereksinimi alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 10,33 ve standart sapması 3,71'dir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin AGBA çevreye açıklama gereksinimi alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 46 katılımcının (%52,9) 7-10,5 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 21 katılımcının (%24,1) 10,6-14,1 puanları arasında, %51-75'lik dilimde 13 katılımcının (%14,9) 14,2-17,7 puanları arasında, %76-100'lük dilimde 7 katılımcının (%8) 17,8-21 puanları arasında olduğu görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin AGBA-Çevreye Açıklama Gereksinimi alt ölçeğinden aldıkları puanların düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.'deki AGBA-BG (Bilgi Gereksinimi) alt ölçeğine ilişkin puanların en düşük 10 ve en yüksek 30 olduğu görülmektedir. AGBA bilgi gereksinimi alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 26,05 ve standart sapması 4,55'tir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin AGBA bilgi gereksinimi alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 6 katılımcının (%6,9) 10-15 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 4 katılımcının (%4,6) 15,1-20 puanları arasında, %51-75'lik dilimde 27 katılımcının (%31) 20,1-25 puanları arasında, %76-100'lük dilimde 50 katılımcının (%57,5) 25,1-30 puanları arasında olduğu görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin AGBA-Bilgi Gereksinimi alt ölçeğinden aldıkları puanların yüksek düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.2.'deki AGBA- GDTH (Genel Destek ve Toplumsal Hizmet Gereksinimi) alt ölçeğine ilişkin puanların en düşük 6 ve en yüksek 18 olduğu görülmektedir. AGBA genel destek ve toplumsal hizmet gereksinimi alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 12,08 ve standart sapması 3,89'dur. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin AGBA genel destek ve toplumsal hizmet gereksinimi alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 28 katılımcının (%32,2) 6-9 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 19 katılımcının (%21,8) 9,1-12 puanları arasında, %51-75'lik dilimde 17 katılımcının (%19,5) 12,1-15 puanları arasında, %76-100'lük dilimde 23 katılımcının (%26,4) 15,1-18 puanları arasında olduğu görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin AGBA-Genel Destek ve Toplumsal Hizmet alt ölçeğinden aldıkları puanların orta düzeyde olduğu görülmektedir.

4.3. Anne-Baba Tükenmişlik Düzeyine İlişkin Bulgular

Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin anne-baba tükenmişlik düzeyine ilişkin ölçek toplam puan dağılımları Tablo 4.3.'te verilmiştir. Katılımcıların anne-baba tükenmişlik puanları alınabilecek minimum ve maksimum puanlara göre kategorize edilmiştir. Ardından %25'lik dilimlere göre puan aralıkları bulunarak frekans ve yüzdelere yer verilmiştir. Ölçekten alınabilecek minimum puan 45 iken maksimum puan ise 225'tir.

Tablo 4.3. incelendiğinde annelerin tükenmişlik düzeylerine ilişkin puanlarının en düşük 45 ve en yüksek 225 olduğu görülmektedir. ATÖ-Toplam puanlarına bakıldığında katılımcıların aldıkları puanların ortalaması 93,8 ve standart sapması 35,15'tir. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ATÖ Toplam puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 40 katılımcının (%46) 45-90 arasında, %26-50 diliminde 31 katılımcının (%35,6) 90,1-135 arasında, %51-75 diliminde 14 katılımcının (%16,1) 135,1-180 arasında ve %76-100 diliminde 2 katılımcının (%2,3) 180,1-225 arasında puan aldığı görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin ATÖ-Toplam puanlarının orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.'teki ATÖ-OE (Olumsuz Eş ve Evlilik İlişkisi) alt ölçeğine ilişkin puanların en düşük 16 ve en yüksek 80 olduğu görülmektedir. ATÖ-OE alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 28,8 ve standart sapması 17,99'dur. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ATÖ-OE alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 49 katılımcının (%56,3) 16-32 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 20 katılımcının (%23) 32,1-48 puanları

arasında, %51-75'lik dilimde 10 katılımcının (%11,5) 48,1-64 puanları arasında, %76-100'lük dilimde 8 katılımcının (%9,2) 64,1-80 puanları arasında olduğu görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin ATÖ-Olumsuz Eş ve Evlilik İlişkisi alt ölçeğinden aldıkları puanların düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.3. Anne-Baba tükenmişliğine ilişkin bulgular

	Puan	Yüzdellik Dilim	F	%	$\bar{X}$	ss
ABT	45-90	%25	40	46	93,8	35,15
Toplam	90,1-135	%26-50	31	35,6		
	135,1-180	%51-75	14	16,1		
	180,1-225	%76-100	2	2,3		
ABT	16-32	%25	49	56,3	28,8	17,99
Olumsuz Eş	32,1-48	%26-50	20	23		
ve Evlilik	48,1-64	%51-75	10	11,5		
İlişkisi	64,1-80	%76-100	8	9,2		
ABT	16-32	%25	30	34,5	37	12,13
Duygusal	32,1-48	%26-50	45	51,7		
Tükenmişlik	48,1-64	%51-75	9	10,3		
	64,1-80	%76-100	3	3,4		
ABT Eşe ve	7-14	%25	34	38,6	15,3	3,40
Çocuğa	14,1-21	%26-50	51	58		
Duyarlılık	21,1-28	%51-75	2	2,3		
	28,1-35	%76-100	0	0		
ABT	6-12	%25	39	44,8	13,75	6,83
Evlilikten	12,1-18	%26-50	24	27,6		
Doyum	18,1-24	%51-75	14	16,1		
Alma	24,1-30	%76-100	10	11,5		

Tablo 4.3.'teki ATÖ-DT (Duygusal Tükenmişlik) alt ölçeğine ilişkin puanların en düşük 16 ve en yüksek 80 olduğu görülmektedir. ATÖ-DT alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 37 ve standart sapması 12,13'tür. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ATÖ-DT alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 30 katılımcının (%34,5) 16-32 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 45 katılımcının (%51,7) 32,1-48 puanları arasında, %51-75'lik dilimde 9 katılımcının (%10,3) 48,1-64 puanları arasında, %76-100'lük dilimde 3 katılımcının (%3,4) 64,1-80 puanları arasında olduğu görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin ATÖ-Duygusal Tükenmişlik alt ölçeğinden aldıkları puanların orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.'teki ATÖ-ECKD (Eşe ve Çocuğa Karşı Duyarlılık) alt ölçeğine ilişkin puanların en düşük 7 ve en yüksek 35 olduğu görülmektedir. ATÖ-ECKD alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 15,3 ve standart sapması 3,40'tır. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ATÖ-ECKD alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 34 katılımcının (%38,6) 7-14 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 51 katılımcının (%58) 14,1-21 puanları arasında, %51-75'lik dilimde 2 katılımcının (%2,3) 21,1-28 puanları arasında olduğu görülmektedir. Katılımcı puanlarının %76-100'lük dilimde yer almadığı görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin ATÖ- Eşe ve Çocuğa Karşı Duyarlılık alt ölçeğinden aldıkları puanların orta düzeyde olduğu görülmektedir.

Tablo 4.3.'teki ATÖ-EDA (Evlilikten Doyum Alma) alt ölçeğine ilişkin puanların en düşük 6 ve en yüksek 30 olduğu görülmektedir. ATÖ-EDA alt ölçeği puanlarının aritmetik ortalaması 13,75 ve standart sapması 6,83'tür. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ATÖ-EDA alt ölçeği puanları incelendiğinde; %25'lik dilimde 39 katılımcının (%44,8) 6-12 puanları arasında, %26-50'lik dilimde 24 katılımcının (%27,6) 12,1-18 puanları arasında, %51-75'lik dilimde 14 katılımcının (%16,1) 18,1-24 puanları arasında, %76-100'lük dilimde 10 katılımcının (%11,5) 24,1-30 puanları arasında olduğu görülmektedir. Puan dağılımlarına bakıldığında annelerin ATÖ-Evlilikten Doyum Alma alt ölçeğinden aldıkları puanların orta düzeyde olduğu görülmektedir.

4.4. Ebeveyn Öz Yeterliği, Aile Gereksinimleri ve Tükenmişlik Değişkenleri Arasındaki İlişki

Ebeveyn öz yeterliği, aile gereksinimleri ve anne-baba tükenmişlik değişkenlerinin alt ölçeklerde de dahil olmak üzere aralarındaki ilişkinin ortaya konulabilmesi için değişkenler arasındaki korelasyona bakılmıştır. Bu doğrultuda normal dağılım şartlarını sağlayan değişkenler için Pearson korelasyon; normal dağılım şartlarının sağlanamadığı değişkenler için ise Spearman korelasyon rapor edilmesi önerilmektedir (Field, 2009). Analizler neticesinde ortaya çıkan bulgular Tablo 4.4.'te yer almaktadır.

Tablo 4.4. Ebeveyn öz yeterliği, aile gereksinimleri ve tükenmişlik değişkenleri arasındaki ilişkiye dair bulgular

	N	AGB A top	AGB A-MD	AGB A- ÇAG	AGB A-BG	AGB A- GDT H	EÖY Ö Top	ATÖ Top	ATÖ -OE	ATÖ -DT	ATÖ - ECK D	ATÖ - EDA
AGB A top	8 7	1										
AGB A-MG		.618**	1									
AGB A- ÇAG		.776**	.244*	1								
AGB A-BG		.655**	0,132	.555**	1							
AGB A- GDT H		.852**	.452**	.579**	.447**	1						
EÖY Ö Top		- .303** a	-0,053	-.377**	-.248*	-.283**	1					
ATÖ Top		.579**	.329**	.478**	.293**	.572**	- .378**	1				
ATÖ- OE		.563**	.322**	.452**	.283**	.570**	- .297**	.948* *	1			
ATÖ- DT		.482**	.268*	.373**	.234*	.498**	- .358**	.859* *	.718* *	1		
ATÖ- ECKD		.227*a	0,063	.322**	.212*	.270*	- .494** a	.575* *	.458* *	.439* *	1	
ATÖ- EDA		.565**	.351**	.473**	.245*	.558**	- .326**	.874* *	.832* *	.644* *	.472* *	1

*p<.05, **p<.01, ^aPearson korelasyonu yapılmıştır. Diğer değişkenler için ise Spearman korelasyon rapor edilmiştir.

Tablo 4.4. incelendiğinde değişkenler arasında EÖYÖ Toplam ile AGBA-MG (Maddi Gereksinim) ve ATÖ-ECKD (Eşe ve Çocuğa Duyarlılık) ile AGBA-MG (Maddi Gereksinim) hariç olmak üzere anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Ebeveyn öz yeterliği, aile gereksinimi belirleme ve anne-baba tükenmişliği arasındaki ilişkiyi belirlemek için yapılan analiz sonuçları Tablo 4.4.'te yer almaktadır.

Tablo 4.4.' te görüldüğü gibi, ebeveyn öz yeterliği ve aile gereksinimi belirleme toplam puanı ve tüm alt ölçekleri arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki ebeveyn öz yeterliği puanları arttıkça aile gereksinimi belirleme toplam puanlarının düştüğünü belirtmektedir.

Tablo 4.4.'e bakıldığındaki bir diğer bulgu ise; anne-baba tükenmişlik ölçeği toplam puanı ve alt ölçekleri ile aile gereksinimi belirleme ölçeği toplam puanı ve alt ölçekleri arasında pozitif yönlü anlamlı bir ilişkidir. Bu ilişki, anne baba tükenmişlik puanı arttıkça aile gereksinim belirleme puanının da arttığını belirtmektedir.

Tablo 4.4.'te görüldüğü üzere, anne-baba tükenmişlik ölçeği toplam puanı ve alt ölçekleri ile ebeveyn öz yeterliği ölçeği puanı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu negatif yönlü ilişki, anne-baba tükenmişliği puanının arttıkça ebeveyn öz yeterliği puanlarının azaldığını belirtmektedir.

4.5. Gelişimsel Yetersizliği Olan Çocukların Yetersizlik Türüne Göre Ebeveyn Öz Yeterliği, Aile Gereksinimleri ve Tükenmişlik Bulguları

Çalışmada yetersizlik grupları OSB ($n=31$), ZY ($n=33$) ve diğer ($n=33$) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Ebeveynlerin gereksinimlerinin yetersizlik gruplarına göre anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığının ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda verilerin normal dağılım özellikleri sınanmıştır. Analizler neticesinde verilerin normal dağılım göstermemesinden dolayı Kruskal-Wallis Testinin yapılmasına karar verilmiştir. Yapılan analizler neticesinde AGBA toplam ($\chi^2(2, n=87)=.60, p>.05$), AGBA-Maddi Gereksinim ($\chi^2(2, n=87)=.02, p>.05$), AGBA-Çevreye Açıklama Gereksinimi ($\chi^2(2, n=87)=5.01, p.>.05$), AGBA-Bilgi Gereksinimi ($\chi^2(2, n=87)=3.41, p.>.05$) ve AGBA-Genel Destek ve Toplumsal Hizmet Gereksinimi ($\chi^2(2, n=87)=1.09, p>.05$) alt ölçekleri arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Ebeveyn öz yeterliği puanlarının yetersizlik gruplarına göre anlamlı düzeyde farklılaşıp farklılaşmadığının belirlenebilmesi için üç grup arasında karşılaştırma yapılmıştır. Verilerin normal dağılım şartlarını sağladığı görülmüştür. Bu doğrultuda bağımsız örneklem ANOVA testi yapılmıştır. Bir diğer ön şart olan varyansların eşleşliği şartı test edilmiştir. Bu şartın da sağlanamadığı görülmüştür ($F(2, 84) = 8.15, p<.05$). Analiz neticesinde OSB

($\bar{X}=97.1$), ZY ($\bar{X}=100$), ve diğeri ($\bar{X}=99.2$) yetersizlik gruplarının öz yeterlik puanları açısından anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur. Bulgular Tablo 4.5.'te yer almaktadır.

Ebeveynlerin çocuklarının yetersizlik türüne göre tükenmişlik düzeylerinin anlamlı bir şekilde farklılaşıp farklılaşmadığını belirlemek amacıyla normal dağılım şartlarının sağlanamaması sebebiyle Kruskal-Wallis Testi yapılmıştır. Bulgulara bakıldığında ATÖ Toplam ($\chi^2(2, n=87)=2.38, p>.05$), ATÖ-OE (Olumsuz Eş ve Evlilik İlişkisi) ($\chi^2(2, n=87)=3, p>.05$), ATÖ-DT (Duygusal Tükenmişlik) ($\chi^2(2, n=87)=.48, p>.05$), ATÖ-ECKD (Eşe ve Çocuğa Karşı Duyarlılık) ($\chi^2(2, n=87)=1.75, p>.05$) ve ATÖ-EDA (Evlilikten Doyum Alma) ($\chi^2(2, n=87)=.43, p>.05$) değişkenlerinin yetersizlik grupları açısından anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur.

5. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmada veri toplama araçları ile elde edilen ve analizi yapılan bulguların sonuçları ve araştırmanın sonuçlarına yönelik yorum, tartışma ve öneriler yer almaktadır.

5.1.Sonuç

Bu araştırmada COVID-19 pandemi gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip 87 annenin aile gereksinimi, ebeveyn öz yeterliği ve tükenmişlik düzeyi arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Verilerin analizi sonucunda aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

1. Katılımcıların EÖYÖ'den aldıkları puanların dağılımına bakıldığında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin öz yeterlik puanlarının yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
2. Katılımcıların AGBA'dan aldıkları puanların dağılımına bakıldığında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin AGBA Toplam, AGBA-Maddi Gereksinim alt ölçeği ve AGBA- Genel Destek ve Toplumsal Hizmet Gereksinimi alt ölçeğinden alınan puanların orta düzeyde olduğu, AGBA- Bilgi Gereksinimi alt ölçeğinden alınan puanların yüksek olduğu ve AGBA- Çevreye Açıklama Gereksinimi alt ölçeğinden alınan puanların düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
3. Katılımcıların ATÖ'den aldıkları puanların dağılımına bakıldığında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ATÖ-Toplam, ATÖ-Duygusal Tükenmişlik alt ölçeği, ATÖ-Eşe ve Çocuğa Karşı Duyarlılık alt ölçeği ve ATÖ-Evlilikten Doyum Alma alt ölçeğinden alınan puanların orta düzeyde olduğu, ATÖ-Olumsuz Eş ve Evlilik İlişkisi alt ölçeğinden alınan puanların düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
4. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ebeveyn öz yeterliği ve aile gereksinimi arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Annelerin öz yeterliği arttığında, aile gereksinimleri azalmaktadır.
5. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin tükenmişlik düzeyi ve aile gereksinimi arasında pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Annelerin tükenmişlik düzeyleri arttığında, aile gereksinimleri de artmaktadır.

6. Gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin tükenmişlik düzeyi ve ebeveyn öz yeterliği arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Annelerin tükenmişlik düzeyi arttığında, ebeveyn öz yeterliği azalmaktadır.
7. Katılımcıların AGBA'dan ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar gelişimsel yetersizliği olan çocukların yetersizlik türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde AGBA toplam ve tüm alt ölçekleri arasında farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
8. Katılımcıların EÖYÖ'den aldıkları puanlar gelişimsel yetersizliği olan çocukların yetersizlik türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde OSB, ZY ve diğer yetersizlik gruplarının öz yeterlik puanları açısından farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
9. Katılımcıların ATÖ'den ve alt ölçeklerinden aldıkları puanlar gelişimsel yetersizliği olan çocukların yetersizlik türüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı incelendiğinde ATÖ toplam ve tüm alt ölçekleri açısından farklılaşmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

5.2. Tartışma

Bu bölümde araştırma bulgularının yorumlanması ve ilgili literatür doğrultusunda tartışılmasına yer verilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin ebeveyn öz yeterlik puan ortalamalarının yüksek düzeyde ($\bar{X}=98.8$) olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin ZY, OSB ve diğer tanıli çocuklarının henüz erken çocukluk döneminde olmaları, COVID-19 pandemi sürecinde de eğitime uzmanlar ile uzaktan devam etmeleri, ebeveynlerin sosyal kısıtlamalar nedeni ile evde daha çok vakit geçirmeleri sonucu çocukları ile daha etkileşimli ve kaliteli ilişki kurmaları ve başarılı ebeveyn davranışlarının artması ebeveyn öz yeterliğinin yüksek olmasına neden olduğu söylenebilir.

Alanyazında gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynleri ile yapılan çalışmalarda çoğunluk olarak anneler ile çalışma yapıldığı (Hess ve diğ., 2004; Maniadaki ve diğ., 2005; Kuhn ve Carter, 2006; Diken ve Diken, 2008; Weaver ve diğ., 2008; Uzun, 2019; Polattimur, 2019; Altındağ- Kumaş, Sümer, 2019) ebeveyn öz yeterliği ve psikolojik

belirtiler (stres, depresyon ve kaygı), sosyal destek değişkenlerinin (Hasting, Brown, 2002; Telef, 2013; attık, Aksoy, 2018; Altındağ- Kumaş, Sümer, 2019) bir arada incelendiği araştırmalar görölmektedir.

Alanyazında bu araştırmanın bulgusuna benzer olarak; Diken ve Diken (2008) dil ve konuşma bozukluğu olan çocuğa sahip 33 anne ile yaptıkları çalışmadan annelerin öz yeterliklerinin yüksek olduğunu, Beral (2010) OSB olan çocuğa sahip 411 ebeveyn ile yaptığı çalışmada ebeveynlerin öz yeterliklerinin ortalamanın üstünde olduğunu, Ceran ve Ceylan (2021) serebral palsili çocuğu olan 153 ebeveyn ile yaptığı çalışmada ebeveynlerin öz yeterliklerinin yüksek olduğunu belirtmiştir. Buna karşın, Sanders ve Woolley (2005), 2-8 yaş aralığında çocukları olan 124 anne ile yaptığı çalışmada annelerin öz yeterliklerinin düşük olduğunu belirterek bu araştırmanın bulgusu ile çelişen bir bulgu rapor edilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin aile gereksinimleri puan ortalamalarının orta düzeyde ($\bar{X}=58,9$) olduğu görölmektedir. Aile gereksinimi alt ölçeklerine bakıldığında ise; gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin bilgi gereksinimlerinin yüksek düzeyde, maddi gereksinim, genel destek ve toplumsal hizmet gereksinimlerinin orta düzeyde olduğu ve çevreye açıklama gereksinimlerinin düşük düzeyde olduğu görölmektedir.

COVID-19 pandemi döneminde yaşanan kısıtlamalar nedeni ile gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin yeni eğitim ortamlarına (EBA ya da online destekli eğitim), kısıtlamalar sonrası çocukları üzerinde artan sorumlulukları ile beraber çocuklarına karşı eğitimci rolü üstlenmeleri ve becerileri nasıl öğreteceklerine ilişkin bilgi ihtiyaçlarının olduğu düşünölmektedir. Yanı sıra COVID-19 pandemisi ile yaşanan sosyal kısıtlamalar nedeniyle ebeveynlerin, akraba ve arkadaş ve sosyal ortamlardaki diğer bireylerden uzak kalması sebebi ile daha sınırlı etkileşim kurmaları ebeveynlerin çevreye açıklama gereksinimlerinin düşük düzeyde olması yorumu yapılabilir.

Alanyazında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin gereksinimleri ile stres (Kaytez ve diğ., 2015), aile yükü (Öztürk, 2011), sosyal destek (Vural- Yüzbaşı, 2019; Toker ve diğ., 2019) değişkenleri ile çalışmalar yapıldığı görölmektedir. Alanyazında bu araştırmanın bulgusuna benzer olarak; etinkaya ve Öz (2000) serebral palsili çocuğu olan 45 annenin çocuklarının yetersizliği ve eğitimi hakkında bilgi gereksiniminin olduğunu, Sola

ve Diken (2008) prematüre ve düşük doğum ağırlıklı gelişimsel risk taşıyan çocuğa sahip 146 annenin bilgi gereksinimi olduğunu belirtmişlerdir. Aynı zamanda, Yıldırım- Parlak ve arkadaşları (2022) COVID-19 pandemi sürecinde 2-20 yaşları arasındaki özel gereksinimli çocukların ailelerin gereksinimlerini belirlemek için 273 ebeveyn ile yürüttükleri çalışmada, ebeveynlerin pandemi sürecinde eğitim, maddi, psikolojik destek, sosyal destek, çocuk bakımı ve sağlık konularında desteğe gereksinim duydukları belirtmiştir. Ailelerin özel gereksinimli çocukları yeni pandemi rutinlerine alıştırma, gelişimleri ve yeni öğrenme ortamları hakkında bilgi gereksinimlerinin olduğu rapor edilmiştir. Çalışan ve yakın çevresindeki bireylerden destek alamayan ebeveynlerin pandemi sürecinde bakım desteğine gereksinim duydukları belirtilmiştir.

Analiz sonucunda elde edilen bulgulara göre gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin tükenmişlik puan ortalamalarının orta düzeyde ($\bar{X}=93,8$) olduğu görülmektedir. Anne-baba tükenmişliği alt ölçeklerine bakıldığında ise; gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip annelerin duygusal tükenmişlik, eşe ve çocuğa karşı duyarlılık, evlilikten doyum alma ölçeklerinde orta düzeyde, olumsuz eş ve evlilik ilişkisi alt ölçeğinden alınan puanların düşük düzeyde olduğu görülmektedir.

Araştırmaya katılan annelerin gelişimsel yetersizliği olan çocuklarının erken çocukluk döneminde olması, çocukların yetersizlik tanısını yeni almış ya da eğitime yeni başlamış olmaları ve verilerin COVID-19 pandemi sürecinde toplanmasının annelerin tükenmişliklerinin orta düzeyde çıkmasına ilişkin yorum yapılabilir. Kwiatkowski ve Sekulowicz (2017) tarafından yapılan çalışmada yaşı büyük olan çocuğa sahip annelerin tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğunu rapor edilmiştir. Diğer bir yandan, bu araştırmada katılımcıların %57,5'nin lise ve üstü eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Alanyazında yapılan araştırmalar düşük eğitim düzeyine sahip ebeveynlerin tükenmişliklerinin daha yüksek olduğunu belirtmiştir. Cin, Aydın ve Arı (2017) tarafından yapılan çalışmada ilköğretim düzeyinde eğitim düzeyi olan ebeveynlerin diğer eğitim düzeylerindeki ebeveynlere göre duygusal tükenmişlik düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Aslan Aydın (2017), ZY olan çocuğa sahip 107 ebeveyn ile yaptığı çalışmada beveynlerin eğitim seviyeleri düşükçe tükenmişlik düzeylerinin arttığı rapor edilmiştir.

Bu çalışmanın bulgularına göre ebeveyn öz yeterliği, aile gereksinimi belirleme toplam puanı ve anne-baba tükenmişlik düzeyi toplam puanı arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Çalışma bulgularında ebeveyn öz yeterliği ve aile gereksinimi belirleme toplam puanı arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, ebeveyn öz yeterliği puanları arttıkça aile gereksinimi belirleme toplam puanlarının düştüğü görülmektedir. Yine benzer şekilde, anne-baba tükenmişlik düzeyi toplam puanı ile ebeveyn öz yeterliği arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir. Bu bulgu, anne-baba tükenmişliği arttıkça ebeveyn öz yeterliğinin azaldığını göstermektedir. Anne-baba tükenmişlik düzeyi toplam puanı ve aile gereksinimi belirleme toplama puanı arasında olumlu yönlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Gelişimsel yetersizliği olan çocukların erken çocukluk döneminde olması ve araştırmanın COVID-19 pandemi sürecinde gerçekleştirilmesi, ebeveynlerin öz yeterliklerinin COVID-19 düzenlemelerine uyum sağlamada ve karşılaşılabilecekleri sorunlarla mücadele etmede önemli bir kavram olduğu yorumu yapılabilir. Çocukların yakınındaki en önemli kişiler olan ebeveynlerin çocukların gelişimindeki etkileri göz önünde bulundurulduğunda alandaki uzmanlar tarafından ebeveyn öz yeterliğinin önemi ortaya çıkmaktadır. Bunun yanı sıra araştırma bulguları göz önünde bulundurulduğunda, ebeveynlerin öz yeterliklerinin yüksek olması, tükenmişlik ve aile gereksinimi düzeylerinin orta düzeyde olmasına yol açtığı yorumu yapılabilir.

Sonuç olarak bu değişkenlerin alanyazında bir arada incelendiği herhangi bir çalışmaya rastlanmamıştır. Gelişimsel yetersizliği olan ebeveynlerin öz yeterliği arttıkça, aile gereksinimlerinin ve tükenmişlik düzeylerinin azaldığı görülmektedir.

Ebeveyn öz yeterliği ve gelişimsel yetersizliği olan çocukların yetersizlik türleri arasındaki ilişkiye bakıldığında, bu çalışmada ZY, OSB ve diğer tanıları olan çocukların ebeveynlerinin öz yeterlikleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir.

Alanyazına bakıldığında ZY (Çorbacı-Serin ve Girli, 2012; Cavkaytar ve diğ., 2014; Karlıoğlu ve Yıldırım-Sarı, 2019), OSB (Hasting ve Brown, 2002; Kuhn ve Carter, 2006; Beral, 2010), dikkat eksikliği ve hiperaktivite (Maniadaki ve diğ., 2005; Karadağ ve Güzel, 2020), dil ve konuşma bozukluğu (Diken ve Diken, 2008) olan çocuklar ve ebeveynlerinin öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelendiği ayrı ayrı çalışmalar olduğu görülmektedir.

Alanyazında yapılan çalışmalarda da görüldüğü gibi ebeveyn öz yeterliği erken çocukluk döneminde bulunan risk altındaki ya da yetersizliği olan bireyler için etkili ve önemlidir. Yapılan araştırmalar risk altındaki bebeklerin bilişsel ve dil gelişimi ile annelerin öz yeterlikleri arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmiştir (Coleman, 1998; Coleman ve Karraker, 2003; Desjardin, 2004; Harty ve diğ., 2006). Bu nedenle ebeveyn öz yeterliğinin desteklenmesi ile çocukların gelişimine doğrudan pozitif bir katkı sunulacağı düşünülmektedir.

Bu çalışmanın bulgularında çocukların gelişimsel yetersizlik türleri ve ailelerin gereksinimleri arasındaki ilişkiye bakıldığında ZY, OSB ve diğer tanıları olan çocukların ebeveynlerinin gereksinimleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığı belirtilmiştir.

Alanyazına bakıldığında; Çetingöz ve arkadaşları (2018), aile gereksinimlerinin çocukların yetersizlik türüne göre farklılık göstermediğini, Kern ve Siklos (2006)'da Down sendromlu ya da OSB'li çocuğu ebeveynlerin gereksinimlerinde ve gereksinimlerinin sayısında bir farklılık olmadığını ve buna karşın Mert (1997), ZY olan çocuğa sahip ebeveynlerin çevreye açıklama ve toplumsal hizmetler gereksinimlerinin işitme ve görme yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlere göre daha yüksek olduğunu görülmektedir. COVID-19 döneminde Yıldırım-Parlak ve arkadaşlarının (2022) yaptığı çalışmada gelişimsel yetersizliği olan ailelerin en çok bilgi gereksinimlerinin olduğunu, anneler çoğunlukta olmakla birlikte psikolojik ve sosyal desteklere ihtiyaçlarının olduğunu belirtmişlerdir.

Bu çalışmanın bulgularında ebeveynlerin tükenmişlik düzeyi ve çocukların yetersizlik türü (OSB, ZY ve diğer) arasında anlamlı bir farklılık olmadığı görülmektedir. Alanyazında, Şahin (2017) OSB ve özgül öğrenme güçlüğü olan çocukların annelerinin tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı farklılık olmadığını, Mutlu (2015) çocukların gelişimsel yetersizlik türü ile annelerin tükenmişlik düzeyi arasında anlamlı bir farklılık olmadığını, Bolat (2013) anne ve babaların tükenmişlik düzeyi ile çocukların yetersizlik türü arasında anlamlı bir farklılık olmadığını, Kwiatkowski ve Sekulowich (2017) OSB ve serabral palsili çocuğu olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeyleri arasında anlamlı bir farklılık olmadığını, Çengelci (2009) OSB ve down sendromlu çocuğu olan annelerin tükenmişlik düzeyi arasında

anlamli farklılık olmadığını belirterek bu çalışmanın bulgularına paralel bulgular rapor etmişlerdir.

Pandemi döneminde gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin tükenmişlik düzeyi ve aile işlevselliği arasındaki ilişkiyi inceleyen Sevimli (2022), ebeveyn tükenmişliği ve çocukların yetersizlik türü arasında anlamlı farklılık olduğunu, duygusal tükenmişlik alt boyutunda OSB ve serabral palsili çocuğu olan annelerin diğer gelişimsel yetersizlik tanılı çocuğu olan annelere göre tükenmişlik düzeyinin daha yüksek olduğunu belirterek ,bu çalışmadaki bulgularla çelişen bir bulgu belirtmiştir.

Alanyazında gelişimsel yetersizlik türü ve ebeveyn tükenmişliği arasında anlamlı farklılık olduğu belirtilen çalışmaların, normal gelişim gösteren çocuğa sahip ebeveynler ve gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler arasındaki tükenmişlik düzeyinin karşılaştırıldığı çalışmalar (Duygun ve Sezgin, 2003; Kenan, 2020; Kurban, 2019) olduğu görülmektedir. Ancak bu çalışmanın katılımcı grubu ZY, OSB ve diğer yetersizlik tanılı çocuğu olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiyi incelemiş olup, belirtilen yetersizlik türleri arasında anlamlı bir farklılık gözlemlenmemiştir.

COVID-19 pandemi döneminde yaşanan kısıtlamalar nedeni ile gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin kısıtlamalar sonrası çocukları üzerinde artan sorumlulukları ile beraber çocuklarına yetersizlik türü farketmeksizin yeni sosyal izolasyonlara uyum sağlama, eğitim vb. ihtiyaçlardan daha çok, öncelikli olarak sağlıklarını koruma ve temel ihtiyaçlarını karşılama gibi rollere odaklanılmıştır. Bu araştırmaya ilişkin verilerin COVID-19 pandemi sürecinin daha yoğun olduğu bir dönemde toplanması ebeveynlerin çocuklarının yetersizlik türü farketmeksizin daha temel ihtiyaçların karşılanmasına odaklanması, ebeveynlerin çocuğun eğitsel gelişiminden daha çok COVID-19 de değişen hayat rutinlerine uyum sağlama, çocuğun bakımına ve sağlığına odaklanması sonucu ebeveyn öz yeterliği, aile gereksinimleri ve tükenmişlik düzeyinin gelişimsel yetersizliği olan çocuğun yetersizlik türüne göre farklılaşmadığı yorumu yapılabilir.

5.3. Öneriler

5.3.1. Uygulamaya yönelik öneriler

- Çocuklar ve aileleri için hazırlanan eğitim programlarına ailelerin öz yeterlik düzeylerini artırmaya ve gereksinimlerini karşılamaya yönelik beceri, problem davranışlar ile mücadele konusunda bilgiler vb. düzenlemeler eklenebilir.
- Ebeveyn öz yeterliğini düzeylerini artırmayı hedefleyen, gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler ile uzmanlar tarafından grup eğitimleri planlanabilir. Grup eğitimleri ile ebeveynlerin çocuklarına yönelik yeterliklerini artıracak, gereksinimlerini giderecek bilgiler sağlanabilir.
- Ebeveynlerin yaşadıkları tükenmişlik düzeyini ve aile gereksinimlerini azaltmak için toplumu bilgilendirici farkındalık eğitimleri yapılabilir.
- Okullarda bulunan rehberlik hizmetleri ya da ilgili uzmanlar aracılığıyla gelişimsel yetersizliği olan bireylerin ailelerine düzenli, sürekli ve sistematik psikolojik destek sağlanabilir.

5.3.2. İleri araştırmalara yönelik öneriler

- Bu çalışmada ZY, OSB ve diğer tanılı çocukların ebeveynleri ile çalışılmıştır. İleri ki çalışmalarda farklı yetersizlik tanılı çocukların ebeveynleri ile çalışma yapılabilir.
- Bu araştırmada bulguları anneler oluşturmaktadır. İleri ki araştırmalarda gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip babaların katıldığı çalışmalar ya da ailenin farklı üyeleri ya da çocukların öğretmenleri ile çalışma yapılabilir.
- Planlanacak yeni bir çalışma ile ilerleyen dönemde, daha fazla gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler ile mevcut değişkenlerin nasıl değiştiği ortaya koyulabilir.
- Bu çalışma 0-6 yaş aralığında çocuğu olan anneler ile gerçekleştirilmiştir. İleri ki çalışmalarda farklı yaş gruplarında gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynler ile çalışma yapılabilir.

- İleri ki araştırmalarda, 0-6 yaş aralığında normal gelişim gösteren çocuğu olan ebeveynlerin ve gelişimsel yetersizliği olan çocuğa sahip ebeveynlerin mevcut değişkenleri karşılaştırmalı olarak incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Açar, F. (2018). *Otistik çocuk sahibi annelerde psikolojik dayanıklılık ve tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Adıgözelova, S. (2019). *Çocuklarında otizm spektrum bozukluğu olan anne ve babaların tükenmişlik düzeyleri*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Akçamete, G. ve Kargın, T. (1996). İştme engelli çocuğa sahip annelerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 2(2), 7-24
- Akmeşe, P. P., Mutlu, A. ve Günel, M. K. (2007). Serabral palsili çocukların annelerinin kaygı düzeylerinin araştırılması. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 50, 236-240.
- Aksoy, V. ve Diken, İ. H. (2009). Annelerin ebeveynlik öz yeterlik algıları ile gelişimi risk altında olan bebeklerin gelişimleri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmalara bir bakış. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 10(1), 59-70
- Altındağ Kumaş, Ö. ve Sümer, H. M. (2019). Özel gereksinimli küçük çocuğu olan annelerin öz yetkinlikleri, yılmazlık düzeyleri ve stres düzeyleri arasındaki ilişkilerin belirlenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 27(1), 163-173.
- Altıntaş, B. (2011). *Trabzon il merkezinde otizm tanısı ile eğitim gören çocukların ailelerinde stres, tükenmişlik düzeyi ve yaşam kalitesinin değerlendirilmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sağlık Birimleri Enstitüsü.
- Ardıç, A. ve Olçay, S. (2019). Anne-baba tükenmişlik ölçeğinin psikometrik özelliklerinin belirlenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 619-632.
- Ardıç, A. (2013). *Otistik spektrum bozukluğu tanısı almış çocukların ailelerine yönelik bir psiko-eğitsel grup programının ebeveynlerin bazı psikolojik değişkenleri üzerindeki etkisi*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Ardıç, A. ve Olçay, S. (2020). Investigation of the relationship between the burnout level of parents of children with autism spectrum disorder (asd) and asd symptom level and family needs by regression analysis. *Ted Eğitim ve Bilim*. 46(206), 459-471.
- Ardıç, A. ve Olçay, O. G. (2019). Anne-baba tükenmişlik ölçeğinin psikometrik özelliklerinin belirlenmesi. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 20(2), 619-632.
- Ardıç, K. ve Polatlı, S. (2008). Tükenmişlik sendromu akademisyenler üzerinde bir uygulama (GOÜ örneği). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), s. 79.
- Arman, N. (2009). *Zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arman, N. (2009). *Zihinsel engelli çocuğa sahip anne ve babaların algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile tükenmişlik ve kaygı düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arslan, C; Hamarta, E. ve Deniz, E. (2002). Engelli çocuğu olan ailelerin yaşam doyumlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi. *Konya: 11. Ulusal Özel Eğitim Kongresi*, 20-23 Ekim 2002.
- Asbury, K., Fox, L., Deniz, E., Code, A. and Toseeb, U. (2021). How is COVID-19 affecting the mental health of children with special educational needs and disabilities and their families?. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 51(5), 1772-1780.
- Aşkar, P. ve Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği öğrencilerinin bilgisayarla ilgili öz-yeterlik algısı. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21(21), 1-8.
- Atagün, İ. M, Balaban, D., Atagün, Z., Elagız, M. ve Özpolat, A. Y. (2011). Kronik hastalıklarda bakım veren yükü. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(3), 513-552.
- Aydın, M. A. (2017). *Zihinsel engelli bireye sahip olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Aydın, Y. E. ve Buğa, A. (2020). Özel yetenekli çocukların ebeveynlerinin akılcı olmayan inançları ve ebeveyn yetkinliklerinin incelenmesi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 15(22), 1373-1407.
- Aydoğan, D. ve Kızıldağ, S. (2017). Examination of relational resilience with couple burnout and spousal support in families with a disabled child. *The Family Journal*, 25(4), 407-413.
- Bailey, D. B. and Blasco, P. M. (1990). Parents' perspectives on a written survey of family needs. *Journal of Early Intervention*, 14(3), 196-203.
- Bailey, D. B. and Simeonsson, R. J. (1988). Assessing needs of families handicapped infants. *The Journal of Special Education*, 22(1), 117-127.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a Unifying Theory of Behavioral Change. *Psychological Review*, 84(2), 191-215.
- Bandura, A. (1999). A social cognitive theory of personality. In L. Pervin & O. John (Eds.), *Handbook of Personality* (2nd ed., pp. 154-196). New York: Guilford Publications. (Reprinted in D. Cervone & Y. Shoda [Eds.], *The coherence of Personality*. New York: Guilford Press.)
- Baruch, Grace K., Biener, Lois; B. and Rosalind C. (1987). Women and gender in research on work and family stress. *American Psychologist*, 42(2), 130.
- Baysal, A. (1995). *Lise ve dengi okul öğretmenlerinde meslekte tükenmişliğe etki eden faktörler*. Doktora Tezi . İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekar, R. (2019). İşitme kayıplı çocuğu olan annelerin çocuklarına ilişkin gereksinimler ve destekler hakkındaki görüşlerinin incelenmesi Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Benderix, Y., Nordstrom, B. and Sivberg, B. (2006). Parents' experience of having a child with autism and learning disabilities living in a group home A case study. *Autism*, 10(6), 629-641.

- Benzies, K. M., Trute, B. and Worthington, C. (2013). Maternal self-efficacy and family adjustment in households with children with serious disability. *Journal of Family Studies*, 19(1), 35-43.
- Biçki, S. (2016) Hizmet sektörü çalışanlarının iş stresi ve tükenmişlik ilişkisi: İstanbul örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Blackhurst, A. E. (1997). Perspectives on Technology in Special Education. *Teaching Exceptional Children*, 29(5), 41-48.
- Bolat, M. (2013). Engelli çocuğu olan anne babaların tolerans düzeylerine göre tükenmişlik durumları. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü.
- Boru, G. E. (2020). Engelli çocuğa sahip ailelerin tükenmişlik ve yaşam doyum düzeylerinin ölçülmesi; İzmir örneği. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., Lambert, S. R., Al-Freih, M., Pete, J., Olcott, D., Rodes, V., Aranciaga, I., Alvarez, A. V., Roberts, J., Pazurek, A., Raffaghelli, J. E., de Coëtlogon, P., Shahadu, S., Brown, M., ... Mano, M. (2020). A global outlook to the interruption of education due to COVID-19 Pandemic: Navigating in a time of uncertainty and crisis. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 126.
- Bozkuş-Genç, G., Sani-Bozkurt, S. (2022). How parents of children with autism spectrum disorder experience the COVID-19 pandemic: Perspectives and insights on the new normal. *Research in Developmental Disabilities*. 124(104200), 1-11.
- Bugental, D. B. (1987). Caregiver attributions as moderators of child effects. *Department of Psychology*. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED282669.pdf>. (Erişim tarihi: 05.07.2021).
- Buluş, M. (2017). 5-6 yaş çocuklarının sosyal duygusal uyumunu yordamada ebeveyn benlik saygısı, temel ihtiyaçlar ve öz yeterliğin rolü. *Pamukkale University Journal of Education*, 41, 105-119.
- Buluş, S. ve Ersoy, A. F. (2019). Engelli çocuğu olan annelerde tükenmişlik: nitel bir çalışma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23(3), 764-781

- Büyüköztürk, Ş. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı* (22. baskı.). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Cardinell, C. (1981) “Burnout? Mid-life Crisis? Let’s Ünderstand Ourselves”, *Contemporary Education*.
- Cavkaytar A., Ardıç A. ve Aksoy V. (2014). Aile gereksinimlerini belirleme aracının geçerlik ve güvenilirliğinin güncellenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(2), 1-12.
- Cavkaytar, A. (2010). *Özel eğitimde aile eğitimi ve rehberliği*. Ankara: Maya Akademi Yayıncılık.
- Cavkaytar, A., Aksoy, V. ve Ardıç, A. (2014). Ebeveyn öz yeterlik ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışmasının güncellenmesi. *Anadolu Journal of Educational Sciences International*, 4(1), 69-76
- Cavkaytar, A., Ardıç, A. ve Aksoy, V. (2014). Aile gereksinimlerini belirleme aracının geçerlik ve güvenilirliğinin güncellenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 15(2), 1-12
- Ceran, M. A. (2020). *Serebral palsili çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlik düzeylerinin belirlenmesi ve anne-baba ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Ceran, M. A. ve Ceylan, B. (2021). Serebral palsili çocuğu olan ebeveynlerin öz yeterlik düzeylerinin belirlenmesi ve anne-baba ebeveyn öz yeterlik düzeylerinin karşılaştırılması. *Journal of Psychiatric Nursing*, 12(2), 113-121
- Cherniss, C. (1985). Stress, burnout, and the special services provider. *Special Services in the Schools*, 2(1), 45–61.
- Cin FM, Aydın M. ve Arı E. (2017). Zihinsel engelli bireylere sahip olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(31), 19-32.

- Cindioğlu, M. D. (2015). *3-6 yaş arası çocuğu olan depresyonlu ve depresyonu olmayan annelerin ebeveynlik öz yeterliliği çocuk mizaç algısı ve duymu sosyalleştirme tepkilerinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Cluver, L., Lachman, J. M., Sherr, L., Wessels, I., Krug, E., Rakotomalala, S., Blight, S., Hillis, S., Bachman, G., Green, O., Butchart, A., Tomlinson, M., Ward, C. L., Doubt, J. and McDonald, K. (2020). Parenting in a time of COVID-19. *Lancet*, 395(10231), e64.
- Coleman, P. K. (1998). *Maternal self-efficacy beliefs as predictors of parenting competence and toddlers' emotional, social, and cognitive development*. Unpublished doctoral dissertation, the Eberly College of Arts and Sciences. PhD Thesis. Morgantown: West Virginia University.
- Coleman, P. K. and Karraker, K. H. (2000). Parenting self-efficacy among mothers of school-age children: Conceptualization, measurement, and correlates. *Family Relations: An Interdisciplinary. Journal of Applied Family Studies*, 49(1), 13-24.
- Coleman, P. K. and Karraker, K. H. (2003). Maternal self-efficacy beliefs, competence in parenting, and toddlers' behavior and developmental status. *Infant Mental Health Journal*, 24(2), 126-148.
- Çalışır, H., Karabudak, S. S., Karataş, P., Tosun, A. F. ve Meşalan, İ. (2018). Serebral palsili çocuğu olan annelerin aile yükü ve umutsuzluk düzeyleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 11(2), 147-156.
- Çam O. (1992). Tükenmişlik Envanterinin Geçerlik ve Güvenirliğinin Araştırılması. *7. Ulusal Psikoloji Kongresi Bilimsel Çalışmaları*. R. Bayraktar ve İ. Dağ (Eds.), Ankara: Hacettepe Üniversitesi.
- Çattık, M. ve Aksoy, V. (2018). An examination of the relations among social support, self-efficacy, and life satisfaction in parents of children with developmental disabilities. *TED Eğitim ve Bilim*. 43(195), 65-77.

- Çattık, M. (2015). *Gelişimsel yetersizliği olan çocukların ebeveynlerinin sosyal destek ve öz yeterlik düzeyleri ile yaşam doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çengelci B. (2009). Otizm ve Down Sendrom’lu çocuğa sahip annelerin kaygı, umutsuzluk ve tükenmişlik duygularının karşılaştırılması. *Ege Eğitim Dergisi*, 2(10), 1–22.
- Çetingöz, D., Cepdibi, S. ve Doğru, S. S. Y. (2018). Yetersizliği olan çocuklar ve ailelerinin gereksinimleri. The children with disabilities and their families’ needs. IV. *Academic Research Congress*, Antalya.
- Çetinkaya, Z., ve Öz, F. (2000). Serebral palsili çocuğu olan olan annelerin bilgi gereksinimlerinin karşılanmasına planlı bilgi vermenin etkisi, *C.Ü. Hemşirelik Yüksek Okulu Dergisi*, 4, 40-51.
- Çifci Tekinarslan, İ., Sivrikaya, T., Keskin, N. K., Özlü, Ö. ve Uçar Rasmussen, M. (2018). Kaynaştırma eğitimi alan öğrencilerin ebeveynlerinin gereksinimlerinin belirlenmesi. *İlköğretim Online*, 82-101.
- Çorbacı S. (2012). *Zihinsel engelli ergenlerin sosyal beceri düzeyleri ve davranış problemleri ile ebeveynlerinin genel öz yeterlilik algı düzeylerinin karşılaştırılarak incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Darling, S. M. and Gallagher, P. A. (2004). Needs of and supports for african american and european american caregivers of young children with special needs in urban and rural settings. *Topics in Early Childhood Special Education*, 24(2), 98–109.
- Demirkol, İ. (2006). *Avukatlarda iş doyumunu, tükenmişlik ve denetim odağının bazı demografik değişkenler bağlamında incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Desjardin, J. L. (2004). *Maternal self-efficacy and involvement: Supporting language development in young deaf children with cochlear implants*. Unpublished doctoral dissertation, Los Angeles. University of California.
- Diken, I. H. (2007). Turkish mothers’ self-efficacy beliefs and styles of interactions with their children with language delays. *Early Child Development and Care*, 179(4), 425-436.

- Diken, I. H. ve Diken, O. (2008). Turkish mothers' verbal interaction practices and self-efficacy beliefs regarding their children with expressive language delay. *International Journal Of Special Education*, 23(3), 8.
- Dinç, K. (2008). Yardım Mesleklerinde Tükenmişlik Sendromu. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dönem Projesi*. 6-7.
- Duran, S. ve Barlas, G. (2015). Zihinsel engelli bireylerin ebeveynlerinin öznel iyi oluş, öz duyarlılık ve tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi. *Mersin Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 7(3), 69-79.
- Dursun, V. (2015). *Tükenmişlik sendromu bağlamına Hakkâri şark hizmeti yapan kamu personeli üzerine bir araştırma*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Duruoalp, E., Kocabas, K., Arslan, A. ve Özaydın, K. (2011). The examination of the needs and stress levels of the parents of handicapped children in terms of some variables. *US China Education Review B*, 2, 260-272.
- Duygun T. (2001). *Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine olan etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Duygun, T. ve Sezgin, N. (2003). Zihinsel engelli ve sağlıklı çocuk annelerinde stres belirtileri, stresle başa çıkma tarzları ve algılanan sosyal desteğin tükenmişlik düzeyine etkisi. *Türk Psikoloji Dergisi*, 18(52), 37-52.
- Ender, D., Kübra, K. ve Aslı, A. (2011). The Examination of the Needs and Stress Levels of the Parents of Handicapped Children in Terms of Some Variables. *US-China Education Review B*, 2(2011), 260-272
- Ersoy Quadir, S. Ve Temiz, G. (2018). Engelli çocuğu olan annelerin gereksinimlerini etkileyen faktörlerin incelenmesi (Konya ili örneği). *Journal of International Social Research*, 11(61), 831-839.
- Evcimen, E. (1996). *Zihin engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

- Feliciano, J. B. (2005). The impact of participation in a parent training program on maternal sense of competency and stress in urban African American-mothers. *Doctor of Philosophy. Department of Human Development and Psychoeducational Studies*. 111.
- Field, A. (2009). *Discovering statistics using SPSS* (3. edition.). SAGE Publications Inc.
- Freudenberger, H. J. (1974). Staff burn-out. *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Ger, S. (2021). *Hatırlanan anne-baba kabul ve reddi ile ebeveyn öz yeterliği, evlilik doyumu ve yaşam doyumu arasındaki ilişkide temel psikolojik ihtiyaçların aracı rolü*. Yüksek Lisans Tezi, Aydın: Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktepe, A. K. (2016). *Tükenmişlik sendromu* (1. baskı). İstanbul: Nesil Yayınları.
- Gözübüyük, F. (2015). *Annelerin ebeveynlik özyeterlik algıları, sözel etkileşim uygulamaları ve 1-3 yaş aralığında çocukların gelişimi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Guimond, A., Moore, H., Aier, D., Maxon, E. and Diken, I.H. (2005) *Parental self-efficacy instrment for children with disabilities (PSICD)*. Unpublished Scale. USA: Arizona State University, Phoenix, AZ,
- Gündüz, B. (2005). İlköğretim öğretmenlerinde tükenmişlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1(1), 152-166.
- Güler, T. (2010). Ailenin tanımı, tarihsel gelişimi ve aile çeşitleri. *Anne Baba Eğitimi*, 1-14 .
- Hamamci, Z. (2005). Dysfunctional relationship beliefs in marital satisfaction and adjustment. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 33(4), 313-328.
- Harty, M., Alant, E. and Uys C. J. E. (2006) Maternal self-efficacy and maternal perception of child language competence in pre-school children with a communication disability. *Child: Care, Health and Development*, 33(2), 144–154.
- Hassall, R., Rose, J. and McDonald, J. (2005). Parenting stress in mothers of children with an intellectual disability: The effects of parental cognitions in relation to child characteristics and family support. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(6), 405-418.

- Hastings, R. P. and Brown, T. (2002). Behavior problems of children with autism, parental self-efficacy, and mental health. *American Journal on Mental Retardation*, 107(3), 222.
- Heath, C. L., Curtis, D. F., Fan, W. and McPherson, R. (2015). The association between parenting stress, parenting self-efficacy, and the clinical significance of child adhd symptom change following behavior therapy. *Child Psychiatry Human Development*, 46, 118-129.
- Heiman, T. and Berger, O. (2008). Parents of children with Asperger syndrome or with learning disabilities: Family environment and social support. *Research in Developmental Disabilities*, 29(4), 289-300.
- Holloway, S. D., Suzuki, S., Yamamoto, Y. and Behrens, K. Y. (2005). Parenting self-efficacy among Japanese mothers. *Journal of Comparative Family Studies*, 36(1), 61-76.
- İçmeli, C., Ataoğlu, A., Canan, F. ve Özçetin, A., (2008). Zihinsel özürlü çocukları olan ebeveynler ile sağlıklı çocuklara sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarının karşılaştırılması. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 3, 21-28.
- İçyüz, R. (2016). *İşitme kayıplı çocuğu kaynaştırmaya devam eden ebeveynlerin sorunlarının ve gereksinimlerinin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Jordan, J. V. and Dooley, C. (2000). *Relational practice in action: A group manual*. Wellesley, MA: Stone Center Science/Business Media.
- Kaçmaz, N. (2005). Tükenmişlik (BURNOUT) Sendromu. *İstanbul Tıp Fakültesi Dergisi*. 68, 29-32.
- Kahraman, Ö. G. ve Çetin, A. (2015). Gelişimsel geriliği olan bebeğe sahip annelerin tanı sonrası yaşadıkları sürece ilişkin görüşlerinin ve gereksinimlerinin belirlenmesi. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 7(1). 97-128.
- Kandaş, G., (2019). *Otizmlili çocuğa sahip annelerin depresyon, umutsuzluk ve tükenmişlik düzeylerinin çocuğun otizm ağırlık derecesine göre karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kaner, S. (2004). Engelli çocukları olan ana babaların algıladıkları stres, sosyal destek ve yaşam doyumlarının incelenmesi. *Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Araştırma Projesi*, Proje Numarası: 2001-0901-007.
- Kaner, S. (2007). Öğretmenlerin ve anne-babaların öz-yetkinlik inançları, tükenmişlik algıları ve çocukların problem davranışları. *Ankara Üniversitesi Bilimsel Araştırma Raporu*.
- Karacasu, G. (2019). *Çocuklarında otizm spektrum bozukluğu olan ebeveynlerin tükenmişlik düzeyi ve anksiyete ile baş etme tutumları arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Lefkoşa: Yakın Doğu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karadağ, G. (2009). Engelli çocuğa sahip annelerin yaşadıkları güçlükler ile aileden algıladıkları sosyal destek ve umutsuzluk düzeyleri. *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 8(4), 315-22
- Karadağ, Y. ve Güzel, H. (2020). The comparison of self-efficacy beliefs of adolescents with and without attention-deficit hyperactivity disorder (ADHD), parents parental self-efficacy beliefs, and ADHD symptoms. *Yeni Symposium*, 0, 1.
- Karahan, S., Demiröz, K., Özaydın, L. ve Yıldırım-Parlak, Ş. (2022). COVID-19 salgını sürecinde özel gereksinimli çocukları olan ebeveynlerin ihtiyaçları. *Kalem Uluslararası Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(1/22), 25-54.
- Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Sanem Yayıncılık.
- Karlıoğlu, A. ve Yıldırım Sarı, H. (2019). The relationship between parental self-efficacy, perceived social support and family burden on fathers of children with intellectual disability. *Journal of Education and Research in Nursing*.
- Kaytes, N., Durualp, E. ve Kadan, G. (2015). Engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerinin ve stres düzeylerinin incelenmesi. [Evaluation of requirements and stress levels of the families having disabled child]. *Eğitim ve Öğretim Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 197-214.
- Kenan, S., (2020). *Dikkat eksikliği ve hiperaktivite bozukluğu tanısı alan çocuk ve ergenlerin annelerindeki tükenmişlik düzeyi ve algılanan sosyal destek arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

- Kendall, S. and Bloomfield, L. (2005). Developing and validating a tool to measure parenting self-efficacy. *Journal of Advanced Nursing*, 51(2), 174-181.
- Kendall Tackett K. (2001). Mothering burnout: What it is?. What you can do?. *New Beginnings*. 18, 84-87.
- Kerns, K. A. ve Siklos, S. (2006). Assessing need for social support in parents of children with autism and down sendrome. *Autism Development Disorder* 36, 921-933
- Kıvanç, R. (2020). *24-36 aylık çocuğu olan annelerin özyeterlik algıları ve çocuk yetiştirme tutumları ile çocuğun motor gelişimi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Koyaş, S. (2021). *Okul öncesi döneminde görülen saldırgan davranışların ebeveyn öz-yeterlik algısına ve çocuğun mizaç özelliklerine göre incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kumcağız, H., Bozkurt, Y. ve Kurtoğlu, E. (2018). Zihinsel Engelli Öğrencilerin Ailelerinin Gereksinimlerinin Belirlenmesi. *Samsun Sağ Bil Dergisi*, 3(1), 1-9
- Kunt, P. K. (2019). *5-6 yaş çocukların annelerinin ebeveyn öz yeterlik algılarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, H. (2019). *60-66 aylık çocukların kendilik algıları ile annelerinin öz yeterlikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurşun, Z. (2018). *Yaygın gelişimsel bozukluğu olan ve normal gelişim gösteren çocukların anne babalarının stres düzeyleri ve stresle başa çıkma yollarının karşılaştırılması*. Yüksek lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, D. (2010). *Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin tükenmişlik düzeylerinin yordanması*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurt, H. ve Aslan, D. (2020). Okul öncesi dönem çocuğu olan annelerin öz-yeterlik, psikolojik sağlamlık ve ebeveyn tutumlarının incelenmesi. *KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 211-240.

- Kurt, Ş. H. (2021). Okul Öncesi Dönem Çocuğu Olan Annelerin Öz-Yeterlik, Psikolojik Sağlık ve Ebeveyn Tutumlarının İncelenmesi. *Kadın ve Demokrasi Derneği*, 6(2), 197-226.
- Kurt, T. H. (2018). *Otizm spektrum tanısı konulmuş çocuğa sahip ailelerin psikolojik süreçlerinin stres ve tükenmişlik bağlamınca incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Küçüközyiğit, M. S., Aslan, C. ve Yalçın, G. (2021). Görme yetersizliği olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Cumhuriyet International Journal of Education*, 10(3), 1214-1239.
- Küllü, Z. (2008). Özürlü çocuğa sahip ebeveynlerin depresyon durumunun değerlendirilmesi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Kayseri: Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Kwiatkowski, P. and Sekułowicz, M. (2017). Examining the Relationship of Individual Resources and Burnout in Mothers of Children with Disabilities. *International Journal Of Special Education*, 32(4), 823-841
- Lacharité, C. (2005). Perceived parental efficacy: Concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*. 49(4), 387- 396
- Langhinrichsen-Rohling, J. and Turner, L. A. (2012). The efficacy of an intimate partner violence prevention program with high-risk adolescent girls: a preliminary test. *Prevention Science*, 13(4), 384-394.
- Maniadaki, K., Sonuga-Barke, E., Kakouros, E. and Karaba, R. (2005). Maternal emotions and self-efficacy beliefs in relation to boys and girls with AD/HD. *Child Psychiatry and Human Development*, 35(3), 245-263.
- Maslach, C. ve Jackson, S. E., (1981). Manuel maslach burnout inventory. (2. Edition). *Palo Alto. California Consulting Psychologists Pres*, 1–17.
- Mert, E. (1997). *Farklı engel grubunda çocuğu olan anne ve babaların gereksinimlerinin karşılaştırılması. Tez mi?* Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Montigny, F. and Lacharite, C. (2005). Perceived parental efficacy: concept analysis. *Journal of Advanced Nursing*, 49(4), 387-396.
- Mutlu, H. (2015). *Engelli çocuğa sahip olan kadınların tükenmişlik duyguları ve evdeki çocukla ilgili iş bölümü arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Norberg, A. L. (2007). Burnout in mothers and fathers of children surviving brain tumour. *Journal of Clinical Psychology in Medical Settings*, 14(2), 130-137.
- Norberg, A.L. (2010). Parents of children surviving a brain tumor: burnout and the perceived disease-related influence on every life. *Journal of Pediatric Hematology/Oncology*, 32(7), 285-289.
- Ogelman, H. G. ve Topaloğlu, Z. Ç. (2015). 4-5 yaş çocuklarının sosyal yetkinlik, saldırganlık, kaygı düzeyleri ile anne- babalarının ebeveyn özyeterliği algısı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(1), 241-271.
- Özdemir, G. (2019). *Annelerin 3-6 yaş çocuklarına sağladıkları ev ortamının uyarıcılığı ile ebeveyn öz yeterlik düzeyi arasındaki ilişki*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Özen A. (2015). *Aile eğitimi: özel eğitime gereksinimi olan öğrenciler ve özel eğitim*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özkul, F. B. (2015). *48-60 aylık çocukların babalarının ebeveyn öz yeterlik algılarının incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Okan Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü.
- Özsoy, S. A., Özkahraman, Ş. ve Çallı, F. (2006). Zihinsel engelli çocuk sahibi ailelerin yaşadıkları güçlüklerin incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 9(9), 69-78.
- Öztürk, M. ve Giren, S. (2016). Annelerin ebeveynlik algıları ile çocukların problem davranışlarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(2), 477-503.
- Öztürk, Y. (2011). *Engelli çocuğa sahip ailelerin gereksinimlerinin ve aile yükünün belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Haliç Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

- Pallant, J. (2011). *SPSS survival manual: a step by step guide to data analysis using IBM SPSS* (7th edition). Routledge: Australian & New Zealand Journal of Public Health.
- Perlman, Baron and Hartman, Alan. (1982) "Burnout: Summary and Future Research", *Human Relation*, 35 (4), 283-305.
- Pines, A. and Aronson, E. (1981). Polyfidelity: An alternative lifestyle without jealousy? *Alternative Lifestyles*, 4(3), 373-392.
- Pines, A., and Aronson, E. (1988). *Career burnout: Causes and cures*. New York: The Free Press.
- Pisula, E. and Kossakowska, Z. (2010). Sense of coherence and coping with stress among mothers and fathers of children with autism. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 40(12), 1485-1494.
- Polattimur, E. (2019). *1-3 yaş arası serebral palsili çocuğu olan annelerin öz yeterliliği ve sosyal desteğinin bakım yüküne etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Potter, B.A. (1995). *Overcoming job burnout: How to renew enthusiasm for work*. California: Ronin Publishing.
- Procaccini, J. and Kiefaber, M. W. (1983). *Parent burnout*. New York: Doubleday & Company, Inc.
- Reyman, J. and Kucyper, K. (1994). *Między rezygnacją a wyzwaniem (Between resignation and challenge)*. Katowice: Wieczorek Press.
- Rose, J., Willner, P., Cooper, V., Langdon, P. E., Murphy, G. H. and Stenfert Kroese, B. (2022). The effect on and experience of families with a member who has Intellectual and Developmental Disabilities of the COVID-19 pandemic in the UK: Developing an investigation. *International Journal of Developmental Disabilities*, 68(2), 234-236.
- Rubin, G. J. and Wessely, S. (2020). The psychological effects of quarantining a city. *BMJ*, m313.
- Sanders, M. R. and Woolley, M. L. (2005). The relationship between maternal self-efficacy and parenting practices: Implications for parent training. *Child: Care, Health and Development*, 31(1), 65-73.

- Sani Bozkurt, S., Bozkuş Genç, G., Vuran, S., Yıldız, G., Çelik, S., Diken, İ., Uysal, Ç., Gürgür, H., Kalayci, G., Diken, Ö., Ateşgöz, N. N., İçyüz, R., Doğan, M., Şafak, P. ve Demiryürek, P. (2021). COVID-19 salgınında türkiye'deki özel gereksinimi olan öğrenciler ve ailelerine yönelik uzaktan özel eğitim uygulamalarına ilişkin uzman bakış açısı. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 1-32.
- Saygi, E. K., Giray, E., Cerşit, H. P., Ulutatar, F. ve Aydın, R. (2015). Serebral Palsili Çocuğu olan Ailelerin Aile Ortamlarının Değerlendirilmesi ve Gereksinimlerinin Belirlenmesi. *Turkish Journal of Physical Medicine & Rehabilitation*, 61(4), 320-325.
- Selimoğlu, Ö. G., Özdemir, S., Töret, G. ve Özkubat, U. (2013). Otizmli çocuğa sahip ebeveynlerin otizm tanılama sürecinde ve tanı sonrasında yaşadıkları deneyimlerine ilişkin görüşlerinin incelenmesi. *International Journal of Early Childhood Special Education*, 5(2), 129-161.
- Sevimli, E. (2022). *Pandemi döneminde 6-18 yaş grubundaki özel gereksinimli çocukların annelerinin tükenmişlik düzeyleri ve aile işlevselliğinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Sevinç, İ. ve Babahanoğlu, R. (2016). Engelli çocuğa sahip ailelerin aile yükü değerlendirme durumlarının tükenmişlik düzeylerine etkisi: Konya örneği. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 110-121
- Siu Yung Wong and Thomas K. S. Wong (2003) An Exploratory Study on Needs of Parents of Adults with a Severe Learning Disability in a Residential Setting. *Issues in Mental Health Nursing*, 24(8), 795-811,
- Sola, C. ve Diken, İ. H. (2008). Gelişimsel gerilik riski altındaki prematüre ve düşük doğum ağırlıklı çocuğa sahip annelerin gereksinimlerinin belirlenmesi. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 9(2), 021-036.
- Stankovic, M., Stojanovic, A., Jelena, S., Stankovic, M., Shih, A. and Stankovic, S. (2022). The Serbian experience of challenges of parenting children with autism spectrum disorders during the COVID-19 pandemic and the state of emergency with lockdown. *European Child Adolesc Psychiatry*, 31(4), 693-698

- State of Delaware Delaware Developmental Disabilities Council, (2007). What is a Developmental Disability. <http://ddc.delaware.gov>
- Sucuoğlu, B. (2001) Zihinsel engeli olan ve olmayan çocuk anne ikililerinin etkileşim örüntülerinin karşılaştırılması. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*. 8(1), 27-38
- Sucuoğlu, B. (1995). Özürlü çocuğu olan anne-babaların gereksinimlerinin belirlenmesi. *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, 2(1), 10-18.
- Şahin, D. ve Şahin, F. (2012). Engelli bireylerle çalışan özel eğitim öğretmenlerinin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesi, *Öğretmen Eğitimi ve Eğitimciler Dergisi*, 1(2), 275-294.
- Şahin, Z. B. (2017). Otizm veya özgül öğrenme güçlüğü tanısı almış çocukların annelerinde, tükenmişlik belirtileri ile başa çıkma stratejileri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul : Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şanlı, E. (2012). *Özel eğitim ve rehabilitasyon merkezlerine devam eden zihin engelli çocuğu olan ailelerin gereksinimlerin belirlenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü
- Şener, G. R. (2021). *Otizm spektrum bozukluğuna sahip çocuklara bakım veren kişilerin algıladıkları sosyal destek ile tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkide adil dünya inanç düzeyinin aracı etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Işık Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- T.C. Sağlık Bakanlığı, (2020). *COVID-19 enfeksiyonunda kimler daha fazla risk altında?* Erişim adresi: <https://covid19bilgi.saglik.gov.tr/tr/covid19-kimler-risk-altinda> (Erişim tarihi: 14.07.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). *Ulusal pandemi hazırlık planı*. Erişim adresi: <https://grip.gov.tr/depo/saglik-calisanlari/ulusal-pandemi-plani.pdf> (Erişim tarihi: 14.07.2021).
- Tabachnick, B. G. and Fidell, L. S. (2007). Using multivariate statistics. *Pearson Education, Inc.* (5. Edition.). Boston, MA.

- Tahincioğlu, C. (2016). Otizimli çocuğu olan annelerde anksiyete düzeylerinin tükenmişlik ile ilişkisi. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taşdemir, H. ve zbesler, C. (2019). Hafif dereceli zihinsel engeli olan çocuğa sahip ailelerin gereksinimleri: Ankara rneğinde bir nicel araştırma. *Journal of International Social Research*, 12(65), 1259-1268.
- Telef, B. B. (2013). Engelli ocuğa sahip ebeveynlerin öz-yeterliklerinin ve psikolojik belirtilerinin incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15(1), 33-49
- Temel, M. (2015). *Engelli ocuğa sahip aileler ile engelsiz çocuğa sahip ailelerin tükenmişlik ve psikolojik dayanıklılıklarının incelenmesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Toker, M., Bařđl, ř. S. ve zaydın, L. (2019). Down sendromlu çocuğa sahip annelerin aile gereksinimlerinin belirlenmesi ve sosyal destek algılarına yönelik görüşleri. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi zel Eğitim Dergisi*, 20(4), 651-676.
- Topal, S. (2021). *zel gereksinimli çocuğa sahip annelerin etkilenmişlik düzeyinin tükenmişlik, anksiyete ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Denizli : Pamukkale Üniversitesi , Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Toseeb, U., Asbury, K., Code, A., Fox, L. ve Deniz, E. (2020). Supporting families with children with special educational needs and disabilities during COVID-19. *PsyArXiv*. <https://psyarxiv.com/tm69k/>. (Erişim tarihi: 10.07.2021).
- Tuğrul, B. ve elik, E. (2002). Normal ocuklarla çalışan anaokulu ğretmenlerinde tükenmişlik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(12), 1-11.
- Tunçel, A. (2017). ocuklarında otizm spektrum bozukluğu olan annelerin depresyon, tükenmişlik ve umutsuzluk düzeylerinin çocuktaki otizmin ağırlık derecesine göre karşılaştırılması. Gaziantep: Hasan Kalyoncu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tunçel, A., Cömert, I. T. ve Semerci, B. (2018). Maslach Tükenmişlik leğinin otizm spektrum bozukluğu olan çocukların anne-babalarında kullanılabilirliğinin belirlenmesi. *Anatolian Journal of Psychiatry*, 19(2), 64-71.

- Turan, A. (2009). *Özel eğitim gerektiren çocukların problemleri, din aile tutum ve davranışları (Otistik çocuklar örneği)*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turnbull, H. R. (1990). *Families, professionals, and exceptionality: A special partnership*. Merrill Publishing Company.
- Türkçarpar, Ü. (2011). Beden eğitimi öğretmenlerinin farklı değişkenlere göre tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. *TSA*, 15(3), 135-146.
- Uzun, B. (2019). *Engelli çocukların annelerinde fiziksel aktivite düzeyi, bakım veren yükü, ebeveyn öz yeterliliği ve depresyon arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü
- Üngüren, E., Doğan, H., Özmen, M. ve Tekin, Ö. A., (2010), Otel çalışanlarının tükenmişlik ve iş tatmini düzeyleri ilişkisi. *Yaşar Üniversitesi Dergisi*, 17(5), 2922-2937.
- Van der Spuy, T. and Pottas, L. (2008). Infant hearing loss in South Africa: Age of intervention and parental needs for support. *International Journal of Audiology*, 47(1), 30-35.
- Verep, S. (2005). *Zihinsel engelli çocuk annelerine verilen hemşirelik eğitiminin annelerin tükenmişliğini azaltmaya etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Verjus, A. and Boisson, M., (2005) *Le parent et le couple au service de la parentalite: l'apport des travaux anglaise*. pp.130-135. ffhals00138341f
- Vural Yüzbaşı, D. (2019). Zihinsel engelli çocuğa sahip annelerin iyi oluşlarının başa çıkma tarzları, aile gereksinimleri ve sosyal destek değişkenleriyle modellenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 107-134.
- Walker, H. M., Kavanagh, K., Stiller, B., Golly, A., Severson, H. H. and Feil, E. G. (1998). First step to success: an early intervention approach for preventing school antisocial behavior. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 6(2), 66-80.

- Wang, P. and Michaels, C.A. (2010). Chinese Families of Children with Severe Disabilities: Family Needs and Available Support. *Research and Practise for Persons with Sever Disabilities*. 34(2), 21-32
- Weaver, C. M., Shaw, D. S., Dishion, T. J. and Wilson, M. N. (2008). Parenting self-efficacy and problem behavior in children at high risk for early conduct problems: The mediating role of maternal depression. *Infant Behavior and Development*. 31(4), 594-605.
- Weiss, M. J. (2002). Hardiness and social support as predictors of stress in mothers of typical children, children with autism, and children with mental retardation. *Autism*, 6(1), 115-130.
- Witt, A., Ord.ez, A., Martin, A., Vitiello, B. ve Fegert, J. M. (2020). Child and adolescent mental health service provision and research during the COVID-19 pandemic: challenges, opportunities, and a call for submissions. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 14(19), 1-4.
- Wong, S. Y., Wong, T. K., Martinson, I., Lai, A. C., Chen, W. J. and He, Y. S. (2004). Needs of Chinese parents of children with developmental disability. *Journal of Learning Disabilities*, 8(2), 141-158.
- Wood, R. and Bandura, A. (1989). Social cognitive theory of organizational management. *Academy of Management Review*, 14(3), 361-384.
- Xu, Y. and Filler, J. W. (2005). Linking assessment and intervention for developmental/functional outcomes of premature, low-birth-weight children. *Early Childhood Education Journal*, 32(6), 383–389.
- Yıldırım-Parlak, Ş., Karahan, S., Demiröz, K., ve Özaydin, L. (2022). Kovid-19 Salgını Sürecinde Özel Gereksinimli Çocukları Olan Ebeveynlerin İhtiyaçları. *Kalem Eğitim ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 12(1), 25-54.
- Yıldız, C., (2015). *Zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin yaşam doyumları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi. Mersin: Toros Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yılmaz, E. ve Balat, G. U. (2014). Okul öncesi dönemdeki çocukların annelerinin çocuk yetiştirme tutumları ile ebeveyn öz yeterlilik algılarının incelenmesi. *Education Sciences*, 9(4), 394-402.

Zahid Kara, H. (2020). Koronavirüs pandemisinde toplumun yaşlı ve engellilere yönelik düşünceleri üzerine bir araştırma. *IEDSR Association*, 5(8), 130-140.

Zhu, X. and Liu, J. (2020). Education in and After Covid-19: Immediate Responses and Long-Term Visions. *Postdigital Science and Education*, 2(3), 695-699.

EKLER

EK-1. Veri Toplama Araçları

EK-1A. Kişisel Bilgi Formu

Kişisel Bilgi Formu

Sayın Katılımcı,

Aşağıda yer alan veri toplama aracı, Anadolu Üniversitesi Engelliler Araştırma Enstitüsü müdürü Prof. Dr. İbrahim H. Diken danışmanlığında yürüttüğüm yüksek lisans tez çalışması için siz ve çocuğunuz ile ilgili bilgiler elde etmek amacı ile oluşturulmuştur. Vermiş olduğunuz bilgiler yalnızca bu araştırma için kullanılacak olup, hiçbir kurum ya da kişiye verilemeyecek ve gizli tutulacaktır. Lütfen, hiçbir soruyu boş bırakmadan, size uygun yanıtı işaretleyiniz.

Çalışma ile ilgili her türlü sorunuzu aslicanserce@gmail.com e-posta adresinden bana iletebilirsiniz.

Katkılarınız için çok teşekkür ederim.

Aslıcan Serçe

I. KİŞİSEL BİLGİLERİNİZ

- Yaşınız :
- Eğitim durumunuzu işaretleyiniz (Mezun olduğunuz okulu baz alınız).
  - İlkokul
  - Ortaokul
  - Lise
  - Üniversite
  - Lisansüstü
- Çocuk ile olan yakınlığınızı işaretleyiniz.
  - Anne
  - Baba
  - Diğer _____ (Lütfen boşluğa yakınlık durumunuzu belirtiniz.)

II. ÇOCUĞUNUZ İLE İLGİLİ BİLGİLERİNİZ

1. Çocuğunuzun Doğum Tarihi : ..... / ..... / .....
2. Çocuğunuzun tanısını işaretleyiniz.
  - a) Otizm Spektrum Bozukluğu
  - b) Zihinsel Yetersizlik
  - c) Down Sendromu
  - d) Dil ve Konuşma Bozukluğu
  - e) Bedensel Yetersizlik
  - f) İşitme Yetersizliği
  - g) Görme Yetersizliği
  - h) Çoklu Yetersizlik
  - i) Diğer ..... (Lütfen boşluğa çocuğunuzun tanısını yazınız.)
3. Çocuğunuz Covid-19 sürecinde okula ya da özel eğitim ve rehabilitasyon merkezine gidiyor mu ?
  - a) Evet
  - b) Hayır

EK-1B. Aile Gereksinimleri Belirleme Aracı

AİLE GEREKSİNİMLERİ BELİRLEME ARACI

Aşağıda 29 maddeden oluşan sizin ve ailenizin yaşadığınız bu süreç içerisindeki gereksinimlerinizi belirlemeye amaçlayan bir araç bulunmaktadır. Bu araç aile bireylerinin her biri tarafından tek başına doldurulmalıdır.

Lütfen yazılı olan ifadeyi dikkatlice okuyunuz.

İfadeyi okuduktan sonra eğer bu ifade sizin ya da ailenizin gereksinimini ifade **etmiyorsa** “kesinlikle hayır” (1)’i işaretleyiniz.

Eğer okuduğunuz ifade sizin ya da ailenizin gereksinimini ifade edip etmediği **konusunda emin değilseniz** “emin değilim” (2)’i işaretleyiniz.

Eğer okuduğunuz ifade sizin ya da ailenizin **gereksinimini ifade ediyor** ise “kesinlikle eminim” (3) işaretleyiniz.

Lütfen bütün ifadeleri okuyunuz ve cevaplayınız.

Bu uygulamadan elde edilen bilgiler bilimsel amaçlar için kullanılacaktır ve sizin izniniz olmaksızın herhangi bir kurum ya da kişi ile **asla paylaşılmayacaktır.**

Bütün kimlik bilgileriniz **gizli tutulacaktır.**

- Aşağıda ölçekte yer alan 29 maddenin ilk 3 maddesi örnek olarak verilmiştir.

AİLE GEREKSİNİMLERİ BELİRME ARACI

Mad. no	İfadeler	Kesinlikle Hayır	Emin Değilim	Kesinlikle Evet
1	Yiyecek, ev kirası, tıbbi bakım, giyim, ulaşım gibi masraflarımı karşılamak için maddi yardıma gereksinim duyuyorum.	1	2	3
2	Çocuğum için gerekli özel araçları sağlayabilmek için maddi yardıma gereksinim duyuyorum.	1	2	3
3	Çocuğumun terapi, özel eğitim, bakım ve bu gibi masrafları için maddi yardıma gereksinim duyuyorum.	1	2	3

EK-1C. Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği

Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği

Aşağıda 17 maddeden oluşan sizin öz yeterliliğinizi belirlemeyi amaçlayan bir araç bulunmaktadır. Lütfen yazılı olan ifadeyi dikkatlice okuyunuz.

İfadeyi okuduktan sonra size uygun "Kesinlikle katılmıyorum, Katılmıyorum, Kısmen katılmıyorum, Kararsızım, Kısmen katılıyorum, Katılıyorum, Kesinlikle katılıyorum " seçeneklerinden birini işaretleyiniz.

Lütfen bütün ifadeleri okuyunuz ve cevaplayınız. Bu uygulamadan elde edilen bilgiler bilimsel amaçlar için kullanılacaktır ve sizin izniniz olmaksızın herhangi bir kurum ya da kişi ile asla paylaşılmayacaktır.

Bütün bilgileriniz gizli tutulacaktır.

- Aşağıda ölçekte yer alan 17 maddenin ilk 3 maddesi örnek olarak verilmiştir.

Ebeveyn Öz Yeterlik Ölçeği

	Kesinlikle katılmıyorum	Katılmıyorum	Kısmen katılmıyorum Kararsızım	Kısmen katılıyorum	Katılıyorum	Kesinlikle katılıyorum	
1. İhtiyacım olduğu zaman, çocuğumun sorununu daha iyi anlamak için gerekli olan bilgilere ulaşabilirim.	1	2	3	4	5	6	7

2. Çocuğumun ev dışında (Alış-verişte, lokantada, ev gezmelerinde, vb.) gösterdiği davranış problemleri ile baş edebilirim.	1	2	3	4	5	6	7
3. Çocuğum benimle iletişim kurmaya çalıştığında, çocuğumun ne istediğini ve neye gereksinim duyduğunu anlayabilirim.	1	2	3	4	5	6	7

EK-1D. Anne Baba Tükenmişlik Ölçeği

Anne-Baba Tükenmişlik Ölçeği

Bu ölçek, sizin bir eş ve bir anne/baba olarak hissettiklerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Lütfen her ifadeyi okuduktan sonra size en uygun gelen yanıt seçeneğini işaretleyiniz. Bu uygulamadan elde edilen bilgiler bilimsel amaçlar için kullanılacaktır ve sizin izniniz olmaksızın herhangi bir kurum ya da kişi ile asla paylaşılmayacaktır. Bütün bilgileriniz gizli tutulacaktır.

- Aşağıda ölçekte 45 maddenin ilk 3 maddesi örnek olarak verilmiştir.

İfadeler	Beni çok iyi tanımlıyor ( )	Beni iyi tanımlıyor ( )	Beni biraz tanımlıyor ( )	Beni pek tanımlamıyor ( )	Beni hiç tanımlamıyor ( )
1. Evliliğimden soğuduğumu hissediyorum.					
2. Evde kendimi ruhen tükenmiş gibi hissediyorum.					
3. Sabah kalktığımda, bu yaşamı bir gün daha kaldıramayacağımı hissediyorum.					

EK-2. Etik Kurul Onayı Belgesi

Evrak Kayıt Tarihi: 21.05.2021	Protokol No: 71268	Tarih: 07.06.2021
		
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ SOSYAL VE BEŞERÎ BİLİMLER BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU KARAR BELGESİ		
ÇALIŞMANIN TÜRÜ:	Yüksek Lisans Tez Çalışması	
KONU:	Eğitim Bilimleri	
BAŞLIK:	Covid-19 Pandemi Sürecinde Gelişimsel Yetersizliği Olan Çocuğa Sahip Ebeveynlerin Gereksinimleri ve Psikolojik Durumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	
PROJE/TEZ YÜRÜTÜCÜSÜ:	Prof. Dr. İbrahim Halil DİKEN	
TEZ YAZARI:	Aslıcan SERÇE	
ALT KOMİSYON GÖRÜŞÜ:	-	
KARAR:	Olumlu	

ÖZ GEÇMİŞ

Adı Soyadı : Aslıcan SERÇE
Yabancı Dil : İngilizce
E-Posta : aslicanserce@gmail.com

Eğitim ve Mesleki Geçmişi:

- 2017-2020, Özel Eğitim Öğretmeni, Özel Büyük Gökkuşığı Özel Eğitim ve Rehabilitasyon Merkezi
- 2013-2017, Anadolu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Zihin Engelliler Öğretmenliği, Özel Eğitim Anabilim Dalı